

სიმონ ჯანაშია

საქართველოს ისტორია

VII ს. ძვ. წ.; X ს. ახ. წ.

სიმონ ჯანაშია

საქართველოს ისტორია

VII ს. ძვ. წ. X ს., ახ. წ.

სახელმწიფო გამომცემლობა. ● სასწ-პედ. საქმორი

თბილისი

1940 წელი

საქართველოს მეზობელი ქვეყნები
მე-7 და მე-8 ს-ში ძვ. წ.

მე-7 — მე-6 საუკუნეებში საქართველოს მეზობელ ქვეყნებში დიდი ცვლილებები მოხდა. მოიშალა და დაემხო ძველი სახელმწიფოები, ხოლო მათ ადგილას აღმოცენდა ახალი. ბევრმა ტომმა გამოიცვალა თავისი ადგილსამყოფელი, ახალი მიწაწყალი დაიპყრო და დაპყრობილი ტერიტორიის მოსახლეობა ან გააძევა, ან შეიერთა, ან სრულიად მოსპო. მოსულებისა და დამხდურების შეერთებით საფუძველი ჩაეყარა ახალ ხალხებსაც.

ძველი ურარტუს სამეფო მე-7 საუკუნის დამდეგისათვის უკვე საკმაოდ დასუსტებული იყო გამუდმებული ბრძოლის გამო ასურეთთან და კიმერიელებთან. კიმერიელების ძლიერმა ტომმა, რომელიც წინა აზიაში მერვე საუკუნის დამლევს გაჩნდა, აქაურ ხალხებს დიდი ვნება მიაყენა. კიმერიელებს მოჰყვნენ სკვითები, მიდიელები და სპარსელები. ურარტუს სამეფოს სწორედ მიდიელებმა მოუღეს ბოლო მეექვსე საუკუნის დამლევს.

მიდიელებმა შემუსრეს აგრეთვე ასურეთი, რომელიც მეშვიდე საუკუნეში წინა-აზიის ყველაზე ძლიერი სახელმწიფო იყო. მიდიელების წინამძღოლმა კიაქსარმა 612 წელს აიღო ასურეთის დედაქალაქი ნინევია და თავისი თავი მეფედ გამოაცხადა. ხანგრძლივი ომიანობითა და ასურეთისა და ურარტუს სამეფოების მოსპობით მიდიელებმა ძალიან შესცვალეს აქაური ქვეყნების მოსახლეობა.

მაგრამ არც მიდიელების ბატონობა გამოდგა ხანგრძლივი. მალე პირველობა სპარსელების ხელში გადავიდა. სპარსელების მეფემ კიროსმა 550 წელს დაატყვევა მიდიელების მეფე ასტიაგი და თვით მიდიის სამეფოც დაიპყრო. მაგრამ კიროსი ამ გამარჯვებას არ დასჯერებია. მან მალე მეზობელი ქვეყნების დაპყრობასაც მიჰყო ხელი, ჯერ ლიდია შემოიერთა და ამით ხმელთაშუა ზღვისაყენ გაიკაფა გზა, შემდეგ ბაბილონი დაიმორჩილა. ასე წარმოიშვა სპარსეთის უზარმაზარი სახელმწიფო, რომელსაც აქემენიდების სამეფოსაც ეძახიან, იმიტომ რომ კიროსი და მისი მემკვიდრეები აქემენიდების საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ.

მცირე აზიაში, მეშვიდე-მექვსე საუკუნეში, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდათ ლიდიას, სატახტო ქალაქით სარდით, და ზღვისპირა ბერძნულ სახელმწიფო-ქალაქებს. ბერძენი ტომები აქ საბერძნეთიდან მოვიდნენ, დიდი ხნის წინათ, და ეგეოსის ზღვისპირას დამკვიდრდნენ. ძველ

მცხოვრებლებთან ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ. ბერძენ ტომთა შორის აქ განსაკუთრებით იონიელები გაძლიერდნენ, რომლებმაც მთელი რიგი ქალაქები დააარსეს. იონიელების აქაურ ქალაქთა შორის ყველაზე დიდი და მდიდარი იყო მილეთი. მცირეაზიელი ბერძნები, განსაკუთრებით იონიელები, მარჯვე ვაჭრები და ხელოვანი მეზღვაურები იყვნენ და შორეულ ქვეყნებში დადიოდნენ აღებმიცემისათვის. ძალიან ადრე ისინი კავკასიასა და საქართველოშიაც მოვიდნენ და აქაურ ხალხებთან კავშირი დაამყარეს. ამიტომაც რომ ძველი ქართველები ბერძნებს ზოგჯერ „იონებს“ ეძახდნენ — ჩვენი წინაპრები რომ ბერძნებს ხვდებოდნენ, ისინი უფრო ხშირად იონიელები იყვნენ.

მეშვიდე საუკუნეში ლიდიასა და მცირეაზიაში ბერძნებს დიდი ზიანი მიუყენეს თრაკიიდან შემოსეულმა კიმერიელებმა. ხოლო როცა სპარსელები გაძლიერდნენ, მათ მცირეაზიაც ხელში ჩაიგდეს. 546 წ. ლიდია დამორჩილდა კიროს აქემენიდს, ცოტა ხნის შემდეგ კი ბერძნებმაც სპარსელების ბატონობა აღიარეს.

კავკასიონისა და შავი ზღვის ჩრდილოეთით მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეში სკვითები და სავრომატები ანუ სარმატები პირველობდნენ. სკვითებს ეჭირათ ტერიტორია მდ. დუნაიდან მდ. დონამდე, დონიდან აღმოსავლეთით კი უკვე სარმატების მიწაწყალი იწყებოდა. „სკვითიცა“ და „სარმატიც“ კრებითი მნიშვნელობის სახელი იყო და მრავალს სხვადასხვა მოდგმის ტომს აღნიშნავდა. სარმატებად სთვლიდნენ, მაგალითად, ქართველების მონათესავე კავკასიელ ტომებსაც — ჩერქეზებს, ქისტებსა და სხვებს.

მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეებში განსაკუთრებით ძლიერი იყვნენ სკვითები. სპარსელების მეფემ დარიოსმა, რომელიც დარწმუნებული იყო, დემიწის ზურგზე ჩემი სწორი არავინ არისო, სკვითების დამორჩილება სცადა. 514—513 წ.წ. დარიოსი უზარმაზარი ლაშქრით შეესია სკვითეთს, მაგრამ მწარე დამარცხება იწვნია.

ბერძნული კოლონიზაცია შავი ზღვის სანაპიროზე და უძველესი ბერძნული ცნობები საქართველო-კავკასიის შესახებ

მეშვიდე საუკუნიდან მოყოლებული ვიდრე მეხუთე საუკუნის დამდეგამდე, ძველი წელთაღრიცხვით, ბერძნებმა დასახლება იწყეს შავი ზღვის ჩრდილოეთსა და აღმოსავლეთ სანაპიროზე. ეს, უმეტესწილად, მცირე აზიის იონიელები იყვნენ.

ძველთაძველი დროიდანვე კავკასია-საქართველოს ხალხებს სააღებმიცემო ურთიერთობა ჰქონდათ ეგეოსის ზღვის ხალხებთან. ამ გაკვალულ გზებს შემდეგში ბერძნებიც მიჰყვნენ. მეშვიდე საუკუნისათვის ეს ძველი სავაჭრო ურთიერთობა იმდენად ფართო და ცხოველი გახდა, რომ ბერძნებმა უკვე საჭიროდ დაინახეს შავი ზღვის სანაპიროზე მუდმივი ბინა გაეჩინათ. ჯერ მათ ფეხი მარმარილოს ზღვაზე ანუ პროპონტიდაზე მოი-

კიდეს, შემდეგ თითონ შავ ზღვაზედაც შეუდგნენ ახალშენების დაარსებას.

ყველაზე მეტი ახალშენი შავი ზღვის სანაპიროზე მცირე აზიის იონიელთა მთავარმა ქალაქმა, მილეთმა, გაიჩინა. მილეთი ამ დროს წინააზიის უდიდესი სავაჭრო ქალაქი იყო. მილეთის ნავთსადგურში თავდებოდა ძველი ქვეყნის ყველაზე დიდი სავაჭრო გზა, რომელიც გადიოდა ლიდის დედაქალაქ სარდზე, მდ. ლალისზე, მდ. ეფრატზე, ირანზე და შემდეგ შუა აზია-ინდოეთისაკენ მიემართებოდა. მილეთი იმავე დროს დიდი კულტურული ცენტრიც იყო. როცა ბერძნები პირველად მოვიდნენ მცირე-აზიაში, აქ ჯერ კიდევ ძლიერი იყო ადგილობრივი, მკვიდრი მოსახლეობის — სუმერების, ხეთების, ჰარების ანუ ჰურების — კულტურა, კაცობრიობის უძველესი კულტურა. ბერძნებმა შეითვისეს ეს ადგილობრივი ძველი კულტურა და საფუძვლად დაუდეს იგი თავის ეროვნულ ცივილიზაციასაც. ამიტომაც რომ ბერძნულ კულტურის აკვანი სწორედ ეგეოსის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე დაირწო, აზიაში. აქაურ ქალაქებში ჩაისახა და განვითარდა ბერძნული სამეცნიერო და პოეტური მწერლობა, ბერძნული ხელოვნება. მეშვიდე-მეექვსე საუკუნეებში ამ მხრიავეც პირველი ადგილი მილეთს ეჭირა.

საქართველოში ყველაზე ძველი ბერძნული ახალშენები იყო ფაზისი ანუ ფასიდი, დიოსკურია, პიტიუნტი. ეს იყო სანავთსადგურო ქალაქები. ფაზისი დღევანდელი ფოთის ადგილას იდო, დიოსკურია — სოხუმის ადგილას ან მის მახლობლად, პიტიუნტი, რომელსაც ძველი ქართველები ბიჭვინტას ეძახდნენ, მდინარე ზიფის შესართავთან მდებარეობდა, აფხაზეთში.

ბერძნებს აქ ყველაზე მეტად ვაჭრობა აინტერესებდათ. ჩვენს ქვეყანაში და, საერთოდ, კავკასიაში ბერძნებს ბევრი თავისთვის საჭირო საქონელი ეგულებოდათ. მეორე საუკუნის, ძვ. წ., ბერძენი მწერალი, პოლიბიოსი, ამბობს: „პონტოში ბევრი რამ არის, სხვა ხალხების ცხოვრებისათვის სასარგებლო... პონტოს გარშემო მდებარე ქვეყნები გვაწვდიან, აუცილებელი სასიცოცხლო მოთხოვნილების დასაკმაყოფილებლად, პირუტყვს და უეჭველად საუკეთესო მონებს უდიდესი რაოდენობით, ხოლო ფუფუნების საგნებიდან კი უხვად გვაძლევენ თაფლს, ცვილს (თაფლის სანთელს) და დამარილებულ თევზს. ხოლო იმ ნაწარმოებიდან, რითაც მდიდარია ჩვენი ქვეყნები: იღებენ ზეთსა და ყოველგვარ ღვინოს. პურითაც აღებმცემობენ ჩვენთან, ხან გვაწვდიან საჭიროების დროს, ხან იღებენ“. გარდა ამისა, ბერძნებს გაჰქონდათ სელი და სელის ქსოვილები, ბეწვეული, ტყავები, ძვირფასი ხის, მაგ. ბზის მასალა, საშენებელი ხეცე, ოქრო და სხვა ლითონები. შემოჰქონდათ კიდევ თავიანთი ხელოსნების ნაწარმოები: ქსოვილები, იარაღი, ჭურჭლეულობა და სხვა.

„პონტოს“ ბერძნულად ნიშნავს „ზღვას“. ასე ეძახდნენ ბერძნები, შემოკლებით, შავ ზღვას, სრულად კი მას „პონტოს ეგქსინოსს“ ანუ „სტუმართმოყვარე ზღვას“ უწოდებდნენ.

პონტოს ნაპირებზე დამკვიდრებამ და აქაურმა პრაქტიკულმა ინტერესებმა ბერძნებს, ცხადია ცნობისმოყვარეობა გაუცხოველა — რა ხალხები ცხოვრობენ „სტუმართმოყვარე ზღვის“ სანაპიროზე, როგორია მათი ზნე-ჩვეულება, მეურნეობა, გზები, საზოგადოებრივი წყობილება და ისტორია, როგორია აქაური ბუნებაო. ამგვარ ცნობებს ჯერ ვაჭრები, მეზღვაურები და სამხედრო პირები ჰკრეფდნენ, შემდეგ-კი იმდროინდელი მეცნიერები ამუშავებდნენ და აფართოებდნენ.

საქართველო^ა შესახებაც უძველესი წერილობითი ცნობები ძველმა ბერძენმა მწერლებმა შემოგვინახეს. ამ მწერალთა შორის ყველაზე ძველი და მნიშვნელოვანი ცნობები დავიციტოვეს გეოგრაფოსებმა და ისტორიკოსებმა: ჰეკატე მილეტელმა (VI ს.), ჰეროდოტემ (V ს.), ჰიპოკრატემ (V ს.), ქსენოფონტემ (V ს. დამლევი და მეოთხე საუკუნის დამდეგი), პოეტებმა: ჰესიოდემ (VIII ს.), პინდარმა (V ს.), ესქილემ (V ს.) და სხვებმა.

ძველი ბერძენი მწერლების წყალობით ჩვენ ბევრი რამ შეგვიძლია შევიტყოთ ჩვენი ქვეყნის იმდროინდელი მდგომარეობის შესახებ.

უძველესი სახელმწიფოები საქართველოს ტერიტორიაში. კოლხეთი

ყველაზე ძველი სახელმწიფო დღევანდელ საქართველოს ტერიტორიაზე კოლხეთი იყო. კოლხეთის სამეფო უხსოვარ ღროს არის წარმოშობილი. მისი უძველესი მდგომარეობის შესახებ კოლხეთის სამეფოს მიწაწყალზე შემონახული არქეოლოგიური ნაშთები მოგვითხრობენ, მეექვსე საუკუნიდან მოყოლებული კი, ძველი წელთაღრიცხვით, ბერძენი მწერლები გვაწვდიან ცნობებს. ძველი კოლხეთის სამეფო დიდსა და ვრცელ მიწაწყალს შეიცავდა. ეს ტერიტორია გადაჭიმული იყო აფხაზეთიდან მოყოლებული შორს სამხრეთისაკენ შავი ზღვის სანაპიროს გასწვრივ. ბერძენი კოლონისტების სახელგანთქმული ქალაქები ტრაპეზუნტი და კერასუნტი კოლხეთში მდებარეობდა, ისევე როგორც ფაზისი, დიოსკურია და პიტიუნტი. კოლხეთის დედაქალაქი იყო ბ ი ბ, რომელიც მდ. ფაზისზე მდებარეობდა. ფაზისს ეძახდნენ მაშინ რიონს მდ. ყვირილას შესართავამდე და ამის ზემოთ თვით ყვირილასაც.

დაწინაურებული, მდიდარი ქვეყანა იყო იმდროინდელი კოლხეთი. ტყუილად კი არ გააშენეს ბერძენებმა ამდენი ქალაქი კოლხეთის სანაპიროზე. ბერძნული ახალშენების მკვიდრნი ვაჭრობდნენ კოლხებთან და დიდ სარგებელსაც იღებდნენ. გაიზარდა და გამდიდრდა ეს ქალაქები. მარმარილოსაგან ნაკეთები საუცხოო შენობებით, კარგი ნავთსადგურებით, არხებითა და წყალსადენებით, მტკიცე ქალაქის კედლებითა და კოშკებით შეიმკო და გამაგრდა პიტიუნტი და დიოსკურია, ფაზისი და ტრაპეზუნტი და სხვა ბერძნული ქალაქები.

ყოველი მხრიდან მოდიოდნენ თავიანთი ფულით ვაჭრები კოლხეთში, რომ აქაური ძვირფასი საქონელი შეეძინათ. ამ უცხოელი ვაჭრებისაგან

დარჩენილს სხვადასხვა ქვეყნის ფულს დღესაც პოულობენ დას. საქართველოს ნიადაგში.

ეს ვაჭრობა სასარგებლო იყო კოლხებისათვისაც. მალე ერთმანეთშიაც კოლხებმა ისეთი აღებმიცემა გააჩაღეს, რომ მათ უკვე უცხოეთიდან შემოტანილი ფული აღარ ჰყოფნიდათ. მეტუთე საუკუნიდან კოლხეთის მეფეებმა საკუთარი ფულის ჭრა დაიწყეს. ეს ვერცხლის ფული იყო, რომელზედაც, ჩვეულებრივ, ერთ მხარეს ხარისთავი იყო გამოსახული, მეორე მხარეს კი—კოლხების ქალ-ღმერთი. ფულს სხვადასხვა ზომისას სჭრიდნენ. კოლხურ ფულს ეხლაც ბლომად პოულობენ დას. საქართველოში.

კოლხური ფული („კოლხური თეთრი“).

სამკაულები იცოდნენ ოქროსი, ვერცხლისა, ბრინჯაოსი — საყურე, ბეჭედი, ქინძისთავები, სხვადასხვა ცხოველის გამოსახულებანი. უყვარდათ ბრინჯაოს ფართო ქამრის თავები ანუ ბალთები, რომლებზედაც გამოსახული იყო სხვადასხვა ცხოველი. უყვარდათ სხვადასხვა შივივისაგან გაკეთებული ყელსაბამებიც.

კოლხური სამკაულები.

ქამრის ბალთა.

კოლხებმა კარგი თიხის ჭურჭლის კეთებაც იცოდნენ.

კოლხური ჭურჭელი.

თიხისაგან კუბოსაც კი აკეთებდნენ. ზოგჯერ კიდევ მიცვალებულს ქვევრში ასაფლავებდნენ.

მკვდრებს სამარეში, ფულის გარდა, ყოველგვარ იარაღს, ჭურჭლეულობასა და სამკაულებსაც აყოლებდნენ, ვისაც შეძლება ხელს როგორ მისცემდა. მიცვალებულის ჭირისუფალი დარწმუნებული იყო, სიკვდილს შემდეგაც ეს ნივთები ისევე საჭიროა, როგორც სიცოცხლეშიო.

როცა იმდროინდელი კოლხების საფლავებს ვსინჯავთ, აშკარად ვხედავთ რომ ზოგ სამარეში მდიდარი კაცია დამარხული, ზოგში-კი—ღარიბი. ზოგისთვის ბევრი ოქრო-ვერცხლი, იარაღი და ფული გაუტანებიათ საიქიოს, სხვებისთვის — ცოტა. აშკარაა, კოლხებში ქონებრივი უთანასწორობა იმ დროს მტკიცედ იყო ფეხგადგმული. უფრო იშვიათად ისეთი სამარხებიც გვხვდება რომ საფიქრებელი ხდება, აქ მეფე ან ვინმე მთავარი უნდა იყოს დაკრძალულიო.

ბორის განძი.

ძველი ბერძნული თქმულებები კოლხების შესახებ

მდიდარი და კულტურული ქვეყანა იყო კოლხეთი. უცხოელებს, რომელთა შორისაც სხვებს ბერძნები სჭარბობდნენ, აკვირვებდა კოლხეთის ბუნების სიუხვე, ზალხის ნიჭიერება და დაწინაურება. კოლხეთიდან სამშობლოში დაბრუნებული ბერძნები ბევრ საკვირველ ამბავს მოუთხრობდნენ კოლხეთის შესახებ თავიანთ თანამემამულეებს. შემდეგში ეს ამბე-

ბი თქმულებებად გადაიქცა, ყველა კულტურულ ხალხში გავრცელდა და, ამრიგად, კოლხეთის სახელოვანი ისტორია მთელ მსოფლიოს მოედო. ლენინმა ახალგაზრდა სტალინს „მ გ ზ ნ ე ბ ა რ ე კ ო ლ ხ ი დ ე ლ ი“ უწოდა, როცა პირველად გაიცნო. ამით ლენინს უნდოდა ეთქვა რომ ამხანაგი სტალინი ქართველია, ამ დიდი და ძველი კულტურის მქონე ქვეყნის შვილი, და იმავე დროს ახალი კაცობრიობის ბედნიერებისათვის მ გ ზ ნ ე ბ ა რ ე მებრძოლი.

განსაკუთრებით ცნობილია თქმულებები პრომეთესა და არგონავტების შესახებ. პრომეთე ეს იგივე ქართული ამირანია, რომლის შესახებ თქმულება ბერძნებმა აქ გაიგონეს და შემდეგ თავის სამშობლოში გაავრცელეს. პრომეთეს თქმულება ხიბლავდა როგორც ძველ ბერძენ პოეტებს, ისე ახალი დროის მწერლებსაც, იმიტომ რომ ამ თქმულებაში გამოხატული იყო თავისუფლებისმოყვარე და ამაყი ადამიანების ტიტანური ბრძოლა ბუნებისა და საზოგადოების ბნელ ძალებთან და კაცობრიობის პირველი, მნიშვნელოვანი ნაბიჯი ცივილიზაციის გზაზე. ბევრმა პოეტმა გამოიყენა იმიტომ პრომეთეს თქმულება თავისი ნაწარმოების არაკად. ბერძენ მწერალთა შორის ამ მხრივ პირველი იყვნენ ჰესიოდე (VIII ს.) და ესქილე (V ს.). ესქილეს ეკუთვნის სახელგანთქმული ტრაგედია „მიჯაჭული პრომეთე“.

თქმულების შინაარსი ასეთია. ტიტანების შთამომავალმა, პრომეთე იაფეტის ძემ, მოსტაცა ზეციდან ღმერთების მეუფეს, ზევსს, ცეცხლი და მოუტანა იგი ადამიანებს. ცეცხლის საშუალებით ადამიანებმა ფაფი და აღწიეს ცხოველურ მდგომარეობას, აზროვნების უნარი შეითვისეს და ყოველგვარი ხელოვნება გამოიგონეს. ცეცხლის საშუალებით შესძლეს მათ ლითონის დამუშავებაც. განრისხებულმა ზევსმა მძიმე ჯაჭვით შებორკა კაცობრიობის განმანათლებელი, გმირი პრომეთე და დააბა იგი კავკასიონის ქედზე, რომლის მწვერვალები ვარსკვლავებს სწვდება. ზევსისავე ბრძანებით ფრთაგრძელი ორბი უკორტნის პრომეთეს უკვდავ ღვიძლს, რომელიც ღამ-ღამობით კვლავ მთელდება. „მოკვდავნი“ კი, ე. ი. ადამიანები, პრომეთეს მხარეზე არიან: კოლხეთის ასულნიც, რომელნიც ომში უშიშარნი არიან, კავკასიონის მახლობლად აღმართული მაღალი ციხის მცხოვრებთა მრისხანე ლაშქარიც, რომელიც წვერწამახულ შუბებით ხმაურობს, და სკვითების მრავალრიცხოვანი ტომები, ყველანი თანაუგრძობენ პრომეთეს ტანჯვას. თვით პრომეთე უღრეკია და ამაყი. იგი მზადაა აიტანოს ყოველგვარი ტანჯვა, ოღონდ ზევსს არაფერი დაუთმოს. პრომეთე თავისთავს ზევსზე უფრო ძლიერ არსებადაც კი ჰგონობს, იმიტომ რომ პრომეთემ იცის საიდუმლოება, რომელიც დაფარულია ყველა სხვისაგან, თვით ზევსისაგან. ეს არის საიდუმლოება იმ მიზეზის შესახებ, რომელიც ოდესმე დაამზობს ზევსსა და მის ძალაუფლებას. ბოლოს გმირი ჰერაკლე მართლაც მოჰკლავს მტარვალ ორბსა და გაათავისუფლებს პრომეთეს.

არა ნაკლებ ცნობილია მეორე ბერძნული თქმულება არგონავტების შესახებ. კოლხეთში მეფობს აეტე, ჰელიოს-მზის შვილი. აეტს ჰყავს ასუ-

ლი, მშვენიერი მედეა. ყოველგვარ სხვა სიმდიდრის გარდა, აეტი მფლობელია „ოქროს საწმისისა“, ე. ი. ვერძის ოქროს ტყავისა. ამ ვერძით ოდესღაც ფრიქსმა და ჰელამ, რომელნიც ავ დედინაცვალს გამოქცეოდნენ, გადაიარეს ჰელესპონტი და შავი ზღვა და თავი შეაფარეს კოლხების ქვეყანას. აქ ფრიქსმა ვერძი მსხვერპლად მიიტანა და ვერძის ოქროს ტყავიც ზევსს შესწირა. თქმულებამ რომ კოლხეთში „ოქროს საწმისია“ დატული, სურვილი აღუძრა საბერძნეთის გმირებს, იასონის მეთაურობით, წასულიყვნენ კოლხეთში ამ ძვირფასი განძის მოსაპოებლად. იასონმა და მისმა რაზმმა პირველად შეასრულა ისტორიაში ასეთი შორეული საზღვაო მგზავრობა. მათს ხომალდს სახელად ერქვა „არგო“, და აპიტომ იასონსა და მის მხლებლებსაც „არგონავტები“ ეწოდათ.

არგონავტები მოვიდნენ კოლხეთში და მდინარე ფაზისით ავიდნენ კოლხეთის დედაქალაქ აიაში, რომელიც ამავე ფაზისის ნაპირზე იდო. სიმდიდრით და სილამაზით ბრწყინავდა მტკიცედ შემოზღუდული სამეფო საჯდომი: მალალი სასახლეები, ფართო კარები და სვეტების შწყობრი რიგი კედლების გარშემო, სპილენძით გამაგრებული ბურჯები, ფოთოლმწვანე, მდიდრულად დაბურული ვაზები, დაუშრობელი წყაროები, რომელთაც რძე, ღვინო, სურნელოვანი ზეთი და წყალი სდიოდათ. აქ ცხოვრობდა კოლხეთის მეფე, საშინელი ხმისა და უზარმაზარი ღონის მქონე, აეტი. იასონი წარუდგა აეტს და სთხოვა მას ოქროს საწმისი, სამაგიეროდ შენი მტრების, სარმატების, წინააღმდეგ დაგეხმარებო. აეტი პირობას უღებდს იასონს, მოგცემ საწმისს, თუ ჩემისთანა საგმიროს საქმეს შეასრულებო.

კოლხეთის მეფემ მოიყვანა სპილენძისჩლიქებიანი ხარები, რომელთაც სპილენძისავე პირიდან ცეცხლი ამოსდიოდათ, მარტომ დაადგა ხარებს ჯღელი და შეაბა ისინი მაგარი ფოლადისგან გაქედილს, შეუმუსკრულ გუთანში. თავისი გუთნით სწორე კვლები გაავლო აეტმა და ერთი მხარის სიღრმეზე მოხნა მიწა, ხარები კი სპილენძის ჩლიქებით აფშვნივდნენ ბელტებს.

იასონი ვერასოდეს ვერ შეასრულებდა ამ საქმეს, მაგრამ მას დაეხმარა კოლხეთის მეფის ასული, რომელსაც შეუყვარდა ბერძენი ვაჟკაცი. მედეა გრძნეული იყო და პრომეთეს წამლის კეთება იცოდა. როდესაც ხარბმა ორბმა კავკასიონის კალთებზე წამებული პრომეთეს სქელი საწმისი დაღვარა, მაშინ ამოვიდა უცხო ყვავილი, რომლის წვენიდანაც დააყენა მედეამ თავისი წამალი. ვინც ამ წამალს ტანზე დაიცხებდა, მას ვერაფერს აკლებდა ზმალი და ცეცხლი და ძალ-ღონეც ემატებოდა. ეს წამალი გადასცა იასონს მედეამ ჰეკატეს ტაძარში, სადაც კოლხების მეფის ასული სწრაფად მავალი ეტლით მივიდა.

ძველი ქართული ეტილი.

იასონმა შეასრულა, ამ გზით, აეტის პირობა. შემდეგ იასონმა, ისევ მედეას დახმარებით, მოჰკლა უშველებელი გველეშაპი, რომელიც კავკასიის მიწისგან იყო ნაშობი და რომელიც სდარაჯობდა არეოსის ტყეში.

მუხის წვერზე დაკიდულს ოქროს საწმისს. არგონავტებმა დაისაკუთრეს ეს ძვირფასი განძი, მოიტაცეს თვით მედეაც და მალულად გაეშურნენ შინისაკენ. გაძარცულმა აეტმა მდეგარი გამოუყენა არგონავტებს, მაგრამ კოლხების ცდამ ფუჭად ჩაიარა, ხოლო აეტის ვაჟი, აფსირტი, დაიღუპა ამ დევნაში.

არგონავტების თქმულებაც ბევრმა პოეტმა გალექსა, მათ შორის ძველმა ბერძენმა პოეტებმა — პინდარმა (V ს., ძვ. წ.) და აპოლონი როდოსელმა (III ს., ძვ. წ.).

კიდევ ბევრი სხვა თქმულება და ამბავი დადიოდა ბერძნებში კოლხეთის შესახებ. ბერძნები ამტკიცებდნენ, მაგალითად, რომ კოლხების ქვეყანაში გველეშაპის დათესილი კბილებიდან ვაჟკაცები იზრდებიან, რომელნიც ჯავშნით შემოსილნი და მტრისათვის უძლეველნი არიანო.

ეს ლამაზი თქმულებები კოლხეთის ნამდვილი ცხოვრებისა და ბუნების ანარეკლზე იყო აშენებული. ჭეშმარიტება აქ პოეტებისა და მერმინდელთაობათა მიერ იყო შეფერადებული.

უკვე ძველი ბერძენი მეცნიერები ფიქრობდნენ, არგონავტების თქმულება დაკავშირებულია იმ გარემოებასთან, რომ კოლხეთში ოქროს მოპოვებას აწარმოებენო. განთქმული სტრაბონი (I ს.), მაგ., მოგვითხრობს რომ კოლხებისა და სვანების ქვეყანაში „წყლის ნაკადებს ჩამოაქვთ ოქრო და რომ ბარბაროსები აგროვებენ მას დაჩვერილი როფებისა და ბანჯგვლიანი ტყავების საშუალებით. ამბობენ, რომ აქედან წარმოიშვა ზღაპარი ოქროს საწმისის შესახებო“. მეორე მწერალი, ხარაქს პერგამელი-კი (II ს., ახ. წ.) ამტკიცებს რომ „ოქროს საწმისი არის მხოლოდ ოქროს მოპოვების წესი, რომელიც დაწერილი იყო ტყავებზე. ამ ღირსშესანიშნავი წესის გულისათვის იყო სწორედ დაშქრობა მოწყობილი ხომალდ არგოთი“-ო.

მართლაც, ოქრო ნამდვილად არის დას. საქართველოს მდინარეებში და ეხლა მისი მოპოვებაც წარმოებს.

ოქროს ვერძის ლეგენდა შესაძლებელია აგრეთვე მიუთითებდეს კოლხური ცხვრის ჯიშზე, რომელიც თავისი მალალი ღირსების მატყლით იყო განთქმული.

ფოლადის გუთანის, სპილენძის ჩლიქებიანი ხარი, ღრმა და სწორე ხნული — არგონავტების თქმულებაში, — იმის გამოძახილია რომ, ბერძნების ცნობით, ძველი კოლხები ხელოვანი მიწისმოქმედნი იყვნენ და ლითონის გაუმჯობესებელი იარაღით სარგებლობდნენ.

მედეას გრძნეული წამალი ხალხური სამკურნალო საქმის განვითარებაზე მიუთითებს. ქართველ ხალხში ეხლაც ბევრი საუტსოო და სასარგებლო წამლის დამზადება იციან.

გველეშაპის კბილებიდან გაზრდილი ვაჟკაცების თქმულება იმის მომასწავებელია, რომ ქართველი ხალხი, რომელიც გაკაჟებული იყო უთვალავ მტრებთან ბრძოლაში, დაღუპული ვაჟკაცების ადგილას ახალ-ახალს, ფულუშიშარს და უდრეკ გმირებს წარმოშობდა, რომელნიც გაალმასებით იცავდნენ მშობელი ქვეყნის თავისუფლებას.

ტყავზე დაწერილი წესი ოქროს მოპოვების დამწერლობის არსებობას გულისხმობს. ძველ კოლხურ ჭურჭელზე ამოჭრილია ნიშნები, რომლებიც ძალიან ჰგავს ძველ ქართულ ასოებს.

მაგრამ ჯერჯერობით ჩვენ კარგათ არ ვიცით, როდის შემოვიდა დას. საქართველოში პირველად დამწერლობა. ეს კია რომ უკვე მესამე საუკუნის (ძველი წელთაღრიცხვით) ბერძენი მწერლები ამასაც ამტკიცებდამწერლობის ნიშნები ძველ კოლხურ ჭურჭელზე.

დნენ: კოლხებს ეხლაც შენახული აქვთ ფიცრები, რომლებზედაც მათი მამა-პაპის მიერ წარწერებია გაკეთებული და მოგზაურებისათვის ნაჩვენებია ყველა გზა და წყლისა და ხმელეთის საზღვრებო. ასეთი ფიცრები გეოგრაფიული რუკები უნდა ყოფილიყო.

ქართული ტომები და აქმენიდების სამეფო.

კოლხეთის სამეფოს პირველი დიდი ზიანი, ჩანს, სპარსელებმა მიაცენეს.

როცა ჯერ კიროსმა, ხოლო შემდეგ დარიოსმა თავისი უზარმაზარი სახელმწიფო შექმნეს, მათ ქართველი ტომების დამორჩილებაც მოახერხეს. სხვებზე ადრე ის ტომები იქნენ დაპყრობილნი, რომელნიც ეხლანდელ ამიერ-კავკასიაზე სამხრეთით ცხოვრობდნენ. მეხუთე საუკუნის პირველ ნახევარში, ძვ. წ., სპარსეთის იმპერიის ორი ჩრდილოეთით მდებარე ოლქი ანუ სატრაპია ამ დამორჩილებული ქართველი ტომებისაგან შესდგებოდა უმეტეს ნაწილად. მე-18 სატრაპიაში, რომელიც მდ. არაქსისა და მდ. ეფრატის სათავეებში იდო, შედიოდნენ მატინები, სასპირები და ალაროდიები, ძველი ხეთა-ხურელებისა და ურარტუელების შთამომავალნი. სპარსეთის მეფეს ისინი ხარკად 200 ტალანტს ანუ ქანქარს აძლევდნენ. მე-19 ოლქში-კი, რომელიც შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროს ემხრობოდა, შედიოდნენ მოსხები ანუ მერმინდელი მესხები, ტიბარენები, მაკრონები, მოსინიკები და მარები. ეს სატრაპია ხარკად 300 ქანქარს იწლიდა.

შემდეგ სპარსელებმა თანდათან თავიანთი გავლენა კავკასიონის ქედამდე გაავრცელეს, თუმცა დღევანდელი ამიერ-კავკასიის სრული დაპყრობა მათ, ჩანს, ვერ მოუხერხებიათ. კოლხებმა და მათმა მეზობლებმა სპარსეთის მეფის სასარგებლოდ ძღვენი იკისრეს, რომ სპარსელების შემოსევებისაგან თავი დაეხსნათ. ოთხ წელიწადში ერთხელ ისინი სპარსელებს ას ბიჭსა და ას გოგოს უგზავნიდნენ.

ხარკზე არა ნაკლებ სამძიმო ქართველი ტომებისათვის იყო ის მოვალეობა, რომ მათ მონაწილეობა უნდა მიეღოთ სპარსელების ყველა ლაშქრობაში, თუ კი ამას მეფე მოითხოვდა. როცა, მაგ., სპარსეთის მეფემ ქსერქსემ საბერძნეთზე გაილაშქრა, მის ჯარში იყვნენ კოლხების, ტიბარენების, მესხების, მოსინიკების, მაკრონების, ალაროდიებისა და სასპირების რაზმები.

ამავე დროს სპარსელებმა, ჩანს, მოსწყვიტეს კოლხეთს მისი სამხრეთი ნაწილი, შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე რომ იდო, და იგი უშუალოდ თავიანთ სამეფოს შეუერთეს. სპარსელების ძალმომრეობისა და ხშირი ომიანობის გამო სამხრეთი კოლხეთი რამდენადმე დაქვეითებულა და დაქსაქსულა მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში.

სამხრეთი კოლხეთი მხუთე საუკუნის მიწურულში

401 წ.. ძვ. წ.. სამხრეთ კოლხეთში გაიარა თავისი რაზმით ბერძენმა სარდალმა და მწერალმა ქსენოფონტემ. ქსენოფონტემ დაწვრილებით ასწერა აქაური ტომების ყოფა-ცხოვრება.

სამხრეთ კოლხეთში. — ე. ი. შავი ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე. სადაც ქალაქები ტრაპეზუნტი და კერასუნტი მდებარეობდა, და მდ. ჭოროხის ხეობაში, — ამ დროს ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა.

ზღვის პირას და მის გასწვრივ. უფრო ღრმად, ქვეყნის შუაგულისაკენ ცხოვრობდნენ ტიბარენები, ხალიბები, მოსინიკები, კოლხები, მაკრონები, სკვითინები, ტაოხები, ქალდეები და კარდუხები. მეხუთე საუკუნის მიწურულში ესენი უკვე სპარსეთის მეფეს აღარ ემორჩილებოდნენ, მაგრამ ჩრდილოეთ კოლხეთისგანაც ჩამოშორებული იყვნენ და ერთმანეთშიაც ერთობა აღარ ჰქონდათ. წინააღმდეგ ამისა, ეს ტომები ამ დროს ხშირად მტრობდნენ თურმე ერთმანეთს. მაინც ბერძნები ამ მხარეს, განსაკუთრებით მის ცენტრალურ ნაწილს, სადაც მდებარეობდა ქალაქები ტრაპეზუნტი და კერასუნტი და სადაც გაბმული კოლხური მოსახლეობა იყო, ჯერ კიდევ კოლხიდას ეძახდნენ. კოლხები უფრო აღმოსავლეთითაც ცხოვრობდნენ. მთიან ადგილებში.

ის ოლქი კი, რომელიც მდ. არაქსის სათავეებში იდო და სადაც ფასიანები და ესპერიტები, ძველი სასპირები, მოსახლეობდნენ, სპარსეთის სამეფოში შედიოდა. ოლქს სპარსეთის მეფის მიერ დანიშნული მმართველი განაგებდა.

მიუხედავად იმისა რომ. ავბედობის წყალობით, ეს ტომები, უფრო ძველ დროსთან შედარებით. დასუსტებული იყვნენ, ბერძნები მათ სოფლებში ყველგან დიდ სანოვაგეს და საქონელსაც ბლომად პოულობდნენ. შინაური პირუტყვიდან აქ ბევრი ჰყოლიათ ცხვარი, თხა, ძროხა, ცხენი, ვირი. ქათამი: პურეულიდან მოჰყავდათ ხორბალი, ქერი, და ზოგჯერ ისეთი რაოდენობით რომ წინა წლის პურიდან ახალ მოსავლამდე კიდევ დიდი მარაგი რჩებოდათ. მისდევდნენ მებოსტნეობასაც და ყოველგვარი მწვანელი მოჰყავდათ. გარდა ამისა, ბევრს ხმარობდნენ კაკალსა და წაბლს. ღვინოსაც ჰარბად იყენებდნენ და მიწაში ჩათხრილ ქვევრებში ინახავდნენ. ქერისგან ლუდს აკეთებდნენ. აშენებდნენ ფუტკარსაც და სკები ედგათ. ზღვისპირელები კიდევ დერგებში ინახავდნენ დამარილებულს ზღვის ღორის ხორცსა და ქონს.

ვაჭრობა ამ ტომებში გავრცელებული ყოფილა და მათ საკუთარი, ადგილობრივი ქალაქებიც ჰქონიათ. ასე, სკვითინებისა და მაკრონების მხა-

რეში. ზღვისპირისგან დაშორებით. იღო გუმნაიდი, დიდი, მდიდარი და დასახლებული ქალაქი. როცა ბერძნებთან კარგი განწყობილება ჰქონდათ, ეს ტომები მათ თავიანთ ბაზრებს უხსნიდნენ და ცხოველ აღებმცემასაც აწარმოებდნენ. ამიტომ გაჩნდა სწორედ სამხრეთ კოლხეთშიაც დიდი ზღვისპირა ბერძნული ქალაქები ტრაპეზუნტი, კერასუნტი და კოტიორა, რომლებიც მცირეაზიის ქალაქ სინოპის კოლონიები იყო.

ამ ტომების შეიარაღებას ჩვეულებრივად შეადგენდა სხვადასხვანაირი, გრძელი და მოკლე, მსუბუქი და ძალიან მძიმე, აგრეთვე სატყორცნი შუბლები, დაწული და ხარის ტყავგადაკრული ფარები, სარტყელზე დაკიდული ხანჯლები და რკინის საომარი ცულები. თავს იცავდნენ მეტწილად ხის ან ტყავის მუზარადით, ტანს-კი — სელის ჯავშანით. ატარებდნენ აგრეთვე ნაბღებს. ეტყობა, ვინც ზღვაზე დაშორებით ცხოვრობდა, იმათ ლითონი ჰკლებიათ, ზღვისპირელები ლითონის დამუშავებას სპეციალურად მისდევდნენ. მაგალითად, ტრაპეზუნტის სამხრეთით მცხოვრებ ხალიბების უმრავლესობა თავს მხოლოდ ლითონით ირჩენდა. ზოგიც, როგორც მაგ., მოსინიკები, ზღვაოსნობაში ყოფილან გაწაფულნი.

ქონებრივი უთანასწორობა აქ უკვე არსებობდა. მდიდარი მშობლების ბავშვები ძალიან გამოირჩეოდნენ ღარიბებისგან, რადგანაც ისინი თურმე განსაკუთრებულად იზრდებოდნენ და იკვებებოდნენ. ჰყავდათ თავიანთი მთავრები, რომლებსაც ბერძნები მეფეებს ეძახდნენ. ეს მთავრები განსაკუთრებულ კოშკებში ისხდნენ, მცველებით გარს შემორტყმულნი, და თავიანთ ქვეშევრდომების ხარჯზე ცხოვრობდნენ.

სამხრეთ კოლხეთის იმ ტომებს, რომელნიც სპარსეთის მეფეს არ ემორჩილებოდნენ, ბერძნები მეტად საშიშარ ტომებად სთვლიდნენ. მართლაც, ეს ხალხი გულადი, ამაყი და დამოუკიდებლობის მოყვარული იყო. თავისუფლების დაკარგვას მათ სიკვდილი ერჩიათ. ქსენოფონტე გაკვირვებით გვიამბობს მათი გამირობისა და თავისუფლების სიყვარულის შესახებ. როცა ქსენოფონტე და მისი ბერძენი მეომრები ტაოხების ქვეყანას მიადგნენ ზღვისკენ მიმავალი გზისა და სანოვავის ძებნაში, ტაოხებმა მათ სასტიკი წინააღმდეგობა გაუწიეს: მთელი ხალხი, ქალი და კაცი, ციხე-სიმაგრეებში ჩაიკეტა და ისე ებრძოდა ბერძნებს. როცა ბერძნებმა დიდი გაჭირვებით სძლიეს ტაოხებს და მათ სიმაგრეებში შეიჭრნენ, მათ საშინელი სურათი წარმოუდგათ თვალწინ: ქალები ჯერ თავიანთ ბავშვებს ისროდნენ კლდეებიდან და შემდეგ თვითონაც ცვიოდნენ უფსკრულში, ასევე იქცეოდნენ მამაკაცებიც — ტაოხებს არ სურდათ ბერძნებს ცოცხლად ხელში ჩავარდნოდნენ, მონობას ისევ სიკვდილი სჯობიაო. ერთი ბერძენი დახარბდა ერთი ტაოხის ლამაზ ტანისამოსს და უნდოდა ხელი შეეშალა ტაოხისათვის, როცა იგი უფსკრულში გადავარდნას აპირებდა. მაგრამ ტაოხმა აჯობა, ბერძენიც თან გადაიყოლა და ორივენი დაიღუპნენ.

მოსინიკებშიაც ასე მოხდა. როცა ბერძნებმა მოსინიკები დაამარცხეს, ისინი დაემუქრნენ მოსინიკების მთავრებს, გამოდით თქვენი კოშკებიდან,

თორემ დაგწევათო. მთავრებმა დამამცირებელ ტყვეობას ცეცხლში ცოცხლად სიკვდილი ირჩიეს, ბერძნებს მორჩილებაზე უარი უთხრეს და დაილუბნენ კიდევაც.

სასპარეპი ანუ საბერეპი, იბერეპის წინაპარნი

კოლხეთი შეიცავდა ქართველი ტომების დასავლურ შტოს. აღმოსავლური შტო, საუკთრივ ქართველები, მეოთხე საუკუნიდან მოყოლებული, ძველი წელთაღრიცხვით, იწოდებოდნენ ჯერ „იბერებად“, ხოლო შემდეგში (პირველი საუკუნიდან) — „ივერებად“. აქედან არის აღმოსავლეთ საქართველოს ძველი ბერძნულ-რომაული სახელი „იბერია“ ანუ „ივერია“. მეხუთე საუკუნეში, ძვ. წ. ბერძნები იბერებს „სასპერებს“ ანუ „საბერებს“ ეძახდნენ. ამ დროს საბერები დიდ ხალხად ითვლებოდნენ. სახელგანთქმული ბერძენი ისტორიკოსი ჰეროდოტე ამბობს: „სპარსები ცხოვრობენ ვიდრე სამხრეთის ზღვამდე, რომელიც „წითლად“ იწოდება (დღევანდელი სპარსეთის ყურე); მათ ზემოთ ჩრდილოეთისაკენ ცხოვრობენ მიდიელები; მიდიელების ზემოთ სასპერები, სასპერებს ზემოთ — კოლხები ვიდრე ჩრდილოეთის ზღვამდე, რომელსაც ერთვის მდინარე ფაზისი. ეს ოთხი ხალხი ცხოვრობს ზღვიდან ზღვამდე“-ო. ამრიგად, წინააზიის ოთხი დიდი ხალხიდან ორი ქართულ მოდგმას ეკუთვნოდა, ჯერ კიდევ მეხუთე საუკუნის დამდეგს, ძვ. წ. მაშინ საბერებს ეჭირათ ვრცელი მიწა-წყალი — მდინარე არაქსისა და მდინარე მტკვრის აუზების უდიდესი ნაწილი. თავის თანამოდმე მატყინებსა და ალაროდებთან ერთად, რომელნიც ამ დროს საბერებზე უფრო სუსტები იყვნენ, საბერები ერთს საერთო ოლქს შეადგენდნენ აქემენიდების სახელმწიფოში.

ჰეროდოტეს ცნობით, კოლხებს, საბერებსა და ალაროდებს ერთნაირი შეიარაღება ჰქონდათ. ეს გარემოება დასახელებული ტომების მონათესავე კულტურაზე მიუთითებს.

მეხუთე საუკუნის დამლევისათვის სპარსელებს, ჩანს, უფრო დაუსუსტებიათ საბერები. ამის შემდეგ, აღმოსავლელი ქართველი ტომების სახელმწიფოებრივი ცენტრი საბოლოოდ გადავიდა მტკვრის აუზში, მცხეთის რაიონში.

ქართლის (იბერიის) სამეფოს წარმოშობა

ძველი გადმოცემა ამტკიცებს, რომ ალექსანდრე მაკედონელმა სხვა ქვეყნებთან ერთად აღმოსავლეთი საქართველოც დაიპყრო, აქ მცხოვრებები სხვა ტომები გააძევა და მიწა-წყალი თავის ერთ სარდალს, აზოს, მისცაო. აზო იყო არიან-ქართლის მეფის შვილი. აზო დაბრუნდა თავის სამშობლოში, არიან-ქართლში, და წამოიყვანა იქიდან კავკასიის ქართლში 18 საგვარეულო. არიან-ქართველების ამ 18 გვარიდან გამრავლდნენ შემდეგში ქართველები აქ, მცხეთის მხარეში. მათი პირველი მეფე იყო ეს აზო. რომელმაც სატახტო ქალაქად მცხეთა აირჩიაო.

ეს თქმულება მხოლოდ ნაწილობრივ არის მართალი. ქართველები მართლაც მოსულნი არიან, როგორც ვიცით, თავის ეხლანდელ სამშობლოში სამხრეთიდან, მაგრამ ალექსანდრე მაკედონელი აქ არაფერ შუაშია. ქართლის სამეფო, ჩანს, მეოთხე საუკუნეშია ჩამოყალიბებული, მაგრამ მისი უძველესი დედაქალაქი არმაზი იყო, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, იქვე მცხეთასთან. მცხეთაში დედაქალაქი უფრო გვიან გადაიტანეს.

არმაზ-მცხეთის სამეფო, რომელსაც ბერძნები „იბერიას“ ეძახდნენ, ადგილობრივი კი „ქართლი“ ერქვა, იმავე საბერების სახელმწიფო იყო.

ქართლის მეფეები ფარნავაზიანთა საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ. შესაძლებელია რომ ფარნავაზიანთა დინასტიის დამაარსებელი მართლაც აზო ყოფილიყოს.

სპარსელო და მისი მემოგლები ელინისტურ ხანაში

აქემენიდების სამეფომ მხოლოდ ორი საუკუნე გასძლო. მეოთხე საუკუნის დამლევს მას ბოლო მოუღეს ბერძნებმა ალექსანდრე მაკედონელის წინამძღოლობით.

ალექსანდრეს მამა, ფილიპე, მეფობდა მაკედონიაში, მთიან ქვეყანაში ბალკანეთის ნახევარ კუნძულის ჩრდილოეთ ნაწილში. ფილიპე მაკედონელმა, მოხერხებული და ჭკვიანი პოლიტიკით, თავის გავლენას დაუმორჩილა თითქმის მთელი საბერძნეთი, რომლის საკავშირო ჯარის სარდლად ფილიპე აღიარეს. ფილიპემ შთააგონა ბერძნებს დაეწყით საერთო ძალებით დიდი ომი მათი ძველი მტრის, სპარსელების წინააღმდეგ. 336 წელს ფილიპემ მართლაც დაიწყო ეს ომი, მაგრამ ბევრი აღარ დასცალდა. იმავე წელს ფილიპე მოჰკლეს. ფილიპეს საქმე განაგრძო მისმა შვილმა, 20 წლის ალექსანდრემ, რომელიც აღზრდილი იყო სახელგანთქმული ბერძენი ფილოსოფოსის არისტოტელეს მიერ.

სპარსეთი ამ დროს მეტად დასუსტებული იყო, ფილიპეს კი ჰყავდა საუკეთესო ჯარი. ამიტომ ბერძნებმა ადვილად სძლიეს სპარსელებს. სამი დიდი დამარცხება აწენვეინა ალექსანდრემ თავის მტერს ამ უზარმაზარი ლაშქრობის დროს აზიაში: გრანიკთან 334 წელს, ისესთან 333 წ. და გავეამელასთან 331 წ. და წინა აზიის უდიდესი ქალაქებიც, ბაბილონი და სუზა, ხელთ იგდო. სუზა საზამთრო და საგაზაფხულო საჯდომი სპარსეთის მეფეებისა, მათი ნამდვილი სატახტო ქალაქი კი იყო პერსეპოლი. მალე ალექსანდრემ აიღო პერსეპოლიც, ხოლო 330 წ. ქალაქი ეკატანაც, სპარსელების მეფის საზაფხულო რეზიდენცია.

სპარსეთის სამეფოს დაპყრობა დამთავრებული იყო.

ალექსანდრე მაკედონელი.

მაგრამ თვითონ ალექსანდრე მაკედონელის ახალი უზარმაზარი სახელმწიფო კიდევ უფრო დღემოკლე აღმოჩნდა. 323 წ. ალექსანდრე გარდაიცვალა. მალე მაკედონელთა მსოფლიო მონარქია დაირღვა რამდენიმე დამოუკიდებელ სამეფოდ. ალექსანდრეს სარდლებმა, რომელთაც, რო-

გორც მეფის ნაცვლებს საგამგეოდ ჩაბარებული ჰქონდათ სხვადასხვა პროვინცია, 306 წლიდან უკვე თავიანთი თავი მეფედ გამოაცხადეს.

ალექსანდრეს სახელმწიფოდან გამოყოფილ სამეფოებში ყველაზე დიდი მნიშვნელობა, აღმოსავლეთის ქვეყნების ისტორიისათვის, ჰქონდათ ლიზიმახის მიერ დაარსებულ სამეფოს თრაკიაში, პტოლომეს მიერ დაარსებულ სამეფოს ეგვიპტეში და, განსაკუთრებით-კი, სელევკის მიერ დაარსებულ სამეფოს აზიაში. თუმცა თავდაპირველად სელევკის სამეფო თითქმის მთელ წინა აზიას შეიცავდა, მაგრამ თანდათანობით მისი ცენტრი სირიაში გადავიდა, და ამიტომ იგი სირიის სამეფოდაც იწოდება. თავის სატახტო ქალაქად სელევკიდებმა, როგორც ეძახიან სელევკის შთამომავლობას, აირჩიეს ანტიოქია (სირიაში), რომელიც აგრეთვე სელევკის მიერ იყო დაარსებული.

მალე სელევკიდების ანუ სირიის სამეფოს ახალი სამეფოები გამოეყო. მესანე, საუკუნის შუაწლებში სელევკიდებს გადაუდგა და დამოუკიდებელ სამეფოებად ჩამოყალიბდა ბაქტრია და პართია. ბაქტრია კასპიის გაღმა მხარეში მდებარეობდა, მდ. ამუ-დარიას (ოქსის) შუა და ზემო წელზე. პართიას კი ეჭირა კასპიის ზღვის სამხრეთით და სამხრეთ დასავლეთით მდებარე ქვეყნები. პართიაში გაბატონებულს სამეფო დინასტიას არშაკიდებს ანუ არშაკუნინებს უწოდებენ. ამ სამეფოს დამაარსებელის, არშაკის, სახელის მიხედვით. პართიის ანუ არშაკიდების სამეფომ, რომელმაც თითქმის ხუთი საუკუნე გასძლო (250 წლიდან, ძვ. წ., — 226 წლამდე, ახ. წ.), შემდეგში დიდი როლი ითამაშა ამიერ-კავკასიის ქვეყნების ისტორიაში.

ადრევე გამოეყო სელევკიდების სამეფოს პონტო, რომელმაც ასეთი სახელწოდება მიიღო იმიტომ რომ შავი ზღვის ანუ პონტოს სამხრეთსა-ნაპიროზე მდებარეობდა. პონტოს სამეფოში, რომელიც მითრიდატ კთისტესმა დააარსა, შევიდნენ უმთავრესად ის ქართველი ტომები, რომელთაც სამხრეთ კოლხეთის ტერიტორია ეჭირათ.

მიუხედავად იმისა რომ, ამრიგად, ალექსანდრეს დიდი სახელმწიფო დიშალა თითქმის მაშინვე, ალექსანდრე მაკედონელის საქმემ დიდი კვალი დასტოვა მის მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში. დიდი გავრცელება მოიპოვა არა მარტო წინა აზიაში, არამედ შუა აზიაშიც, ბერძნულმა ანუ ელინურმა კულტურამ. ამ კულტურის ცენტრებად გადაიქცა, როგორც ძველი, ისე ახალი, თვით ალექსანდრეს და მისი შემკვიდრეების მიერ დაარსებული მრავალრიცხოვანი ქალაქები, რომლებსაც ერთმანეთში ცხოველი სავაჭრო ურთიერთობა ჰქონდათ. ბერძნულმა ენამ და ელინურმა კულტურამ უპირატესობა მოიპოვეს ისეთს აღმოსავლეთის სამეფოებში, როგორიც იყო ბაქტრია და პართია, თუმცა ამ ქვეყნების მოსახლეობის უმრავლესობა შესდგებოდა ადგილობრივი ტომებისგან, რომლებიც ენით და ზნე-ჩვეულებით ძალიან განსხვავდებოდნენ ბერძნებისაგან. პართიის მეფეები, მაგ., თავიანთ ფულებზე ბერძნულ წარწერებს აკეთებდნენ და თავიანთ თავს „ელინოფილებს“, ე. ი. „ბერძენთა მოყვარეებს“ უწოდებდნენ.

ბერძნული ანუ ელინური კულტურის ასეთი გავრცელების გამო აღმო-
სავლეთში, ალექსანდრე მაკედონელისა და მისი მემკვიდრეების ანუ დი-
ადოხების, როგორც მათ ეძახიან, სამეფოების ხანას (მეოთხე საუკუნის
დამლევებიდან პირველ საუკუნემდე ძვ. წ.) ელინისტურ ხანას,
ელინიზმის ხანას ეძახიან.

ელინიზმმა გავლენა მოახდინა საქართველოზედაც, თუმცა ალექსან-
დრე მაკედონელი აქ არ ყოფილა. როცა ალექსანდრე კასპიის გაღმა მხა-
რეში იყო, იქ იგი აწარმოებდა მოლაპარაკებას ხორაზმელების მეფე
ფარსმანთან. ფარსმანმა უთხრა ალექსანდრეს, მე კოლხებისა და ამაზო-
ნელების მეზობელი ვარ, და თუ გსურს შავი ზღვის პირას მცხოვრები
ხალხების დამორჩილება, გზას გიჩვენებ და სურსათსაც მოგაწვდიო.
ალექსანდრემ კავშირი შეჰკრა ფარსმანთან, ინდოეთს რომ დაეიპყრობ,
შემდეგ შავი ზღვისკენ გავემართებო, მაგრამ განზრახვის შესრულება
არ დასცალდა. ვერც დიადოხებმა მოახერხეს თავიანთი პოლიტიკური
გავლენის გავრცელება საქართველოზე. ელინიზმის გავლენა აქ მხოლოდ
ეკონომიური და კულტურული ხასიათისა იყო. საქართველოს აღებმაცე-
მა გარეშე ქვეყნებთან ეხლა უფრო ფართო გახდა. ვაჭრობას კიდევ თან
სდევდა კულტურულ მონაპოვართა და გამოცდილების გაზიარება.

საქართველოსა და სომხეთის ურთიერთობა უძველეს ხანაში

ქართველი ხალხის უახლოესი მეზობლები მრავალი საუკუნის მანძილზე
იყვნენ და დღესაც არიან სომხები.

სომხები, რომლებმაც „სომეხის“ სახელწოდება მხოლოდ ქართველები-
საგან მიიღეს, თითონ თავიანთ ენას „ჰაი“-ს ეძახიან. ისინი მე-5 — მე-3
საუკუნეში თანდათანობით მოდიან სამხრეთიდან ძველი ურარტუს სამე-
ფოს ტერიტორიაზე. მე-6 საუკუნეში ურარტუს მიდიელები და სპარსე-
ლები უკვე „არმინას“ ეძახდნენ. შემდეგ ახალმა სახელწოდებამ „არმენიამ“
მთლიანად შესცვალა ძველი სახელი „ურარტუ“. სამხრეთიდან მოსული
ჰაიები ნელ-ნელა მოიწვედნენ წინ, ურარტუ-არმენიის ტერიტორიაზე.
ურარტუელები მათ ძლიერს წინააღმდეგობას უწევდნენ, მაგრამ ბოლოს
მაინც მოსულებმა გაიმარჯვეს. ბინადარი მოსახლეობა ჰაიებმა ან გააძე-
ვეს, ან გასწყვიტეს, ან შეიერთეს. მკვიდრ მოსახლეობასთან შერევის გა-
მო, ჰაიების ენა ძალიან შეიცვალა და კავკასიურ ენებს, განსაკუთრებით-
კი — ქართველურ ენებს, დაუნათესავდა.

მეექვსე საუკუნის დამლევებიდან სომხებიც სპარსეთის მეფეს დაემორ-
ჩილნენ. შემდეგ, როცა ალექსანდრემ დაიპყრო სპარსეთის სახელმწიფო,
სომხები მაკედონელთა საბრძანებელში მოჰყვნენ. ალექსანდრეს სამეფოს
დარღვევის შემდეგ, სომხები, მესამე საუკუნის განმავლობაში, სირიის
ანუ სელევკიდების სამეფოს ქვეშევრდომები იყვნენ. მაგრამ როცა მანენ-
ზიასთან 190 წ., ძვ. წ., სირიის მეფემ ანტიოქე დიდმა სასტიკი დამარც-
ხება განიცადა რომაელებისაგან, მას მაშინვე გადაუდგნენ მისი სატრაპები
(მმართველები) სომხეთში, არტაშესი და ზარიადრე. არტაშესმა დააარსა

სამეფო მდ. არაქსის ხეობაში, ზარიადრემ-კი — უფრო სამხრეთით, მდ. ტიგროსზე.

ამ დროს ქართული სახელმწიფოებიდან განსაკუთრებით ძლიერი იყო ქართლი ანუ იბერია. ძველი ბერძნები ამტკიცებდნენ, რომ იბერიელები არასოდეს არ ემორჩილებოდნენ არც მიდიელებს, არც სპარსელებს და მაკედონელთა ბატონობაც მათ თავიდან აიცილეს.

იბერიისა და სომხეთის საზღვარი მაშინ მდ. არაქსზე გადიოდა.

არტაშესმა და ზარიადრემ, რომლებმაც ძალიან გააფართოეს სომხეთის ტერიტორია, ქართველ ტომებსაც წაართვეს მიწა-წყლის ნაწილი. ასე, იბერიისათვის მათ ჩამოუტყლიათ პარიადრის მთის კალთები, ქორძენე და გოგარენე, ხოლო ხალიბებისა და მოსინიკებისათვის — კარინითი და ქსერ-ქსენე, სულ ოთხი ოლქი და ერთი მთიანი რაიონი.

კოლხეთი და კონხო

მეორე საუკუნეში, უფრო ამ საუკუნის დამლევისათვის, კოლხეთი უკვე რამდენადმე დასუსტებულა. ამ დროს სამეფო დანაწილებული ყოფილა ცალკე საგამგეო ოლქებად, რომელნიც, როგორც ჩანს, ნაკლებად ემორჩილებოდნენ კოლხეთის მეფეს. ამით უსარგებლნია პონტოს, სადაც ამ დროს მეფობდა მითრიდატ ევპატორი. მითრიდატი ჭკვიანი, მხნე და მამაცი კაცი იყო. მან ძალიან გააფართოვა თავისი სამეფოს ფარგლები და თვით რომაელებსაც კი შიშის ზარსა ჰგვრიდა. იმის გამო, რომ მითრიდატის სამეფოში მრავალი სხვადასხვა ტომი (ხოვრობდა, მითრიდატმა ბევრი ენა შეისწავლა.

მითრიდატ ევპატორი.

მითრიდატმა მოახერხა და თავის სამეფოს შეუერთა კოლხეთიცა და ყირიმის ნახევარკუნძულზე მდებარე ბოსფორის სამეფოც. თავდაპირველად მითრიდატს კოლხეთში თავისი საკუთარი შვილი, სახელად აგრეთვე მითრიდატი, დაუნიშნავს. მაგრამ ახალგაზრდა მითრიდატი, როგორც ჩანს, მოხიბლული იყო კოლხეთის ძველი სახელოვანი ისტორიით და სურდა კოლხეთის დამოუკიდებელი მეფე გამხდარიყო. ამიტომ, მამამ იგი სიკვდილით დასაჯა. შემდეგ მითრიდატი მმართველად და მეფის ნაცვლად კოლხეთში ერთერთს თავის მეგობარ დიდებულთაგანს ნიშნავდა ხოლმე კოლხეთიდან იღებდა მითრიდატი უმნიშვნელოვანეს შემწევობას თავის საზღვაო ძალებისათვის, ხომალდების საშენ ხე-ტყესა და თვით მეზღვეურებსაც. კოლხეთში მითრიდატის ბატონობას არ შეჰპრიებია. 83 წლის მახლობლად, ძვ. წ., ისინი, ბოსფორელებთან ერთად აჯანყებულან და ომი გაუმართათ მითრიდატისათვის.

რომის ბატონობა მცირე აზიაში

მაგრამ არც მითრიდატს დაჰყრია დიდხანს ხეირო, მას ბოლო რომაელებმა მოუღეს.

მესამე საუკუნის დამლევიდან, ძვ. წ., რომი იწყებს მსოფლიო პოლიტიკის წარმოებას, ხოლო მეორე საუკუნის დასაწყისიდან იგი აზიაშიც იჭრება. 190 წ. ძვ. წ., რომაელებმა მაგნეზიასთან საშინელი დამარცხება მიაყენეს ანტიოქე სელევკიდს, რითაც შემუსრეს სირიის სამეფოს ძლიერება, თვითონ კი დიდი გავლენა შეიძინეს მცირე აზიაში, თუმცა აქაური მიწა-წყლიდან ჯერ კიდევ არც ერთი მტკაველი არ დაესაკუთრებინათ. ტერიტორიული საკუთრება მცირე აზიაში რომაელებმა მოიპოვეს 133 წ., ძვ. წ., როცა პერგამის მომაკვდავმა მეფემ, ატალმა, თავისი სამფლობელო რომს უანდერძა. პერგამის სამეფო რომაელებმა თავის პროვინციად აქციეს და სახელად ამ პროვინციას „აზია“ უწოდეს. მალე რომაელებმა გაათავოთეს „აზიის“ პროვინცია. რომის მიერ აქ დამყარებული წესები, დიდძალი გადასახადები, რომაელი მოხელეების ძალმომრეობა და უკანონობა, განუკითხაობა რომის სახელმწიფოს უზენაესი ორგანოების მხრივ, სულსა ხდიდა რომის ქვეშევრდომებს და წინააღმდეგობის ცეცხლს აღვივებდა მათში. ამ განწყობილებით ისარგებლა მითრიდატ პონტოელმა, რომელსაც არაფრად ეპიტნავებოდა რომის ასეთი გაძლიერება თავის მახლობლად, და რომს ომი აუტეხა. ომი პონტოელებსა და რომს შორის ოც წელზე მეტს გაგრძელდა (88 — 65 წ.წ., ძვ. წ.). ამ ომში უპირატესობა ჯერ მითრიდატის მხარეზე იყო და მან დიდად შეავიწროვა რომაელები, რომელნიც შინაური უთანხმოებითა და ბრძოლით იყვნენ დასუსტებულნი. მაგრამ შემდეგ უკვე ომის ბედი რომის მხარეს გადავიდა. რომაელებმა რიგ-რიგობით დაამარცხეს მითრიდატი და მისი მოკავშირეები.

რომაელები აზიურ-კავკასიაში

პონტოს მეფის მოკავშირეები უკანასკნელ ომში რომაელების წინააღმდეგ იყვნენ არმენიის, ალბანიისა და იბერიის მეფეები.

არმენია, მერმინდელი სომხეთი, პირველი საუკუნის პირველ ნახევარში, ძვ. წ., დიდი და ძლიერი სახელმწიფო იყო. სომხეთის მეფეს, ტიგრან მეორეს, „დიდად“ წოდებულს, მითრიდატ ევპატორთან მოყვრობაც აკავშირებდა: ტიგრანს ცოლად ჰყავდა მითრიდატის ასული.

ალბანია თანამედროვე საბჭოთა აზერბაიჯანის ძველი სახელწოდებაა. უძველეს ხანაში ალბანიის ტერიტორიაზე ბევრი სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა — კასპიები, უტიები, გარგარეები და სხვები, რომელნიც კავკასიურ მოდგმას ეკუთვნოდნენ და დალისტნის ტომებს ენათესავებოდნენ. მათი შთამომავალნი არიან დღევანდელი უდები. იმ ხანაში, რომელზედაც ჩვენ ცხლა ვსაუბრობთ, ეს ტომები გაერთიანდნენ და სამეფო დააარსეს, ალბანიის სახელწოდებით. შემდეგ, თანდათანობით, ძველს ალბანელებს შემოერივნენ თურქული მოდგმის ტომები და ასე წარმოსდგნენ ჩვენი თანამედროვე მეზობლები, საზერბაიჯანლები.

66 წ., ძვ. წ., რომაელების ახალმა სარდალმა, პომპეუსმა, სასტიკად დაამარცხა მითრიდატ პონტოელი დასტიერასთან. მითრიდატმა თავს გაქცევით უშველა. იგი ჯერ კოლხეთში გადაიხვეწა, სადაც ის ზამთარი ქალ.

დიოსკურიაში გაატარა, ხოლო აქედან ბოსფორში (ყირიმში) გადავიდა, ახალი ჯარის შესაგროვებლად.

პომპეუსი ამის შემდეგ მითრიდატის მოკავშირეებს მისდგა. ჯერ სომხეთში შეიჭრა და ტივრანი დაიმორჩილა, რომელიც სასტიკად დასაჯა. შემდეგ რომაელებმა ალბანიისა და იბერიისაკენ გაილაშქრეს. ალბანელებმა წინააღმდეგობა გაუწიეს, მაგრამ დამარცხდნენ და იძულებული გახდნენ ზავი ეთხოვათ რომაელებისათვის, რომელნიც ეხლა უკვე ქართველების წინააღმდეგ ემზადებოდნენ.

ქართლი და რომაელები

ქართლში ამ დროს მეფედ არტავი იყო. თვითონ ხალხი, ქართლის მოსახლეობა, რომაელების ცნობით, რიცხვით ალბანელებს არ ჩამოუყვარდებოდნენ, მეომრობით კი მათ წააცოლებდნენ კიდევაც. ბრძოლით დახვდნენ ქართველები რომაელებსაც. არტავმა რომაელებისათვის თვალის ახვევასცადა: ზავის შესახებ მათთან მოლაპარაკება გამართა, ფარულად-კი სამხედრო სამზადისს აწარმოებდა. რომაელებმა ეშმაკობა გაუგეს და თითონ დაესხნენ თავს. ქართლის ანუ იბერიის სატახტო ქალაქი ამ დროს არმაზი ანუ არმაზ-ციხე იყო, მტკვრის მარჯვენა ნაპირას, თანამედროვე რკინისგზის სადგურ მცხეთას მახლობლად.

არმაზი რომაელებმა ადვილად ჩაიგდეს ხელში, რადგანაც მოულოდნელად დაესხნენ მას თავზე. არტავი მტკვრის გაღმა გავიდა და ხიდი დასწვა, რომელიც მაშინ მტკვარზე იღო თურმე მცხეთასთან. შემდეგ არტავმა კიდევ უფრო შორს გაიწია, მდ. პელორის მეორე მხარეს, სადაც აგრეთვე ხიდი დასწვა. რომაელები მას ფებდაფებ მისდევდნენ სასტიკი ბრძოლით.

ხალხი სამშობლოს ადვილად არ სთმობდა. ქართველი ჯარი თავგამეტებით განაგრძობდა ბრძოლას. თუმცა მეფე მტერთან მოლაპარაკებას აწარმოებდა. ქართველი მეომრები, ვინც წინა ბრძოლაში გადარჩა, გარშემო მდებარე ტყეებში დაიფანტნენ, მაღალ ხეებზე ავიდნენ და იქიდან უშენდნენ რამდენიმე დღე რომაელებს ფსრებს. რომაელები იძულებული გახდნენ ხეები მოეჩხბათ და ცეცხლი წაეკიდებინათ ტყისათვის, — გმირი მებრძოლები ერთიანად დაიღუპნენ, მტერს კი მაინც არ დანებდნენ. ამ ბრძოლებში ქართველებმა ძალიან დიდი მსხვერპლი გაიღეს: ცხრა ათასი ქართველი მოკვდა ბრძოლის ველზე, რომაელთა ცნობით. სხვა დანაკლისიც დიდი იყო.

ბოლოს არტავი შეურიგდა თავის მარცხს და პომპეუსთან ზავი დასდო. არტავმა რომაელებს მძევლად თავისი შვილები მისცა, პომპეუსს კი მდიდარი ძღვენი მიართვა: ოქროს ტახტი, ოქროს სარეცელი და ოქროსავე მავიდა.

ეს ამბავი მოხდა 65 წელს, ძვ. წ.

რომაელები კოლხეთში

ქართლიდან პომპეუსი თავისი ჯარით კოლხეთში გადავიდა, რადგანაც მითრიდატს მისდევდა კვალდაკვალ. კოლხეთს ამ დროს ვინმე ოლთაკი ჰმართავდა. კოლხებს, ჩანს, რომაელებისათვის წინააღმდეგობა არ გაუწევიათ, რადგანაც პონტოელებისაგან სასარგებლო არაფერი უნახავთ და მითრიდატისათვის თავის დადებას არ აპირებდნენ. პომპეუსმა ოლთაკი ტყვედ წაიყვანა და კოლხეთიც რომაელების მიერ დამორჩილებულ ქვეყნებს მიათვალა.

რომაელებმა კოლხეთში თავისი მმართველი დააყენეს. ერთი ასეთი მმართველთაგანი იმ ხანებში ყოფილა ვინმე არისტარხი, რომლისგანაც ფულია დარჩენილი. ამ ფულს წარწერა აქვს ბერძნულად: „კოლხეთის მმართველის, არისტარხისა“.

არისტარხის ფული.

ახალი ცნობების გაჩენა საქართველოს შესახებ დასავლეთის მწიგნობარში

პომპეუსის ჯარში იყვნენ ისეთი ბერძნებიც, რომელნიც მწერლობას მისდევდნენ. ისინი სწერდნენ პომპეუსის ლაშქრობის ისტორიას და თან იმ ქვეყნებსაც ასწერდნენ ხოლმე, სადაც პომპეუსი გაივლიდა. ამ მწერლებმა საქართველოც ასწერეს.

მათი აღწერილობა, უფრო ძველი ბერძენი მწერლების ცნობებთან ერთად, შეჰკრიბა და გამოაქვეყნა განთქმულმა ბერძენმა გეოგრაფმა სტრაბონმა, რომელიც პირველ საუკუნეში ცხოვრობდა.

პომპეუსის თანამგზავრთა ცნობებიდან ჩვენ ვიტყობთ, თუ როგორი იყო საქართველოს ვითარება პირველი საუკუნის დამდეგს ძველი წელთაღრიცხვით.

სამეურნეო მდგომარეობა

პირველ საუკუნეში, ძვ. წ., საქართველოს სხვადასხვა კუთხე ერთმანეთში განსხვავდებოდა თავისი მეურნეობით. განსხვავება დიდი იყო მთასა და ბარს შორის. ხალხი და მისი კულტურა ბარში უფრო სწრაფად ვითარდებოდა, ვიდრე მთაში. ბარში მისვლა-მოსვლა უფრო ადვილი იყო კარგი გზების გამო და ბუნებაც უფრო ემორჩილებოდა ადამიანს. რაც უფრო მალლა მდებარეობდა მთაში ადამიანთა საცხოვრისი, მით უფრო მკაცრი იყო ბუნება და მით უფრო ძნელი იყო ცალკე აოფლების დაკავშირება ერთმანეთთანაც და ბარის დაწინაურებულ თემებთანაც. ბარში ჩვეულებრივი სახმელეთო მიმოსვლის გარდა ფართოდ იყო განვითარებული ნაოსნობა. ნაგები დადიოდნენ რიონზე, ყვირილაზე შორაპანამდის, მტკვარზე, ალაზანზე. ბლომად და კარგად უშენებიათ ჩვენს წინაპრებს ხიდებიც, რომ მიმოსვლა არ შეფერხებულა. მარტო მდ. ფაზისზე შორაპანს ზემოთ, სადაც ნაგები ველარ დადიოდნენ, 120 ხიდი ყოფილა აგებული. ხიდები იყო მტკვარზე, მაგ., მცხეთასთან, სადაც

მტკვარი საკმაოდ განიერია, და სხვა მდინარეებზედაც. მთიელები-კი ასე ადვილად ვერ მოძრაობდნენ. ვინც კავკასიონის მაღალ ზონაში ცხოვრობდა, მაგ., სვანები, ისინი ზამთარში მთლად მოწყვეტილი იყვნენ გარეშე ქვეყანას; ზაფხულობითაც წრიანებით დადიოდნენ, დაღმართებში კიდევ ვითომც ტყავზე დამსხდარნი სცურავდნენ თავიანთი ბარჯით, როგორც ბერძნები ამტყიცებდნენ.

ამიტომ ვინც ყველაზე მაღლა ცხოვრობდა, ყველაზე ღარიბიც იყო. სვანები და მათი მეზობლები თავს თურმე უფრო ნადირობითა და მესაქონლეობით ირჩენდნენ. უფრო დაბლა, მთის კალთებზე, მოსახლენი უკვე მიწასაც ხნავდნენ და პურს იწვედნენ, მაგრამ უმთავრესად შესაჭონლეობას მისდევენ და ჯოგებს აშენებდნენ.

სულ სხვა იყო ბარში. აქ მთავარი მნიშვნელობა მიწისმოქმედებას ჰქონდა. კოლხეთი განთქმული იყო თავისი ხილით, სელით, კანაფით, ცვილით (თაფლის სანთელით), ფისით, ხომალდების საშენებელი ხეცით. ასევე იყო ქართლშიაც. მოჰყავდათ ზორბალი, ქერი, ფეტვი და სხვა პურეული; ძველთაგანვე აშენებდნენ ვაზსა და აყენებდნენ ღვინოს. ბლომად ჰყავდათ შინაური პირუტყვი. იცოდნენ სხვადასხვანაირი ხელოსნობა, განსაკუთრებით კარგი ოსტატები იყვნენ მეჭურჭლეობაში.

სამთავროს განათხარი მასლა.

ვაჭრობაც განვითარებული ყოფილა. კავკასიონის ყველაზე მაღალ ადგილებში მცხოვრებნიც იბულებული იყვნენ ბარში ჩამოსულიყვნენ, მაგალითად, მარილის საყიდლად. თვითონ ბარელები ხომ უფრო მეტს ვაჭრობდნენ. საშინაო ვაჭრობის გარდა, იმდროინდელ საქართველოს საგარეო ვაჭრობაც შორს ჰქონია გაბმული. ინდოეთიდან, მაგალითად, საქონელი მიჰქონდათ კასპიის ზღვამდე, შემდეგ კასპიის ზღვაზე გამოატარებდნენ და მტკვარზე ნავით ამოიტანდნენ ქართლში. აქედან, სადაც უყვე ნაოსნობა აღარ შეიძლებოდა, ხმელეთის გზით გადაჰქონდათ ყვირილას ზეობაში, შორაპნამდე. შორაპნიდან-კი ისევ ნაევებით ჩაჰქონდათ შავ ზღვამდე ქალ. ფაზისში, ჰაიდანაც საქონელი უკვე ზღვით იგზავნებოდა დასავლეთისაკენ. სტრაბონი ამბობს იმდროინდელ საქართველოზე: „...ეს მდიდარი ქვეყანაა, რომელსაც შეუძლია ძალიან ხშირი მოსახლეობა ჰყავდეს. და მართლაც, იბერია მშვენიერადაა დასახლებული მეტ-წილად ქალაქებითა და დაბებით, ისე რომ აქ გვხვდება კრამიტის სახურავებიც და არქიტექტურული ხელოვნების წესების თანახმად აშენებული ბინები, და საბაზრო ადგილები და სხვა საზოგადოებრივი შენობები“.

ერთი ასეთი საზოგადოებრივი შენობა ეხლა აღმოჩენილია არმაზში. ეს არის დიდი აბანო, რომელშიაც წყალი და ორთქლი მიღებით იყო გაყვანილი ცალკე საბანაო ოთახებში.

სურათი.

იმდროინდელი უმთავრესი ქალაქები იყო: ფაზისი, დიოსკურია, პიტონტი და შორაპანი კოლხეთში, არმაზი და მცხეთა — ქართლში.

საზოგადოებრივი წყობილება

როგორც იყო შეურყეობა და ცხოვრების წესი, საარსებო სახსრის მოპოვების წესი, იმდროინდელ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში, ისეთივე იყო ამ კუთხეში საზოგადოებრივი წყობილება.

მთიელები უფრო ჩამორჩენილ საზოგადოებრივ წყობაში იმყოფებოდნენ. მთაში ბუნება ძალიან მკაცრი იყო; მიწის დამუშავება იქ ძნელი ხდებოდა, რაკი შრომის იარაღებიც პრიმიტიული იყო. ამიტომ სიმდიდრის დაგროვება იქ ადვილი არ იყო. საარსებო სახსრის მოსაპოვებლად ხალხს ერთად უნდა ებრძოლა გარემო ბუნების წინააღმდეგ. ამიტომ ერთი გვარისა და თემის შვილები მეტნაკლებად თანასწორი იყვნენ, როგორც ქონებრივად, ისე უფლებრივად.

სევანებს, მაგალითად, თუმცა მთავარი ჰყავდათ, რომელსაც ბერძნები სევანთა „მეფეს“ ეძახდნენ, მაგრამ ის თავის ნებაზე კი ვერ მართავდა ხალხს. ხალხის სათავეში საბჭო იდგა, 300 კაცისაგან შემდგარი. ეს 300 კაცი ცალკე სევანური გვარების თუ თემების წარმომადგენლები იყვნენ. მათ საბჭოში ყველას თანასწორი ხმა ჰქონდათ. ცალკე გამოყოფილი ჯარი სევანებს არ ჰყავდათ — როცა სევანებს სამხედრო გასაჭირი დაადგებოდა, მთავარი და საბჭო ქულზე კაცს დაუძახებდნენ. ყველა ხალხისთ ჯადიოდა ბრძოლის ველზე, რადგანაც ყველა საერთო სახალხო საქმისათვის იბრძოდა. ხალხი და ჯარი ერთი იყო. იარაღიც თითქმის ყველას ერთნაირი ჰქონდა. ასეთივე წყობა ჰქონდათ იმ დროს სხვა ქართველ ტომებსაც, ვინც სევანებსავით მალა მთაში ცხოვრობდა.

ასეთ წყობილებას პირველყოფილ-თემური წყობილება ჰქვია. ყველა ხალხის ისტორია ასეთი წყობილებით იწყება. ძველთაძველ დროს ყველა ქართველი ტომის საზოგადოებრივი წყობილება პირველყოფილ-თემური იყო.

პირველყოფილ-თემური წყობილების დროს ქართველებს, ისე როგორც სხვა ტომებსაც, განუვითარებელი შრომის იარაღები ჰქონდათ, ქვისა, ძვლისა, ხისა. ამგვარი მდგომარეობის ნაკვალევია ქართულ ენაში შენახული სიტყვა „მარგვლა“. „მარგვლა“ „მარგილით“ მუშაობას ნიშნავს, „მარგილი“ კიდევ წვეწარმახულ, წაწვეტებულ ზის ნაჭერს ჰქვია. ასეთს წვეტიან ხეს ხმარობდნენ მიწის დამუშავებისათვის ძალიან ძველად, ეხლა კი „მარგვლას“ სიმინდის პირველ გათოხნას ეძახიან, როცა ყანას ზედმეტ სიმინდსა და ბალახ-ბულახს აცლიან. ძველი სიტყვა ეხლა ახალ შინაარსს გამოხატავს.

ქართველი ტომები მაშინ ჯერ კიდევ ისე დაშორებული არ იყვნენ ერთმანეთს. ქართული, მეგრულ-ჭანური და სევანური ენები ერთმანეთისაგან ჯერ კიდევ არ იყო გათიშული.

ცხოვრობდნენ მაშინ ქართველები ცალკე „სახლებად“. „სახლი“ (ქანურ-მეგრულად „ოხორი“, სევანურად „ლახორ“ ანუ „ლალხორ“) ერთი დიდი ოჯახი იყო, რომელიც მხოლოდ ნათესავეებისაგან შესდგებოდა და ერთს ჰერ ჰვემ, ერთს სახლში ცხოვრობდა. სახლების კრებული შეად-

გენდა ცალკე თემს, თემთა კრებულის — „ნათესავს“ ანუ ტომს. სახლის სათავეში ჯერ უფროსი ქალი იდგა, რომელიც „დიასახლისად“ იწოდებოდა. დიასახლისი განაგებდა სახლის ყველა საქმეს. შემდეგ უპირატესობა მამაკაცების ხელში გადავიდა და დიასახლისის ადგილი „მამასახლისმა“ დაიჭირა. ტომსაც ჰყავდა ამორჩეული მმართველები, სატომო საბჭო, ტომის წინამძღოლები — ცალკე სამხედრო საქმისათვის, ცალკე — სამოქალაქოსათვის, და სხვები.

პირველყოფილ — თემური წყობილების დროს არ არსებობდა კერძო საკუთრება. მიწა საზოგადო საკუთრებას შეადგენდა და მას საზოგადო ხალხით ამუშავებდნენ.

ცალკე ჯარი მაშინ არ არსებობდა. თვითონ ხალხი იყო ჯარი. ამიტომ — მა რომ მაშინ სიტყვა „ერი“ ხალხსაც ნიშნავდა და ჯარსაც.

ერისშვილები საცესებით თანასწორი იყვნენ და ერთმანეთშიაც დიდი ერთობა ჰქონდათ.

მაგრამ თანდათან გამოიცვალა ჩვენი წინაპრების ცხოვრება. შემოვიდა ლითონის იარაღი, ჯერ სპილენძის, შემდეგ — ბრინჯაოსი და, დაბოლოს, რკინისაც. ქართველმა ტომებმა ძალიან ადრე ისწავლეს ლითონის დამუშავება, ზოგი ლითონი ხომ ქართველი ტომების მიერ არის აღმოჩენილი. ამიტომ ქართველ ტომების ისტორიაში ლითონის იარაღის გავლენა უფრო ადრე გამოჩნდა.

ლითონის იარაღმა ადამიანის შრომა უფრო ნაყოფიერი გახადა. ვისაც ესხლა ხელში ლითონის იარაღი ეჭირა, ის ბუნებასთან ბრძოლაშიაც უფრო ღონიერი იყო, ვიდრე ძველად ქვისა და ხის იარაღების დროს. ამიტომ ხალხი უფრო შემძლებელი და მდიდარი გახდა და უფრო ადვილადაც მრავლდებოდა.

თანდათან გაჩნდა კერძო საკუთრებაც. ყველაზე ადრე, კერძო საკუთრების საგნად იარაღი იქცა. იარაღს ადამიანი იმიტომ იჩემებდა ძველად, რომ უფრო ხშირად თვითონ აკეთებდა მას, თვითონ ხმარობდა და ზოგჯერ თანაც დაჰქონდა მუდმივ.

იარაღს ძველ ქართულად „ჭურჭელი“ ერქვა. ძველი ქართველის კერძო ქონება და სიმდიდრე სწორედ „ჭურჭელი“ იყო. ამიტომ იყო რომ შემდეგშიაც „საჭურჭლეს“ ეძახდნენ იმ საგანძურსა და ხაზინას, სადაც კერძო პირები და მეფეები თავიანთ სიმდიდრეს ინახავდნენ ხოლმე.

ლითონის იარაღის გავრცელება ყველას არ შეეძლო. ზოგი გულდაგულ სწავლობდა მჭედლობას და შემდეგ თავს ამ ხელობით ირჩენდა. ვისაც იარაღი სჭირდა, მაგრამ მისი გავრცელება არ შეეძლო, ის მჭედელთან მიდიოდა, იარაღსა სთხოვდა და სამაგიეროდ რამეს აძლევდა, რაც თვითონ ებოძა, შინაურ პირუტყვს, ჭირნახულს ან სხვა რამე საგანს. გარდა ამისა, გაჩნდა ბევრი სხვა ხელობაც. ზოგი წისქვილის ქვის კეთებაში დაოსტატდა, ზოგი — თიხის ჭურჭლისაში, ზოგი — რაში. მერმე კიდევ სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვანაირი ბუნება იყო და ამ ბუნებასთან შეგუებით — საქმიანობაც სხვადასხვანაირი. ზოგან ლითონის მადანს სთხრიდნენ, ზოგან ქვის მარილს იღებდნენ. ერთგან მესაქონლეობა უფრო, ხელსაყ-

რელი იყო, კარგი საძოვრების წყალობით, მეორეგან მიწისმოქმედებას უფრო ადვილად უძღვებოდნენ, ნოციერი ნიადაგის გამო. მაგრამ მეჯოგეს პური დასჭირდებოდა ზოლმე; ლითონი იქაც სჭიროდათ, სადაც მისი მადაროები არ მოიპოვებოდა; უმარილოდ ხომ ხალხს გაძლება არ შეეძლო. ამიტომ ესენიც ერთმანეთში გაცვლა-გამოცვლას აწარმოებდნენ. ასე გაჩნდა ალბ-მიცემა და ვაჭრობა. უკვე ძველთაძველ დროში ქართველ ტომებს ვაჭრობა ჰქონდათ ძალიან შორეულ ქვეყნებთან.

ვაჭრობდნენ ჯერ უბრალო გაცვლის სახით. შემდეგ გაჩნდა ფულიც. ფული სხვადასხვანაირი იყო. ასე, მაგალითად, ფულად ხმარობდნენ ძველად შინაურ რქოსან პირუტყვს, ხარს. გამოითვლიდნენ რამდენ „ზროხას“ უდრიდა ორივე გასაცვლელი საგანი და ისე სცვლიდნენ. თუ ერთ მხარეს სათვალავში აკლდებოდა, „სართს“ აძლევდა, ამდენსადაამდენს „ზროხას“ უმატებდა თავის საქონელს. ძროხებით ანგარიშობდნენ ხევსურები ცოტა ხნის წინათაც. ჯოგაც ამიტომ დიდ სიმდიდრეს შეიცავდა და კერძო ქონების საცავად გადაიქცა.

რაკი ვაჭრობას სარგებელი მოჰქონდა, ამიტომ ვისაც შეეძლო ცდილობდა მეტი საქონელი დაემზადებინა გასასყიდად, მაგალითად, მეტი სპილენძის მადანი და ქვა-მარილი ამოეღო, ან მეტი პური მოეყვანა. მეტი საქონლის დამზადებას მეტი მუშა სჭიროდა. თუ სახლში ბევრი მუშა-ხელი იყო, ხომ კარგი, თუ არა და იგი სადმე სხვაგან უნდა ემოვნათ. შეიძლებოდა, ძალა დაეტანებინათ და მუქთად ემუშავებინათ უცხო კაცი, თუ კი იგი ხელში მოხვდებოდათ. ასეთი უცხო კაცი იყო ტყვე.

მაშინ ომიანობა ხშირი იყო. მეზობელი ტომები თავს ესხმოდნენ ერთმანეთს სხვადასხვა მიზეზით. უფრო ხშირად კი სიმდიდრის მოტაცების გულისათვის. ასეთს მოტაცებულ სიმდიდრეს ძველ-ქართულად „ნატყვენავს“ ეძახდნენ. ნატყვენავში „ტყვეც“ შედიოდა, ე. ი., ცოცხალი ადამიანი. ვისაც სახლში ზედმეტი საქმე ჰქონდა გასაკეთებელი, ის ამ ტყვეს ამუშავებდა პირუტყვსავით. ამგვარ მუშა ტყვეს „მონა“ დაერქვა. ასე გაჩნდა მონობა.

მონობას მოჰყვა უთანასწორობა ადამიანებს შორის. მონების პატრონი ესე იგი, მონათმფლობელი მონას უყურებდა როგორც პირუტყვს, თუ შოისურვებდა, გაჰყიდდა მონას, ან მოჰკლავდა კიდევაც. პასუხს კი არავის აძლევდა. მონათმფლობელის მეზობლებიც, ვისაც მონები არა ჰყავდა და არც სიმდიდრე ჰქონდა დაგროვილი, მონათმფლობელებთან შეღარებით დაჩაივდნენ და დაუძღვრდნენ. თანდათან მონობა მოეღო ტომის თავისუფალ წევრებსაც, ერისშვილებს. ღარიბი მდიდრისგან სესხად პურს იღებდა და თავდებობისათვის დროებით მონად დაუდგებოდა. ასეთს დროებით მონას მანამ უნდა ემუშავნა მასესხებელის სასარგებლოდ, სანამ თავის ვალს არ გაისტუმრებდა. ხშირად ხდებოდა, რომ დროებითი მონა ვალიდან ვეღარ ამოდიოდა და სამუდამო მონად იქცეოდა.

მდიდრებმა თანდათან ჯოგები, ცალკე მიწის ნაჭრები და სხვა საქონელიც დაისაკუთრეს, იარაღსა და მონებს გარდა. გაჩნდა მტრობა და სიძულვილი მონათმფლობელებსა და მონებს შორის, მდიდრებსა და ლა-

რიბებს შორის. მონათმფლობელებისა და მდიდრების უსამართლობა და სისასტიკე ძნელი ასატანი იყო და ხალხი მათ ხშირად შავ დღეს აყენებდა ხოლმე. მონებიც ნიადაგ თავისუფლებასზე ფიქრობდნენ და თვალი გაქცივისაკენ ექირათ. ამიტომ მდიდარი მონათმფლობელები ერთმანეთში შეეკავშირდნენ, თვითონაც კარგად შეიარაღდნენ და ცალკე შეიარაღებული რაზმებიც გაიჩინეს, რომ ურჩობა ველარავის გაებედნა და მონებსაც წინააღმდეგობა ველარ გაეწიათ. ასეთი კარგად შეიარაღებული, გაწვრთნილი ჯარი საჭირო იყო გარს შემოხვეული მრავალრიცხოვანი მტრების წინააღმდეგაც, საკუთარი მიწაწყლისა და სარჩო-საბადებლის დასაცავად. ასე გაჩნდა სახელმწიფო. უძველესი სახელმწიფოები მონათმფლობელური სახელმწიფოები იყო, სადაც მონათმფლობელები იყვნენ გაბატონებული.

კოლხეთი და იბერია (ქართლი) მონათმფლობელური სახელმწიფოები იყო. თუმცა ამ სახელმწიფოების მთიან რაიონებში პირველყოფილი თემები ჯერ კიდევ გვხვდებოდა, როგორც იყო, მაგალითად, სვანეთი კოლხეთში, მაგრამ ბარში აქ უკვე საზოგადოებრივი თანასწორობა აღარ არსებობდა. აღარ არსებობდა საზოგადო საკუთრებაც. ან რა ტოლები იქნებოდნენ მდიდრები და ღარიბები, თავისუფალი და არათავისუფალი ადამიანები, მონათმფლობელები და მონები. სტრატონი მოგვითხრობს, იბერიაში ხალხი ოთხ წოდებად იყოფაო. პირველი წრიდან მეფეები გამოდიოდნენ. როცა მეფე გარდაიცვლებოდა, ვინც მისი ყველაზე ახლო ნათესავი და ყველაზე უფროსი იყო, ის აღიოდა ტახტზე, ხოლო მომდევნო მთავარმსახური იყო და მთავარსარდალი. ამ საგვარეულოს „სეფე“ ეწოდებოდა, მის წევრებს „სეფე-წულები“, ხოლო მეთაურს — „მეფე“. მეორე წოდებას ქურუმები შეადგენდნენ, რომლებიც წარმარ თულ ტაძრებს ემსახურებოდნენ და ამავე დროს მეზობელ ხალხებთან სადავო საქმეებსაც განაგებდნენ. ტაძრებს იმ დროს ქართლში დიდი მამულები და განძები ჰქონდათ. მესხეთში, მაგ., იყო ლეკკოთეას ტაძარი, ისეთი მდიდარი, რომ მეზობელი ქვეყნების მეფეები მას გასაძარცვად თავს ესხმოდნენ ხოლმე. მესამე წოდებაში მთელი დანარჩენი თავისუფალი ხალხი შედიოდა, ისინი მიწასაც ამუშავებდნენ და ომშიაც გადიოდნენ, როცა მეფე დაუძახებდა. ამ წოდებას ძველებურად „ერი“ ერქვა, მაგრამ ეხლა უკვე ამ ერს ის ძალა აღარ ჰქონდა, რაც პირველყოფილ-თემური წყობილების დროს. მეოთხე წოდებაში მდაბიო ხალხი შედიოდა. ისინი სეფე-სახლს ანუ სამეფო საგვარეულოს ემსახურებოდნენ და უმზადებდნენ ყველაფერს, რაც ცხოვრებისათვის არის საჭირო. ქართულად მათ „გლეხებს“ ეძახდნენ.

ეს ოთხი წოდება შეადგენდა იმდროინდელ ქართლის საზოგადოებას. ბლომაღ ჰყავდათ მაშინ საქართველოში მონებიც, მაგრამ მონებს საზოგადოების წევრებად არ სთვლიდნენ. მონები ჰყავდა მეფის საგვარეულოს, ქურუმებს, სხვა მდიდარ ხალხსაც. მონებს სხვადასხვა საქმეზე ამუშავებდნენ, საშენებელ ქვას ათლიენებდნენ, თიხას აწელინებდნენ და სხვა. მო-

ნებს ხმარობდნენ აგრეთვე როგორც მენიჭბეებს მდინარეებში ნაოსნობის დროს.

ასეთივე მონათმფლობელური ხასიათისა იყო საზოგადოებრივი წყობილება კოლხეთის ბარშიაც.

ბარში რომ მონათმფლობელობა იყო გაბატონებული, მთაში, როგორც ვთქვით, თემურ წყობილებას ჯერ კიდევ ფესვები მაგრად ჰქონდა გადგმული, მაგრამ თემური წყობილების ნაშთები ბარშიაც ზღვებოდა კაცს, მდაბიო ხალხში. ეს არც ვასაკვირველია. ძველად განვითარება ნელა ხდებოდა ძალიან, ახალი წესწყობილება და ზნეჩვეულება გაჭირვებით იკვლევდა გზას, ძველი ადათი და ჩვეულება-კი მაგრად ებლაუჭებოდა ცხოვრებას.

ამიტომაც რომ თემური წყობილების ნაშთებმა ჩვენს მთიელებში მე-19 — მე-20 საუკუნემდისაც მოაღწია. დიდმა ქართველმა მწერლებმა ვაჟა-ფშაველამ და ყაზბეგმა მხატვრულად აგვიწერეს ხევსურული, ფშაური, მოხეთური თემი. სისხლის აღება, უფროს-უმცროსობა, სტუმარ-მასპინძლობა და ბევრი სხვა რამე, რასაც ჩვენ გვიხატავენ ვაჟა და ყაზბეგი, სწორედ თემური წყობილების ნაშთებია.

სვანეთშიაც, ე. წ. თავისუფალ ანუ უბატონო სვანეთში, რომელსაც მდ. ინგურის სათავეები ეჭირა, თემური წყობილების ნაშთები კარგად იყო შემონახული წარსული საუკუნის დამლევაძდე. რამდენიმე ჯიშის კავშირი შეადგენდა თემს. თემს სათემო ყრილობა ანუ, სვანურად, „ლუზორ“, „ლუზორ“ განაგებდა. სათემო ყრილობას შეადგენდა თემის ყველა მამაკაცი, ვისაც ოცი წელი ჰქონდა შესრულებული. თუ კომლში სრულწლოვანი ვაჟკაცი არ იყო, მაშინ სათემო ყრილობაში კომლის სახელით ქალი მონაწილეობდა. სათემო ყრილობა განაგებდა თემის ყველა საქმეს და თავისი მოქმედებისათვის ანგარიშს არავის აძლევდა. სამართალიც მის ხელში იყო. სათემო ყრილობა არჩევდა ისეთ საქმეებს, როგორც იყო: მეზობელ ტომებთან ზავის დადება თუ ომის დაწყება, კავშირის შეკვრა სხვა თემებთან, სასჯელი ქურდობისათვის და მამა-პაპური ადათების დარღვევისათვის, კომლებზე გადასახადების გაწერა, როცა ტყვედ ჩაეარდნელი თემის შვილი იყო დასახსნელი, ანდა თემის წევრის მიერ მოკლული მტრის სისხლი უნდა ეზლოთ. დანაშაულისათვის სათემო ყრილობას შეეძლო ერთი ან რამდენიმე კომლი აეყარა თავისი ადგილიდან, ამოეწვა მათი კარ-მიდამო, გაეძევებინა საზოგადოებიდან მათი პირები და სიკვდილითაც-კი დაესაჯა ისინი. განსაკუთრებით მძიმე დანაშაულად ითვლებოდა „ქვეყნის ღალატი“ — ე. ი., თუ ვინმე ეცდებოდა რომ თავისი თემი მეზობელი თავადისათვის დაემორჩილებინა, და, აგრეთვე, ღვთის გმობა. სიკვდილით თემი მაინც იშვიათად სჯიდა. უდიდესი სასჯელი თემის ფარგლებიდან გაძევება იყო, — ასეთი გაძევებული ადამიანი მიუსაფარი იყო, მას მოსარჩლე აღარავინა ჰყავდა. სამაგიეროდ, ბოროტმოქმედებაც იშვიათად ხდებოდა თემში, წესრიგის შეგნება და სათანადო ადათები ხალხს ძვალ-რბილში ჰქონდა გამჯდარი.

თემის სათავეში „მახეში“ იღვავა, რაც სვანურად უფროსს ნიშნავს, მახეში იყო სათემო ყრილობის თავმჯდომარე და თემის უმაღლესი მოხელე. მახეშის უფალოდ ირჩევენ და თუ ის ღირსეული აღმოჩნდებოდა, ღრმა მოხუცებამდე უძღვებოდა თავის თანამდებობას, თუ არა და — ხალხს შეეძლო მახეში ყოველ წუთას გადაეყენებინა. მახეშის თანამდებობაზე ირჩევენ ხანში შესულს, გამოცდილს, გულადს, გონიერს, პატიოსანსა და თემის ერთგულ კაცს. მახეშის არჩევნებში მონაწილეობდა თემის ყველა სრულწლოვანი წევრი, მათ შორის — ქალებიც. როგორც არჩევნებისათვის, ისე თემის ყრილობისათვის საზოგადოდ ერთი მოედანი იყო განკუთვნილი. ხალხს ყრილობაზე გრძელი სპილენძის ბუკის ძახილით ჰკრეფდნენ. მახეში ყრილობის დაუქითხავად არაფერს აკეთებდა, მაგრამ დიდი გავლენა და პატივისცემა ჰქონდა მოხვეჭილი. მახეშის ყველა საქმე ექვემდებარებოდა. ვიდრე ყრილობაში საქმეს გამოიტანდა, მახეში ჯერ გამოცდილსა და სანდო პირებს დაეთათბირებოდა. ყრილობას შეეძლო მახეშის აზრი მიეღო ან არ მიეღო, როგორც საქიროდ დაინახავდა.

მახეშის გარდა თემს მოსამართლეებიც, „მორვარები“, ჰყავდა არჩეული. სასამართლოშიაც მთავარი როლი მახეშის ჰქონდა დაკისრებული. სასამართლოს განაჩენს მომჩივანიცა და მოპასუხეც სიტყვის შეუბრუნებლად ემორჩილებოდნენ.

თემის კავშირი შეადგენდა „ხევს“ ანუ „ხეობას“. ძველად მას სვანეთში „სვანეთის ერთობილ ხევს“ ან „სვანეთის ბედნიერ ხევს“ ეძახდნენ. ხევსაც ჰქონდა თავისი ყრილობა. ხევის თავყრილობა ცალკე თემების მახეშებისა და „ჩენილებისაგან“ ანუ დეპუტატებისაგან შესდგებოდა. განსაკუთრებულ შემთხვევებში-კი თემის თავყრილობას ყველა კომლის წარმომადგენელი ესწრებოდა. ასე მოხდა 1875 წ., როცა სვანებმა აჯანყების დროს ააფრიალეს რუსეთის მეფის მთავრობის წინააღმდეგ.

საერთო წესწყობილებას შეეფარებოდა თემის წევრების უფლება-მოვალეობაც. თითოეული სვანი მოვალე იყო თავისი თემის სახელი და ღირსება დაეცვა, საერთო მტრისათვის პასუხი გაეცა და სხვა. სამაგიეროდ, ზვითონაც თემისაგან ყოველნაირ შემწეობას იღებდა. გადამწვარს, მაგი, თემი ეხმარებოდა, თითოეული მოსახლე მას თავისი მოსავლის ნაწილს უთმობდა. სახლის შენებისას საშენებელი მასალა მოჰქონდათ და სხვა მხრივაც ეხმარებოდნენ. უპატრონო მოხუცებს, ავადმყოფებსა და ღატაკებს თემი უვლიდა. გაჭირებული კაცის სათხოვარს თემი მაშინაც თანაგრძობით ეკიდებოდა, როცა ეს კაცი სხვისი თემისა იყო. ხოლო თავის თემის კაცს უცხოს წინააღმდეგ თემის კაცი მაშინაც უნდა დახმარებოდა, როცა ამათ შორის მტრობა იყო.

მაგრამ სვანების ამ თემებში უკვე იყო კერძო საკუთრება შემოპარული. მიწა აქ უკვე კერძო საკუთრების საგნად იყო გადაქცეული, თუმცა ეს საკუთრება ჯერ კიდევ რამდენადმე შეზღუდული იყო თემის მიერ.

სათემო წესწყობილება ყველგან ირღვეოდა და მის ადგილს უფრო მოწინავე წყობილება იჭერდა. მთაში ის მხოლოდ უფრო გვიან დაემხო.

თემის კაცის, თავისუფალი სოფლის მეურნის ნათქვამია ეს ხალხური
ლექია:

არც არავის ყმა ვყოფილვარ,
არც არავინ ყმად მყოლია,
ძველი პური, ძველი ღვინო
წლით-წლობამდე გამყოლია.

მართველებისა და რომაელების ურთიერთობა

კოლხეთსა და ქართლს რომაელები სხვადასხვანაირად მოეკიდნენ. კოლხეთში მათ, როგორც ვიცით, თავისი მმართველი დააყენეს, იმიტომ რომ ამ ქვეყანას მითრიდატის, თავისი მთავარი მტრის, სამფლობელოს ნაწილად სთვლიდნენ. ქართლში კი რომაელებს მეფისათვის ხელი არ უხლიათ. ქართლს მათ რომის „მეგობრობა“ დააყისრეს. შემდეგშია ცხად რომაელები იბერებს კეისრისა (იმპერატორის) და რომის „მეგობრებად“, „ფილოკესარებად“ და „ფილორომეებად“ აცხადებდნენ, მაგრამ ქართლისათვის ეს „მეგობრობა“ არც სასურველი ყოფილა და არც სასიამოვნო. რომაელები იძულებული ყოფილან დროდადრო ახალ-ახალი ჯარებით გამოცხადებულიყვნენ ქართლში და შერყეული „მეგობრობა“ აღედგინათ. 36 წელს, ძვ. წ., მეორე რომაელ სარდალს, კანიდი კრასს, კვლავ გაულაშქრნია ქართლში და ქართლის მეფე ფარნავაზი ომში დაუმარცხებია. დამარცხების შედეგი ის ყოფილა მხოლოდ რომ ფარნავაზს კვლავ უკისრნია რომაელების „კავშირი“ და კრასთან ერთად აღბანეთს შესევია. რომელიც მოკავშირეებს აგრეთვე დაუმორჩილებიათ. 15 წ., ძვ. წ., იბერიაში ისევ ამბოხება ყოფილა, მაგრამ, ჩანს, რომაელებს „კავშირი“ და „მეგობრობა“ კვლავ აღუდგენიათ.

რას მოითხოვდნენ რომაელები ქართველებისაგან?

— ყველაზე ადრე ან თითქმის მხოლოდ სამხედრო დახმარებას. „მეგობრობა“, რომელსაც ისინი ქართველების მხრივ ეძებდნენ, „სიმაჟია“ იყო, ე. ი., სამხედრო კავშირი. რომაელებს ამ დროს ხშირი ომები ჰქონდათ აღმოსავლეთში და მამაცი კავკასიელი ხალხების ჯარი მათთვის ძალიან გამოსადეგი იყო. განსაკუთრებით რომაელებს სურდათ ადგილობრივი ხალხების საშუალებით გაემაგრებინათ კავკასიონის უღელტეხილები. ან სხვაგვარი გასასვლელები, სადაც ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გზები ვადმოდიოდა. ასეთს გასასვლელებს ძველად ყველა უნაზე „კარებს“ ეძახდნენ: სპარსულად — „დარ“, სომხურად — „დურან“, ბერძნულად — „პილია“ და სხვა. ჩვენი წინაპრებიც მათ „კარს“ ან „კარებს“ უწოდებდნენ. როცა ეს „კარები“ ზღვის პირას იყო. მაშინ „ზღვის კარს“ ეტყოდნენ, როცა მთებში. მაშინ „ზეკარსაც“ ამბობდნენ. კავკასიონის ქედზე რამდენიმე ასეთი გადასასვლელი იყო. კავკასიონის ყველაზე მოაზრებული საუღელტეხილო გზები საქართველოს ტერიტორიაზე მოდიოდა. ასეთი იყო, დასავლეთიდან რომ დავიწყეთ, ქლუხორის უღელტეხილი აფხაზეთში, მამისონისა რაჭაში და სხვები, რომელთა შორის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა დარიალას. დარიალა

თემის სათავეში „მახვში“ იდგა, რაც სვანურად უფროსს ნიშნავს. მახვში იყო სათემო ყრილობის თავმჯდომარე და თემის უმაღლესი მოხელე. მახვშის უვადოდ ირჩევდნენ და თუ ის ღირსეული აღმოჩნდებოდა, ღრმა მოხუცებამდე უძღვებოდა თავის თანამდებობას, თუ არა და — ხალხს შეეძლო მახვში ყოველ წუთას გადაეყენებინა. მახვშის თანამდებობაზე ირჩევდნენ ხანში შესულს, გამოცდილს, გულადს, გონიერს, პატიოსანსა და თემის ერთგულ კაცს. მახვშის არჩევნებში მონაწილეობდა თემის ყველა სრულწლოვანი წევრი, მათ შორის — ქალებიც. როგორც არჩევნებისათვის, ისე თემის ყრილობისათვის საზოგადოდ ერთი მოედანი იყო განკუთვნილი. ხალხს ყრილობაზე გრძელი სპილენძის ბუკის ძახილით ჰკრეფდნენ. მახვში ყრილობის დაუკითხავად არაფერს აკეთებდა, მაგრამ დიდი გავლენა და პატივისცემა ჰქონდა მოხვეჭილი. მახვშის ყველა საქმე ექვემდებარებოდა. ვიდრე ყრილობაში საქმეს გამოიტანდა, მახვში ჯერ გამოცდილსა და სანდო პირებს დაეთათბირებოდა. ყრილობას შეეძლო მახვშის აზრი მიეღო ან არ მიეღო, როგორც საქიროდ დაინახვდა.

მახვშის გარდა თემს მოსამართლეებიც, „მორვარები“, ჰყავდა არჩეული. სასამართლოშიაც მთავარი როლი მახვშის ჰქონდა დაკისრებული. სასამართლოს განაჩენს მოძიებანიცა და მოპასუხეც სიტყვის შეუბრუნებლად ემორჩილებოდნენ.

თემის კავშირი შეადგენდა „ხევს“ ანუ „ხეობას“. ძველად მას სვანეთში „სვანეთის ერთობილ ხევს“ ან „სვანეთის ბედნიერ ხევს“ ეძახდნენ. ხევსაც ჰქონდა თავისი ყრილობა. ხევის თავყრილობა ცალკე თემების მახვშებისა და „ჩენილებისაგან“ ანუ დეპუტატებისაგან შეესდგებოდა. განსაკუთრებულ შემთხვევებში-კი თემის თავყრილობას ყველა კომლის წარმომადგენელი ესწრებოდა. ასე მოხდა 1875 წ., როცა სვანებმა აჯანყების დროსა ააფრიალეს რუსეთის მეფის მთავრობის წინააღმდეგ.

საერთო წესწყობილებას შეეფარდებოდა თემის წევრების უფლება-მოვალეობაც. თითოეული სვანი მოვალე იყო თავისი თემის სახელი და ღირსება დაეცვა, საერთო მტრისათვის პასუხი გაეცა და სხვა. სამაგიეროდ, ზვითონაც თემისაგან ყოველნაირ შემწეობას იღებდა. ვადამწვარს, მაგ, აემი ეხმარებოდა, თითოეული მოსახლე მას თავისი მოსავლის ნაწილს უთმობდა. სახლის შენებისას საშენებელი მასალა მოჰქონდათ და სხვა მხრივაც ეხმარებოდნენ. უპატრონო მოხუცებს, ავადმყოფებსა და ღატაკებს თემი უვლიდა. გაჭირვებული კაცის სათხოვარს თემი მაშინაც თანაგრძნობით ეკიდებოდა, როცა ეს კაცი სხვისი თემისა იყო. ზოლო თავის თემის კაცს უცხოს წინააღმდეგ თემის კაცი მაშინაც უნდა დახმარებოდა, როცა ამათ შორის მტრობა იყო.

მაგრამ სვანების ამ თემებში უკვე იყო კერძო საკუთრება შემოპარული. მიწა აქ უკვე კერძო საკუთრების საგნად იყო გადაქცეული, თუმცა ეს საკუთრება ჯერ კიდევ რამდენადმე შეზღუდული იყო თემის მიერ.

სათემო წესწყობილება ყველგან ირღვეოდა და მის ადგილს უფრო მოწინავე წყობილება იჭერდა. მთაში ის მხოლოდ უფრო გვიან დაემხო.

თემის კაცის, თავისუფალი სოფლის მეურნის ნათქვამია ეს ხალხური
ლექი:

არც არავის ყმა ვყოფილვარ,
არც არავინ ყმად მყოლია,
ძველი პური, ძველი ღვინო
წლით-წლობამდე გამყოლია.

ქართველებისა და რომაელების ურთიერთობა

კოლხეთისა და ქართლს რომაელები სხვადასხვანაირად მოეკიდნენ. კოლხეთში მათ, როგორც ვიცით, თავისი მმართველი დააყენეს, იმიტომ რომ ამ ქვეყანას მითრიდატის, თავისი მთავარი მტრის, სამფლობელოს ნაწილად სთვლიდნენ. ქართლში კი რომაელებს მეფისათვის ხელი არ უხლიათ. ქართლს მათ რომის „მეგობრობა“ დააკისრეს. შემდეგშიაც რომაელები იბერებს კეისრისა (იმპერატორის) და რომის „მეგობრებად“, „ფილოკესარებად“ და „ფილორომეებად“ აცხადებდნენ, მაგრამ ქართლისათვის ეს „მეგობრობა“ არც სასურველი ყოფილა და არც სასიამოვნო. რომაელები იძულებული ყოფილან დროდადრო ახალ-ახალი ჯარებით გამოცხადებულყვნენ ქართლში და შერყეული „მეგობრობა“ აღედგინათ. 36 წელს, ძვ. წ., მეორე რომაელ სარდალს, კანიდი კრასს, კვლავ გაულაშქრნია ქართლში და ქართლის მეფე ფარნავაზი ომში დაუმარცხებია. დამარცხების შედეგი ის ყოფილა მხოლოდ რომ ფარნავაზს კვლავ უკისრნია რომაელების „კავშირი“ და კრასთან ერთად აღბანეთს შესევია, რომელიც მოკავშირეებს აგრეთვე დაუმორჩილებიათ. 15 წ., ძვ. წ., იბერიაში ისევ ამბოხება ყოფილა, მაგრამ, ჩანს, რომაელებს „კავშირი“ და „მეგობრობა“ კვლავ აღუდგენიათ.

რას მოითხოვდნენ რომაელები ქართველებისაგან?

— ყველაზე ადრე ან თითქმის მხოლოდ სამხედრო დახმარებას. „მეგობრობა“, რომელსაც ისინი ქართველების მხრივ ეძებდნენ, „სიმაქია“ იყო, ე. ი., სამხედრო კავშირი. რომაელებს ამ დროს ხშირი ომები ჰქონდათ აღმოსავლეთში და მამაცი კავკასიელი ხალხების ჯარი მათთვის ძალიან გამოსადეგი იყო. ვანსაკუთრებით რომაელებს სურდათ ადგილობრივი ხალხების საშუალებით გაემაგრებინათ კავკასიონის უღელტეხილები, ან სხვაგვარი გასასვლელები. სადაც ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ გზები ვადმოდიოდა. ასეთს გასასვლელებს ძველად ყველა უნაზე „კარებს“ ეძახდნენ: სპარსულად — „დარ“, სომხურად — „დურან“, ბერძნულად — „პილია“ და სხვა. ჩვენი წინაპრებიც მათ „კარს“ ან „კარებს“ უწოდებდნენ. როცა ეს „კარები“ ზღვის პირას იყო. მაშინ „ზღვის კარს“ ეტყოდნენ, როცა მთებში. მაშინ „ზეკარსაც“ ამბობდნენ. კავკასიონის ქედზე რამდენიმე ასეთი გადასასვლელი იყო. კავკასიონის ყველაზე მოხერხებული საუღელტეხილო გზები საქართველოს ტერიტორიაზე მოდიოდა. ასეთი იყო, დასავლეთიდან რომ დავიწყეთ. ქლუხორის უღელტეხილი აფხაზეთში, მამისონისა რაჭაში და სხვები, რომელთა შორის ვანსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა დარიალას. დარიალა

ბნუ, უფრო სწორედ, დარიალანი, სპარსული სახელია და „ალანების კარს“ ნიშნავს. ძველ-ქართულად მას „არაგვის კარი“ ანუ „ოვსთა კარი“ ერქვა. ბერძენ-რომაელები კიდევ „კასპიის“ ან „კავკასიის“. კარებს ეძახდნენ. დარიალის გზა მდინარე არაგვის მიჰყვებოდა მისი სათავეებისაკენ და შემდეგ მდინარე თერჯის (ძვ. ლომეკის ანუ პირიქითა არაგვის) ხეობაში გადადიოდა. მდ. თერჯის ხეობა საქართველოს რესპუბლიკის დღევანდელ საზღვართან, რომელიც კავკასიონის დიდი ქედის გადაღმა მდებარეობს, მეტად ვიწროა და ამიტომ ადვილად ჩასაკეტი. სწორედ ამ ვიწრო, ღრმა ხეობას ეწოდება დარიალა. როცა რომაელები პირველად მოვიდნენ საქართველოში, მათ უკვე დარიალა იბერიის სამეფოს ხელში დახვდათ. ქართველებს ეს ხეობა მიუღდგომელი კედლით ჰქონიათ გამაგრებული. თუ რა მიზანი ჰქონდა ამ სიმაგრეს, გვიამბობს ცნობილი რომაელი მწერალი, პლინიუს სეკუნდი (გარდაიცვალა 79 წ., ახ. წ.): „კავკასიის კარები... უზარმაზარი ქმნილებაა ბუნებისა, მთების უეცარი გაპობის შედეგი. თვით გასასვლელი მოზღუდულია რკინით შემოჭედილ დირეებით. მათ ქვეშ მიედინება მყარალი მდინარე, ხოლო გამოღმა აგებულია კუმანად წოდებული სიმაგრე, აშენებული იმ მიზნით რათა დააბრკოლონ მრავალრიცხოვანი ტომების გადმოსვლა“.

ჩრდილოეთ კავკასიის ტრიალ მინდვრებზე ძველთაძველი დროიდანვე მოყოლებული მართლაც მრავალსა და მრავალრიცხოვან ტომებს უცხოვრობდა. სკეითურ-სარმატულ სხვიდასხვა ტომს გარდა; ალანები ანუ ოვსები, ჰუნები, ხაზარები, პაქანოები და ბევრი სხვა ტომი ყოფილა აქ. ეს იყო მეჯოგე ტომები, რომელნიც გადადიოდნენ ერთი ქვეყნიდან მეორე ქვეყანაში თავისი ჯოგებისათვის საკვების საძებრად. ჩრდილოეთ კავკასიის ველებზე და კავკასიის მთებში მშვენიერი საზამთრო და საზაფხულო საძოვრები იყო და აქ ეს ტომები დიდხანს ჩერდებოდნენ, ვიდრე სხვა, უფრო ძლიერი, მეჯოგეები მათ ადგილიდან არ დასძრავდნენ.

მესაქონლეობის გარდა ეს ტომები ხშირ ომიანობასაც მისდევდნენ და მძარცველობასაც ხელს არ აკლებდნენ. როცა საამისო პირობა ჰქონდათ. თუ კავკასიონის კარები ღია ხვდებოდათ. ეს ტომები თავს ესხმოდნენ სამხრეთის კულტურულ ქვეყნებს ნადავლისა და საშოვარისათვის. არა ერთხელ შემოჭრილან ეს ტომები ამიერ-კავკასიაში, შემდეგ აქედან გადასულან სპარსეთში, მცირეაზიაში და იქაურობა აუღობრებიათ. ვისაც თავისი კარები მაგრად დაკეტილი ჰქონდა, ხოლო განძი და ფული საკმაოდ ებადა, იმას შეეძლო ჩრდილოეთის ნომადები (მოხეტიალე ტომები) დაექირავებინა და თავის მტრებისათვის მიესია. არა ერთხელ დაუქირავებიათ სამხრეთის სახელმწიფოებს ალანები, ჰუნები და სხვები. ეს მეჯოგეები, რომელნიც კარგი ცხენოსნები და გულადი მეომრები იყვნენ, ქირის გულისათვის ხალისით მიდიოდნენ ომში ყველა მხარეს.

ამიტომ იყო საჭირო კავკასიონის კარების გამაგრება. საქართველოში-კი—განსაკუთრებით დარიალისა.

ვისაც ეს გზები ხელში ეჭირა, იმას მათი სავაჭროდ გამოყენებაც შეეძლო. უძველესი დროიდანვე სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ქვეყნებს შორის აღებმოცემა არსებობდა, რომელსაც კარგი სარგებელიც მოჰქონდა.

რომაელებს ბევრი სხვადასხვა საქონელი ჰქონდათ სასყიდი და გასასყიდი, მაგრამ ყველაფერზე მეტად მათ მონები აინტერესებდათ, იმიტომ რომ რომი მონათმფლობელური ქვეყანა იყო. რომაელებისთვის საჭირო იყო მონების ან ძალიან იაფად ყიდვა, ან მუქთად შეძენა ომში, ტყვეების სახით. კავკასიაში-კი, განსაკუთრებით ჩრდილოეთ კავკასიაში, ბევრი ტყვე და მონა იშოვებოდა. აქაური ტომები ერთი ერთმანეთს თავს ესხმოდნენ, დიდძალ ხალხს ატყვევებდნენ და შემდეგ ამ ტყვეებს ჰყიდდნენ ან სცვლიდნენ მათთვის საჭირო საგნებში—ტანისამოსში, ღვინოში და სხვა ამგვარ საქონელში, რომელსაც უფრო დაწინაურებული ქვეყნები აწარმოებდნენ. ტყვის მოსატაცებლად ჩრდილოეთ კავკასიაში სამხრეთიდან, კერძოდ—საქართველოდანაც, გადადიოდნენ.

აი, რა აინტერესებდათ რომაელებს საქართველოსა და კავკასიაში. ქართლის მეფეს რომაელებმა ამიტომ დააკისრეს დარიალისა და სხვა საუღელტეხილო გზების გამაგრება და დაცვა. გარდა ამისა რომაელებს აინტერესებდათ ეს დიდი სავაჭრო გზაც, რომელიც ძველთაგანვე რიონის და მტკვრის ხეობით საქართველოზე გადიოდა და დასავლეთის ქვეყნებს აკავშირებდა აღმოსავლეთთან. ეს გზა ქალ. ფაზისში იწყებოდა და კასპიის ზღვამდე უწყვედა.

საქართველოს მეზობელ ალბანიაში დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა და რუბანდის გასასვლელს, დარუბანდის „ზღვის კარს“, იმ ადგილს, სადაც კავკასიონის ქედსა და კასპიის ზღვას შორის ვიწრო ზოლია დარჩენილი. ამ კარებს ძველი ქართველები და სომხები „ჩორ“-საც ეძახდნენ. ალბანიის მეფეს რომაელებმა ჩორის კარის დაცვა დააკისრეს.

საქართველოს შემომტყიციება რომაელებს იმისთვისაც სჭიროდათ, რომ სომხეთში თავი უშიშრად ეგრძნოთ. სომხეთის გამო ისინი განუწყვეტელ ბრძოლას აწარმოებდნენ პართელებთან.

რომაელების ძალმომრეობა კოლხეთში.

ბრძოლა რომაელების წინააღმდეგ. ანიკაძის აჯანყება

იქ, სადაც რომაელებს ხელი კარგად მიუწვდებოდათ, ისინი არავის ჩნდობდნენ. დასამხარი იყო მათთვის ზღვისპირა მდებარე კოლხეთიც, რომელსაც ისინი ხომალდებით ადვილად უკავშირდებოდნენ. ამიტომ ძალადობას და შევიწროებას რომაელებისგან ხალხი დას. საქართველოში უფრო განიცდიდა. რომაელი მოხელეები, სარდლები და დიდებულები საშუალებას არა ზოგავდნენ რომ დამორჩილებული ქვეყნების მოსახლეობისგან რაც შეიძლება მეტი ქონება დაეცინცლათ. ცხოვრება გამწარებული ჰქონდა ხალხს ტყვის მტაცებელთაგან, რომელთაც მონათმფლო-

ბელი რომაელები მფარველობდნენ. ასეთი მეკობრეები თავიანთი ნა-
ვებით დღედაღამე დაძრწოდნენ სანაპიროზე, მოხერხებულ დროს ხალხს
თავს ესხმოდნენ და ადამიანებს ტყვედ იტაცებდნენ. შემდეგ ნათესავებს
შეუთვლიდნენ, თქვენი კაცი დაიხსენითო. მაგრამ ყველა ვერ ახერხებდა
თავის ტყვედ წაყვანილი ნათესავის გამოხსნას, რადგანაც ყაჩაღები დიდ
საფასურს მოითხოვდნენ. ზოგი იმის გაგებასაც ვერ ახერხებდა, თუ სად
იყო მათი ტყვე გადაკარგული. თავდაუხსნელი ტყვეები ამ მეკობრეებს
მახლობელ რომაულ ქალაქებში მიჰყავდათ, მაგალითად, ყირიმის ქა-
ლაქებში, და იქ ჰყიდდნენ რომაელებზე.

ხალხი არასოდეს არ შეპროვებია ამ მტარვალებს და მხნედ იცავდა
თავს. რომაელ მოძალადეებს ხალხი იარაღით უმასპინძლდებოდა. განსა-
კუთრებით დიდი აჯანყება რომაელების წინააღმდეგ მოხდა იმპერატორ
ვესპასიანეს (69 — 79 წ.წ., ახ. წ.) მეფობაში. ერთმა „ბარბაროსმა“,
როგორც ეძახდნენ ბერძენ-რომაელები ყველა უცხოელს, ე. ი. ადგი-
ლობრივმა მკვიდრმა, სახელად ანიკეტმა, შეაკავშირა შავი ზღვის აღ-
მოსავლეთ სანაპიროზე ანუ ძველ კოლხეთში მცხოვრები ტომები. ანი-
კეტი ყოფილი მონა იყო და მან მონაც ბევრი გადაიყვანა თავის მხა-
რეზე. მონები პირად თავისუფლებას ეძებდნენ, ტომები-კი—სახალხო
დამოუკიდებლობას. ანიკეტმა აიღო ქალ. ტრაპეზუნტი და აქ მდგომი
რომაული რაზმი ამოჰლიტა. შემდეგ ანიკეტის ჯარმა დასწვა რომაული
ფლოტი, თავისთვის კი ხომალდები აიშენა, რომლებითაც ზღვაზე სწრა-
ფად მიდი-მოდოდა. იმპერატორმა ახალი ჯარები გამოგზავნა და რო-
მაელებმა ბოლოსდაბოლოს დაამარცხეს აჯანყებულები. ანიკეტმა და
მისმა მიმდევრებმა თავი შეაფარეს თავიანთი ხომალდებით მდ. ხობს,
დღევანდელ სამეგრელოში, სადაც მათ მოკავშირედ ჰყავდათ ადგილობ-
რივი მეფე. ეს მეფე ჯერ ეხმარებოდა ანიკეტს, მაგრამ შემდეგ. რო-
მაელების შიშით და თავისი პირადი ინტერესის გულისათვის, მან ულა-
ლატა ანიკეტს და გასცა იგი.

მიუხედავად ანიკეტის დაღუპვისა, კოლხეთის ხალხი შემდეგშიაც მედ-
გრად განაგრძობდა ბრძოლას.

ქართლის (იბერიის) სამეფო და რომაელები

ქართლის მიმართ რომაელები სულ სხვა პოლიტიკას აწარმოებდნენ.
ქართლი თავისთავადაც ძლიერი სამეფო იყო და, რომის ტერიტორი-
იდანაც დაშორებული, უკიდურეს ჩრდილოეთ საზღვარზე მდებარეობდა.
ამიტომ აქ რომაელებს ისეთი დიდი გასაქანი არ ჰქონდათ და მათი მოთ-
ხოვნილებაც მცირე იყო. ოღონდ ქართლს სამხედრო კავშირზე უარი
არ ეთქვა და რომის მთავრობა მზად იყო, ქართლის მეფეების გულის
მოსალობად, დიდი ძღვენი და საჩუქრები გაეღო და იბერიის სამეფოს
ზრდისათვისაც ხელი შეეწყო. განსაკუთრებით სჭიროდათ ქართველების
დახმარება რომაელებს პართელების წინააღმდეგ.

ამიტომ იყო, რომ რომაელები შემდეგშიაც სულ იბერიასთან „მეგობრობაზე“ ლაპარაკობდნენ. იმპერატორი ავგუსტი თავის განთქმულ ანკირის წარწერაში, რომელიც I საუკუნის დასაწყისს ეკუთვნის, ახალი წელთაღრიცხვით, სხვათა შორის ამბობს: „ჩვენს მეგობრობას თხოულობდნენ, ელჩობის პირით, ... ალბანელების, იბერებისა და მიდიელების (ე. ი. პართელების) მეფეები“-ო. ეს ჩვეულებრივი დიპლომატიური ენაა. ნამდვილად ამ ხალხების მეგობრობას თვითონ რომის მთავრობა ეძებდა.

35 წელს, ახალი წელთაღრიცხვით, სომხეთს პართელების მეფე არტაბანი შეესია და სომხეთის მეფედ თავისი უფროსი შვილი, არშაკი, დასვა. სომხეთს ძალიან აფასებდნენ არა მარტო პართელები. არამედ რომაელებიც. იმუამად რომაელებს ძალა არ ჰყოფნიდათ მარტო გამკლავებოდნენ პართელებს. ამიტომ იმპერატორმა ტიბერიმ გადასწყვიტა, სომხეთის საქმეებისათვის ქართველების საშუალებით მოეგლო. მან ქართლის მეფეს ფარსმანს შეარიგა მისი ძმა მითრიდატი, რომელიც ფარსმანთან მანამდის მტრობაში იყო, და ურჩია ორივეს, სომხეთს შეესიეთ. მეც დახმარებას გააოწვეთ და სომხეთის მეფედ მითრიდატი დაჯდესო. მართლაც: ქართველები შეესივნენ სომხეთს დიდი ჯარებით და სომხეთის დედაქალაქი არტაშატი, რომელიც მდ. არაქსის ნაპირზე მდებარეობდა, დაიჭირეს. პართელების მეფემ შაშინ სომხეთში თავისი შვილი ოროდი გამოგზავნა ახალი ლაშქრით, და გარდა ამისა კაცები აფრინა ქირის ჯარის შესაკრებად. მაგრამ ქართლის მეფემ ფარსმანმა დაასწრო: დარიალის კარი, რაკი მის ხელთ იყო, გააღო და ჩრდილოეთიდან სარმატების ჯარი გადმოიყვანა, თანაც ალბანელები მოიშველია. პართელებმა-კი ვერავენ იშოვეს, რადგანაც კავკასიონის სხვა საუდელტეხილო გზები ქართველებს მაგრად ჰქონდათ ჩაკეტილი. ხოლო დარუზანდის კარი ზაფხულში გაუყვლედი იყო. ფარსმანი თვითონ დაესხა თავს ოროდს და პართელები ომში ჩაითრია. პართელების ძალა მხედრობაში მდგომარეობდა. მათი ცხენოსანი ჯარი მთელ მსოფლიოში იყო განთქმული. ქართველებს-კი მხედრობაც ჰყავდათ და ქვეითი ჯარიოაც ძლიერნი იყვნენ. რომაელები ამბობდნენ, იბერები და ალბანელები მოის ხალხებია და უფრო შეჩვეული არიან მკაცრ ცხოვრებასა და ამტანობასო. ასეთს მთიელ ვაჟკაცს აქებს ხალხური ლექსი:

მთაში გაზრდილო ვაჟკაცო,
ხმალს როდის მოგიშვიდება,
ომში შეხვალ და გამოხვალ,
გული არ შეგიშინდება!

ასე ამხნევებდა ფარსმან მეფე ქართველებს ამ დიდი ომის წინ (პართელები ხომ ძალიან საშიშარნი იყვნენ, მათი სახელმწიფო იმ დროს ერთი უძლიერესთაგანი იყო მთელ მსოფლიოში): ქართველები ამდენ ხანს თავისუფალი ვიყავით პართელების ბატონობისაგან, ეხლა რაც უფრო მეტს მოვიწოდებთ, მით უფრო დიდ სახელს მოვიხვეჭთ, და თუ მტერს ზურგს ვუჩვენებთ, მით უფრო შევირცხვენთ თავსა და ხიფათსაც

გავიმრავლებთო. დახედეთ ჩვენების მრისხანე წყობას და პართელების ოქროთი მოკაზმულ ურდოს, აქ ვაჟკაცები არიან და იქ დავლა-ალაფიო!

საშინელ ომში, როცა ქართველები და ალბანელები უკვე სჯობნიდნენ პართელებს, ფარსმანმა და ოროდმა, რომელნიც თავისიანებს ამხნევებდნენ, ერთმანეთი იცნეს სამეფო ტანისამოსით და შეიტაკნენ. ფარსმანი უფრო ფიცხი იყო, პართელების მეფის შვილს ხმლით მუზარადი გაუპო და მძიმედ დასჭრა. ამ ამბავმა საბოლოოდ გასტეხა პართელები და მათ ბრძოლის ველი ქართველებს დაუთმეს.

პართელების მეფემ ესლა მთელი თავისი ჯარით გამოილაშქრა, მაგრამ ქართველები აქაურ ადგილებს უფრო კარგად იცნობდნენ და მანაც სჯობნიდნენ. ბოლოსდაბოლოს, პართელებმა სომხეთი ქართველებს დაანებეს, სომხეთის სამეფო ტახტზე მითრიდატი დაჯდა.

მითრიდატი, ჩანს, რომაელებს არაფრად აგდებდა. ამიტომ რომაელებმა იგი შეიტყუეს და დააპატიმრეს. მაგრამ შემდეგ რომის მთავრობა ისევ იძულებული გახდა გაეთავისუფლებინა მითრიდატი და დახმარებოდა კიდევაც მას სომხეთის ტახტის დაბრუნებაში.

მითრიდატმა თითქმის თხუთმეტი წელი იმეფა სომხეთში, მაგრამ 51 წ. დაიღუპა თავისივე ძმის, ქართლის მეფის, ფარსმანის, ვერაგობის წყალობით. ფარსმანს ერთი შვილი ჰყავდა, სახელად რადამისტი, ტანადი, არაჩვეულებრივი ღონის მქონე, ეროვნულ ვარჯიშობაში დახელოვნებული და დიდად სახელგანთქმული მეზობლებში. რადამისტი თურმე ხშირად და მკვახედ ლაპარაკობდა, მამაჩემი დაბერდა და ქართლის სამეფოს განდიდებას ხელს ვერ უმართავსო. ფარსმანი შეშინდა, ამ ჩემმა უფლებისმოყვარე შვილმა, რომელიც ხალხს უყვარს, ტახტიდან არ ჩამომაგდასო, და რადამისტს ჩააგონა, წადი სომხეთში, ბიძაშენს ტახტი წაართვი და თითონ გამეფდიო. მართლაც, რადამისტმა ფარულად სომეხი დიდებულები თავის მხარეს გადმოიბირა და შემდეგ მამა-შვილმა მითრიდატს ომი აუტეხეს. ომისათვის ეს მოიმიზნეს: ჩვენ რომ ალბანელების წინააღმდეგ რომაელებს დახმარებას ვთხოვდით, ხელი შენ შეგვიშალეო. ამ ომში მითრიდატის საქმე ცუდად წავიდა. ბოლოს რადამისტმა და ფარსმანმა ღალატით საზარლად ამოხოცეს მითრიდატი და მთელი მისი ოჯახი. სომხეთში რადამისტი გამეფდა.

ასეთი მდგომარეობა არც პართელებს მოსწონდათ და აღარც რომაელებს. თვითონ რადამისტიც მეტად სასტიკი მმართველი გამოდგა. სომხებმა მოთმინება დაჰკარგეს და რადამისტი თავის სამეფოდან გააძევეს.

ფარსმან, ქართლის მეფე, ამის შემდეგაც განაგრძობდა ბრძოლას სომხების წინააღმდეგ. 58 წ. მან სომხეთს მესხები შეუსია, მაგრამ რით თავდა ეს ლაშქრობა, არ ვიცით.

შემდეგ ფარსმანმა რომაელებს დიდი დახმარება გაუწია მარდების ძლიერი ტომის წინააღმდეგ. ამის გამო რომაელებმა სომხეთს რამდენიმე ოლქი ჩამოაჭრეს და ფარსმანს მისცეს ისინი.

პირველი საუკუნის მეორე ნახევარშიაც რომაელები კვლავინდებურად ცდილობდნენ ქართლის მეფისა და ხალხის გული მონადირებული,

ჰქონდათ. 75 წ. იმპერატორ ვესპასიანეს არმაზის გალავანი გაუმაგრებულია და წარწერაც ამოუჭრევენებია. ეს წარწერა ჩვენ დრომდე არის შენახული და შიგ ნათქვამია რომ იმპერატორმა და რომის მთავრობამ „ფარსმან მეფის ძეს, იბერთა მეფეს მითრიდატს,... კეისრისა და რომაელების მეგობარს, და ხალხს ეს ციხე გაუმაგრესო“.

მეორე საუკუნეში ქართლი კიდევ უფრო ძლიერი სამეფო იყო და ქართლის მეფეებს თავი უფრო დამოუკიდებლად ექიარათ. რომაელები ქართლის მიმართ ეხლაც მხოლოდ იმას ცდილობდნენ რომ ეს სამეფო მოკავშირედ ჰყოლოდათ. ამისათვის ისინი ძღვენსა და საჩუქრებს არა ზოგავდნენ. ტრაიანე კეისარს (98—117 წ.წ.) განუახლებია ხელშეკრულებანი იბერებთან, ალბანელებთან და კოლხებთან. განსაკუთრებით მეგობრული განწყობილება ჰქონია ტრაიანეს ქართველებსა და ალბანელებთან და უხვ საჩუქრებს უგზავნიდა თურმე მათ. ტრაიანეს შემკვიდრე ადრიანე კეისარიც (117—138) ასევე იქცეოდა: რომაელი ისტორიკოსები გვიამბობენ რომ ადრიანეს „უდიდესი მეგობრობა ჰქონდა იბერებსა და ალბანელებთან... იგი იძულებული იყო სიუხვითა და საჩუქრებით მოელობო მათი მეფეების გული, როცა მათ ზიზხლით უარი სთქვეს მასთან მისვლაზე“. მაინც არც ერთს შეფეს არ უგზავნიდა ადრიანე თურმე იმდენ საჩუქრებს, რამდენსაც ქართლის მეფეს ფარსმანს. როცა, კეისრის მიწვევით, რომში ჩასულა მეფე ფარსმანი თავისი ცოლ-შვილითა და დიდრ ამალით, ფარსმანს იმპერატორისათვის ძვირფასი ძღვენი ჩაუტანია, სხვათა შორის, ოქროთი შემკული წამოსასხამებიც. სამაგიეროდ, მას კეისრისაგან კიდევ უფრო მდიდარი საჩუქრები მიუღია, მათ შორის—სპილო და 500 მეომარი. გარდა ამისა, კეისარმა ახალი მიწაწყალი აჩუქა ფარსმანს და ნება მისცა მას რომის ტაძარ კაპიტოლიში მსხვერპლი შეეწირა, რაც დიდ პატივისცემად ითვლებოდა. ფარსმან მეფემ, მისმა შვილმა და სხვა წარჩინებულმა ქართველებმა უჩვენეს რომაელებს ეროვნული სამხედრო ვარჯიშობა ცხენზე მძიმე აბჯარში, რითაც მასპინძლებს ძალიან თავი მოაწონეს. იმპერატორის ბრძანებით, ცხენზე მჯდომარე ქართველი მეფის ქანდაკება გააკეთეს და მარსის მოედანზე დადგეს რომში. ფარსმან მეფეს მეგობრობა ჰქონია აგრეთვე ადრიანეს შემკვიდრესთან, ანტონინე კეისართანაც და მასაც სწვევია სტუმრად რომში.

კოლხეთი პირველსა და მეორე საუკუნეში, ახ. წ.

კოლხეთი უფრო მჭიდროდ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა რომისაგან თავდაპირველად, როგორც ვიცით. რომის მთავრობას აქ თავისი მმართველი ჰყავდა დაყენებული. შავრამ კოლხეთის ხალხი შეუხელებელ ბრძოლას აწარმოებდა რომაელების წინააღმდეგ. ამ ბრძოლამ პირველ საუკუნეში, ახ. წ., უკვე ის ნაყოფი მოიტანა რომ ძველი კოლხეთის სამეფოს ტერიტორიაზე რამდენიმე უფრო წვრილი სამთავრო წარმოიშვა. ძველი კოლხეთის სამეფო სუსტდებოდა მონათმფლობელური

წყობილების დაცემასთან ერთად და ბოლო მას პონტოელებმა და რომაელებმა მოუღეს. ახალი სახელმწიფოს მშენებლობა კოლხეთის ტომებმა უკვე ახალ საფუძველზე დაიწყეს. იმდროინდელ გარემოებაში გაერთიანებისათვის ჯერ კიდევ პირობები არ არსებობდა და კოლხეთის ტომები ჯერ ცალ-ცალკე, განკერძოებით დაზაზმულან. პირველი საუკუნის სიგრძეზე, ახ. წ., მათ წარმატებისათვის მიუღწევიათ, ამ მხრით. პირველი საუკუნის დამლევსა და მეორე საუკუნის დამდეგს აქ ასეთი მდგომარეობა ყოფილა. ტრაპეზუნტის მახლობლად მცხოვრებლებს ჯერ კიდევ შერჩენილი ჰქონიათ ძველი სახელი, კოლხები. მათი უფრო შორეული მეზობლები კი უკვე სხვა სახელებით იყვნენ ცნობილნი. კოლხებს შემდეგ ყველაზე ახლოს იყვნენ სანები ანუ ჭანები, რომელნიც ძალიან მეომარი ხალხი იყვნენ, გამაგრებულ ადგილებში ცხოვრობდნენ და მუდმივ მტრობდნენ ტრაპეზუნტის მოქალაქეებს. რომის ქვეშევრდომებს. სანებს წინათ ხაკი ედოთ რომის სასარგებლოდ, მაგრამ ეხლა უკვე ამ მოვალეობას აბუჩად იგდებდნენ. სანებს მთავრები არ ჰყავდათ, მათ თემური წყობილება ჰქონდათ. სანების მეზობლად, აღმოსავლეთისაკენ, ერთ სამთავროს შეადგენდა ორი ტომი—მაკრონები და ჰენიონები. ამათი მეზობლები იყვნენ, აღმოსავლეთისაკენ ზიდრიტები, რომელთაც თავიანთი მთავარი ჰყავდათ. ეს ზუთი ტომი. საკუთრივ კოლხები, სანები ანუ ჭანები, მაკრონები, აენიონები და ზიდრიტები სამხრეთ კოლხეთში ცხოვრობდნენ, მდ. ჭოროხის სამხრეთით. ჩრდილოეთ კოლხეთში კი ამ დროს მოსახლეობდნენ ზანები ანუ ლაზები, ჩიონისა და ენგურის ხეობაში, აფშილები. ლაზების ჩრდილოეთით, და შემდეგ კიდევ უფრო ჩრდილოეთით, აბასები და სანიები. ამათ ყველას თავ-თავიანთი მთავრები ჰყავდათ. რომელთაც რომაელები მეფეებს უწოდებდნენ და რომელთაც კეისრისაგან ჰქონდათ ეს მეფობა დამტკიცებული. ზღვისპირა ქალაქებში. ტრაპეზუნტში, ისაში. აფსარში (მდ. ჭოროხის შესართავთან), ფაზისში და სევასტოპოლისში რომაელებს თავიანთი ციხის ვარი ჰყავდათ ჩაყენებული. სევასტოპოლისი ამ დროს ძველ დიოსკურიას ეწოდებოდა, რომელიც რამდენიმე ხნის წინათ მეზობელი ტომების მიერ იყო დანგრეული. ეს გამაგრებული ქალაქები იყო რომაელების მთავარი იმედი. კოლხეთის შუაგულ ადგილებში კი რომაელებს აღარავინ ეპუებოდა.

ახალი სპარსული სამეფოს წარმოშობა. ბაქოლა რომაელებსა და სპარსელებს შორის

224—226 წელს პართიაში დიდი ცვლილებები მოხდა. ძველი არშაკიდების დინასტია დაეშო და მისი ადგილი ახალმა, სპარსულმა საგვარეულომ, სასანიანებმა ანუ სასანიდებმა, დაიჭირა. თუ არშაკიდები ელიზნოფილები იყვნენ და ამიტომ მათს სამეფოს ეროვნული კულტურული ელფერი ნაკლებად ედო, სასანიანებმა სულ სხვა პოლიტიკა გამართეს. მათ აღადგინეს ზარათუშტრას ძველი სპარსული სარწმუნოება, მაზდე-

ინობა, რომელიც გარეგნულად ცეცხლის მსახურებაში გამოიხატებოდა, და ყოველნაირად ცდილობდნენ ამ სარწმუნოების გავრცელებას. სასანიანთა სამეფო უფრო ძლიერი იყო როგორც პოლიტიკურად, ისე სამხედრო თვალსაზრისითაც, და ამიტომ უფრო საშიშარი მეტოქეც გამოდგა რომისათვის.

ბრძოლა რომსა და ერანს შორის, რომელიც პართელების დროს ორ საუკუნეზე მეტი გაგრძელდა, ეხლა უფრო სასტიკი სახით მიმდინარეობდა. რომისა და სპარსეთის ბრძოლის მთავარი ასპარეზი სომხეთი იყო, მაგრამ ეს სახელმწიფოები არ აკლებდნენ თავიანთ ყურადღებას ამიერ-კავკასიის სხვა ქვეყნებსაც. სპარსეთისათვის, ისევე როგორც რომისათვის, აქ კვლავ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კავკასიონის კარებს. ამ კარების გამაგრებას ცდილობდნენ ისინი ყოველნაირად რომ ჩრდილოეთიდან მოწოლილი მომთაბარე ტომებისათვის გზა დაეზღოთ. ამის გულისათვის ისინი ზოგჯერ ერთმანეთის მტრობასაც ივიწყებდნენ და ერთად იცავდნენ კავკასიონის გზებს. გარდა ამისა, საქართველო და ალბანეთი თავისთავადაც აინტერესებდათ რომსა და სპარსეთს, როგორც მდიდარი ქვეყნები და სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი პოზიცია ამ ბრძოლაში.

რომისა და სპარსეთის ბრძოლას ყველაზე დიდი ვნება სომხეთისათვის მოაქმონდა, სომხეთი ყველაზე უფრო მისაწვდომი იყო მათთვის. ყველაზე უფრო დაცული იყო ქართლი, რომელმაც, ჩანს, მესამე საუკუნის განმავლობაშიაც შეინარჩუნა ძველი მდგომარეობა. ვიდრე რომი და სპარსეთი ერთმანეთს ასუსტებდნენ გაუთავებელი ომიანობით, ქართლი მშვიდობიანად ვითარდებოდა და იზრდებოდა. ამრიგად, თუმცა 298 წელს ქალ. ნიზიბინში დადებული ზავის პირობით რომი და სპარსეთი შეთანხმდნენ, რომ ქართლის მეფემ სამეფო ნიშნები რომაელებისაგან უნდა მიიღოს, მაგრამ, ჩანს, ეს იმას არ ნიშნავს რომ ამ დროისათვის ქართლის მეფეები რომის იმპერატორების ვასალებად იყვნენ უკვე გადაქცეულნი. საამისო ძალა რომაელებს აღმოსავლეთში არ გააჩნდათ. თუ ტრაიანეს კეისრობაში, როცა რომის გავლენამ აღმოსავლეთში თავის მწვერვალს მიაღწია, რომაელები ქართლის მეგობრობას ეძებდნენ მხოლოდ, მას შემდეგ აქ ვერაფერი გამოიკვლევბოდა რომის სასარგებლოდ. ამიტომ ნიზიბინის შეთანხმება მხოლოდ იმას გულისხმობდა, რომ ქართლი ძველებურად „კავშირში“ იმყოფებოდა რომთან.

ფეოდალური ურთიერთობის ჭარბოზობა საქართველოში

განვლილი ხნის განმავლობაში, I—III სს. საქართველოში ჩაისახა ფეოდალური ურთიერთობა, რომელიც შემდეგში თანდათანობით სცვლილდა მონათმფლობელურს. ფეოდალური საზოგადოებრივი წყობილება უფრო შეეფერებოდა საქართველოს საწარმოო ძალთა განვითარების ახალ ღონეს ამ ხანაში. რკინის დამუშავება, რომელიც დიდი ხნით ადრე შემოვიდა ქართველ ტომებში, თანდათან უმჯობესდებოდა. ეხლა რკინისაგან

აკეთებდნენ უფრო კარგსა და უფრო რთულს სასოფლო-სამეურნეო და საომარ იარაღს. გაუმჯობესდა და გავრცელდა რკინის გუთანის, რასაც თან მოჰყვება მიწისმოქმედების შემდგომი განვითარება. ეხლა უფრო მეტი და უფრო კარგი პურეული მოჰყავდათ. გარდა ამისა, განვითარდა მებოსტნეობა და მებაღეობა. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მევენახეობის შემდგომ განვითარებას საქართველოში. ვაზის გაშენება და ღვინის დაყენება ძველთაგანვე იცოდნენ ქართველებმა. ეს საქმეც თანდათან უმჯობესდებოდა. ეხლა უფრო მეტ ღვინოსაც აყენებდნენ, იმიტომ რომ ღვინოს ბევრი მყიდველი ჰყავდა შიგნითაც და მეზობელ ქვეყნებშიაც. ვითარდებოდა აგრეთვე ხელოსნობაც.

ასეთ პირობებში, ვისაც დამატებითი მუშა-ხელი სჭიროდა თავის მეურნეობაში, ის ამჩნევდა რომ მონა აღარ არის გამოსადეგი. მონა ძალიან უფულოდ ეკიდებოდა თავის საქმეს, არ იყო დაინტერესებული მეტი გაეკეთებინა. რადგანაც მას სულ ერთია თავის ნაშრომ-ნაამაგარიდან არაფერი ხვდებოდა. ამტვრევდა და აფუჭებდა შრომის იარაღს. საჭირო იყო ისეთი მუშა, რომელიც უფრო გულთ მოეკიდებოდა შრომას, უფრო ნაყოფიერად იმუშავებდა და საკუთარ თაოსნობასაც გამოიჩენდა. მონასთან შედარებით ასეთი მუშა იყო ყმა-გლეხი. ყმა-გლეხს თავისი საკუთარი ოჯახი ჰყავდა და საკუთარი კარ-მიდამო ჰქონდა. ყმა-გლეხს ჰქონდა საკუთარი გუთანი, თოხი, ბარი და სწვა იარაღი, ჰყავდა საკუთარი საქონელი. მართალია, ისიც დამოკიდებული იყო ბატონზე, მაგრამ მაინც უფრო თავისუფალი იყო, ვიდრე მონა. თუ ყმა-გლეხი ბატონის მიწაზე მოსავალს მოიწევდა, ამ მოსავალს ბატონი მას მთლად კი არ ართმევდა, არამედ ნაწილს მასვე უტოვებდა. რა თქმა უნდა, ბატონიც ყვლეფდა ყმა-გლეხს, როგორც მონათმფლობელი მონას, თუმცა ეხლა ეს უკვე ისეთი სასტიკი სახით არ ხდებოდა. ამ ყვლეფის გამო ეხლა ყმა-გლეხი ებრძოდა ბატონს, როგორც წინათ მონა მონათმფლობელს.

როცა მეურნეობა ამგვარად გამოიცვალა, თანდათან გამოიცვალა თვითონ საზოგადოებაც. ქართლში, მაგალითად. როგორც ჩვენ ვიცით, ძველად მონათმფლობელები, ქურუმები და მეფის გვარი, ბატონობდნენ. სხვა თავისუფალი ხალხი, ქართლის მოსახლეობის უმრავლესობა, „ერად“ ჩწოდებოდა, მიწის დამუშავებას მისდევდა და ომში გამოდიოდა, როცა მეფე მოითხოვდა. ძველად ერისშვილები მეტ-ნაკლებად თანასწორი იყვნენ ქონებრივადაც და უფლებრივადაც. მაგრამ თანდათანობით მდგომარეობა შეიცვალა. ერის ზოგი ოჯახი გამდიდრდა ვაჭრობის საშუალებით. ასეთ ოჯახებს უფრო მეტი და კარგი მიწები ეჭირათ და უფრო ვრცელი მეურნეობა ჰქონდათ. დიდ მეურნეობაში მეტი მუშა-ხელი იყო საჭირო. იმიტომ ასეთს მეურნეობაში მისი პატრონი თავდაპირველად მონებს ამუშავებდა, შემდეგ-კი თანდათანობით ყმა-გლეხის შრომის გამოყენებაზე გადავიდა. შეიძლება მონაც გადაქცეულიყო ყმა-გლეხად. მონათმფლობელი ეტყოდა თავის მონებს: აი, თქვენ ეს მიწის ნაჭრები, შეიძლება აქ ქოხები აიშენოთ და ცოლ-შვილიც გაიჩინოთ,

ეს მიწა მოხნათ და დათესოთ, რასაც მოიწევთ, ერთი წილი თქვენ და დანარჩენი მეო. მონისათვის ასეთი ყოფა უფრო სარფიანი იყო და ეხლა უფრო ხალისით მუშაობდა. შეიძლებოდა ტყვე-კაციც დაესვათ მიწაზე და ყმად ექციათ. ბოლოს, ერის შვილებიც, წინათ რომ თავისუფალი იყვნენ, შეიძლებოდა ყმა გამზდარიყვნენ, გაღარიბების, ვალში ჩაეარდნის, უსახსრობისა და მიმძლავრების წყალობით.

მდიდარ ხალხს ის უპირატესობაცა ჰქონდა, რომ საუკეთესო იარაღის შეძენა შეეძლო. მას შემდეგ, რაც ლითონის იარაღი შემოვიდა, ის ძვირი გახდა. რაც უფრო გულდაგულ და კარგად იყო, მაგ., რკინის იარაღი გაკეთებული, ვთქვათ — გუთანის, ის მით უფრო ძვირი იყო, ცხადია. ღარიბებს ასეთ იარაღზე ხელი არ მიუწვდებოდათ, მდიდრები კი მათ იძენდნენ და თავის მეურნეობას ამით კიდევ უფრო აძლიერებდნენ.

თანდათან გაძვირდა საომარი იარაღიც. როცა კაეთისწვერიან ისარსა და შუბს ხმარობდნენ, მაშინ ყველას ერთნაირი იარაღი ჰქონდა. ეხლა კი იარაღს უკვე მთლიანად ლითონისგან აკეთებდნენ, განსაკუთრებით — რკინისაგან. გარდა ამისა, შემოიღეს ლითონის საბურავი და ჩასაცმელი — მუზარადი, ჯაჭვის ან ლითონის ფირფიტების პერანგი, სამხრეები და საბარკულები. ლითონის სამოსი კარგად იცავდა ადამიანს მტრის ხმლისა და ისრისაგან. მაგრამ ასეთი ლითონის აბჯარი — იარაღი და სამოსი — ძალიან ძვირი იყო, მისი ყიდვა მხოლოდ მდიდრებს შეეძლოთ. ვინც განსაკუთრებით მდიდარი იყო, ის თავის ცხენსაც ჯავშანს აცმევდა. შეჯავშნული მხედარი შეჯავშნულ ცხენზე ისევე სჯობნიდა ძველებური მშვილდ-ისრით შეიარაღებულ მეომარს, როგორც თანამედროვე ტანკი უბრალო ქვეითობას.

შეჯავშნული მხედარი შეჯავშნულ ცხენზე.

რაკი მდიდრებმა ასეთი იარაღი ხელში ჩაიგდეს, ისინი კიდევ უფრო გაძლიერდნენ. საზოგადოებაში ისინი ეხლა განსაკუთრებულ ადგილს იჩემებდნენ, მეტ უფლებას მოითხოვდნენ. მათი ღარიბი და სუსტი მეზობლები ამ ადგილს უნებლიეთ უთმობდნენ კიდევაც მდიდრებს. ასე გაჩნდა თავისუფალ ერისშვილებს შორის წარჩინებული ხალხი.

წარჩინებულნი მეფისთვისაც უფრო სანდო და ახლობელი იყვნენ. როცა მეფეს უნდოდა თემებში თავისი მოხელე დაენიშნა, ის ამ მოხელეს წარჩინებულთა წრეში ირჩევდა.

წარჩინებულთაგან ნიშნავდა მეფე თავის სარდლებსაც. ეს იმიტომ რომ ამ მდიდარ ხალხს, რომელსაც საუკეთესო იარაღი ჰქონდა და რომელიც მიწას თვითონ კი არ ამუშავებდა, არამედ სხვას ამუშავებინებდა, შეეძლო თავისი დრო მთლად სამხედრო საქმისათვის მოენდომებინა — ესწავლა კარგი იარაღის ხმაჩება, კარგი ცხენზე ჯდომა. ასე გაჩნდნენ ერისთავები, ერისთავი-კაცები, უფროსები. ისინი თემსაც მართავდნენ ეხლა, მეფის სახელით, და სათემო ჯარსაც სარდლობდნენ, როცა მეფე მოითხოვდა. ვინც არც წარჩინებული იყო და არც ერისთავი, იმათ ეხლა მდიდარი და ძლიერი ხალხი ნამდვილ

ერად უკვე აღარ სთვლიდა, მათ ეხლა უკვე წვირილ ერს ეძახდნენ, ესე იგი—წვირილფეხა ხალხს.

წარჩინებულები, რომელნიც მეფის სამსახურში დაწინაურდებოდნენ, ერისთავებად იქცეოდნენ, ამით კიდევ უფრო ძლიერდებოდნენ, მდიდრდებოდნენ. მეფე ამნაირ ხალხს სამსახურისათვის მამულს და ქონებას უწყალობებდა.

ასეთ მეზობლობაში, როცა, ერთი მხრით, მდიდარი, კარგად შეიარაღებული, სამხედრო საქმეში ვართული, მეფესთან გამოსული კაცი ცხოვრობდა, ხოლო, მეორე მხრით,—უცნობი, ღარიბი მიწის-მუშა, რომელიც დღე-ნიადაგ მიწას ჩაპკირკიტებდა, ღარიბებს აბა რა ხეირი დაეყრებოდათ. წარჩინებულნი სულ უფროდაუფრო მეტ სიმდიდრესა და გავლენას იხვეჭდნენ. მას შემდეგ, რაც წარჩინებული კაცი სამეფო სამსახურში დაწინაურდებოდა, ის ამ ახალ შეძენილ ძალასაც თავისი სუსტი მეზობლების წინააღმდეგ ხმარობდა.

რადგანაც ამ დროს კერძო საკუთრება უკვე გაჩენილი იყო, წარჩინებული ხალხი ცდილობდა საშვილიშვილოდ შეენახა და სამემკვიდრეოდ გადაეცა შეძენილი სიმდიდრე და გავლენა. მართლაც, გაჩნდა ისეთი ოჯახები, რომლებშიაც სიმდიდრე და წარჩინებულება თაობიდან თაობაში გადადიოდა და თანდათან იზრდებოდა კიდევაც.

თუ ამნაირს ერისშვილებს ჯერ წარჩინებულებს ეძახდნენ, შემდეგ მათ აზნაურები შეერქვათ. „აზნაური“ თავდაპირველად „თავისუფალს“ ნიშნავდა, „უაზნო“ — „არათავისუფალს“. შემდეგში აზნაური ეწოდებოდა ისეთს თავისუფალ კაცს, რომელსაც თავისთვის დაჩემებული მამული ჰქონდა და რომელიც ამ მიწას ყმების საშუალებით ამუშავებდა, თვითონ-კი მეტწილად ომობდა, თარეზობდა, ან თავს ირთობდა ნადირობით თუ სხვა რამით.

ასეთი წარჩინებულნი იყვნენ სწორედ ის პირები, რომლებიც, ფარსმან მეფესთან ერთად, რომაელებს თავიანთ ეროვნულს სამხედრო ვარჯიშობას უჩვენებდნენ. ამგვარი ეროვნული სამხედრო ვარჯიშობით რომაელებს უფრო ადრე რადამისტ ბატონიშვილიც აკვირვებდა. სწორედ ამნაირი წარჩინებული ხალხი გაბატონდა კოლხეთის ახალ ტომობრივ სამთავროებშიაც.

ქრისტიანობის გამოცხადება სახელმწიფო სარწმუნოებად ქართლში

მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარში ქართლში მეფობდა მირიანი. მირიან მეფემ უარჰყო ქართველების ძველი სარწმუნოება და მიიღო ქრისტიანობა, რომელიც ამ დროს რომში უკვე სახელმწიფო სარწმუნოებად იყო გამოცხადებული.

მირიანი ფიქრობდა რომ ქრისტიანობის საშუალებით ის უფრო კარგად შეინარჩუნებდა თავის მეფობასა და დამოუკიდებლობას. ჩვენ ვი-

ციტ თუ როგორი იყო ქართლის კავშირი რომთან პირველს, მეორესა და მესამე საუკუნეებში. ქართლის მეფეები თანდათან და სულ უფროდა-უფრო ამ კავშირს თავის სასარგებლოდ იყენებდნენ. სხვანაირი მდგომარეობა მოჰქონდათ სპარსელებს, რომელთაც მესამე საუკუნიდან, როგორც ვიცით, ახალი ძლიერება შეიძინეს. სპარსელების ახალი ძლიერების სუსხი მალე სწვდება ამიერ-კავკასიის ქვეყნებსაც, პირველ რიგში, რა თქმა უნდა—სომხეთს, რომელთანაც სპარსეთი ბევრად უფრო ახლოს იმყოფებოდა, ვიდრე რომი. უკვე სასანიანთა დინასტიის დამაარსებლის, არდაშირის, შვილმა, შაბურ პირველმა (241—272), დიდად განავრცო თავისი გავლენა აღმოსავლეთში: 260 წ. მან ტყვედ იგდო სპარსეთის წინააღმდეგ გალაშქრებული იმპერატორი ვალერიანი მისი ჯარით, დაიპყრო ანტიოქია და შეიქრთა სომხეთი მესოპოტამიითურთ. სასანიანები ბევრად უფრო ცენტრალისტური პოლიტიკის გამტარებელნი იყვნენ, ვიდრე არშაკუნიანები. თუ არშაკუნიანები სტოვებდნენ ადგილობრივ მეფეებს დამორჩილებულ ქვეყნებში, როცა ისინი პართიის მეფის ყმობას კისრულობდნენ, სასანიანები უფრო სასურველად სცნობდნენ მოესპოთ ადგილობრივ მეფეების ხელისუფლება და მათ ადგილას თავისი მოხელეები დაეყენებინათ. ამიტომ, ცხადია, ამ ქვეყნებში სასანიანებს მეტი წინააღმდეგობა ხვდებოდათ. სომხეთში სასანიანებს დიდი მტრობა გაუწიეს იმიტომაც რომ სომხეთის მეფეები იმ არშაკუნიანთა საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ, რომლის ძირითადი შტო თვით ერანში მოსპეს სასანიანებმა. ყოველივე ამის გამო, სიძულვილი და მტრობა სომხებსა და სპარსელებს შორის გაიზარდა. ამიტომ, როცა, როგორც ვიცით, მესამე საუკუნის დამლევს რომაელებმა კვლავ დაიბრუნეს აღმოსავლეთში დაკარგული გავლენა და მეოთხე საუკუნის პირველ ნახევარშიაც შექნარჩუნეს იგი, სომხეთის მმართველები რომს უფრო მეტი ნდობით მოეპყრნენ.

სომხეთის მავალითი თვალწინ ედგათ ქართლსა და ალბანეთში. კერძოდ, ქართლის მეფემ მირიანმა გადასწყვიტა, ისევ რომაელებთან ძველებური „კავშირი“ ჯობს სპარსელების ძალადობასო. ამ დროს რომის სახელმწიფოში ქრისტიანობა უკვე გაბატონებული სარწმუნოება იყო, და მირიანმაც, რომაელებთან კავშირის შესანარჩუნებლად, ამ სარწმუნოების მიღება არჩია.

ქრისტიანობა იმიტომაც გამოსადეგი იყო მეფისათვის, რომ ამ დროს მას უთანხმოება ჰქონდა ქურუმებთან. წარმართულ ტაძრებს დიდი მამულები ჰქონდათ და ამ მიწებს თუ ემატებოდა, თორემ არ აკლდებოდა. სარგებელი ამ მამულებიდან ტაძრების მსახურებს, ქურუმებს, მისდიოდათ. ქურუმები ამ მამულებში მონებს ამუშავებდნენ. მეფეს შურდა ტაძრებისა და ქურუმების ეს სიმდიდრე. მეფის საგვარეულოს, სეფეს სახლსაც, ჰქონდა დიდი მამულები. მაგრამ სეფე-სახლის ეს მამულები თანდათან ილეოდა, იმიტომ რომ მეფე ერისთავებსა და სხვა მოხელეებს სამსახურისათვის მიწას აძლევდა ზოლმე. ამიტომ მეფეს უნდოდა წაერთმია ტაძრებისა და ქურუმებისათვის მათი მამულები და სხვა სიმ-

დიდრეც, და ამიტომვე იყო რომ მეფე ქურუმების ძველი სარწმუნოების მაგიერ ახალ სარწმუნოებას უჭერდა მხარს. ახალი სარწმუნოება მეფის მორჩილებას ქადაგებდა.

ქრისტიანობას მიემხრნენ აგრეთვე წარჩინებულნი, აზნაურები. აზნაურებიც ქურუმებს მტრობდნენ და მათთვისაც ახალი რელიგია ხელსაყრელი იყო. ქრისტიანობა აზნაურების სასარგებლოდაც ბევრ რასმე ამბობდა. ღარიბ-ღატაკნი და დაჩაგრულნი ნუგეშს საიქიოში იპოვნიო, აქ-კი წესრიგი არ დაარღვიოთ, უფროსებსა და წარჩინებულებს დაემორჩილეთო.

თქმულებით, ერთმა ტყვე-ქალმა, სახელად ნინომ, ჯერ მირიანის ცოლს, ნანა დედოფალს, გააცნო და მოაწონა ქრისტიანობა. შემდეგ ახალი სარწმუნოება თვითონ მეფემ მიიღო, და მცხეთის, რომელიც ამ დროს უკვე სატახტო ქალაქი იყო, ხალხსაც მიადებინა.

შემდეგ მეფემ თავის სამეფოში მქადაგებლები გაგზავნა და თან ერისთავებიც გააყოლა, რადგანაც ემინოდა, ხალხი ახალ სარწმუნოებას არ მიიღებსო. მართლაც წვრილი ერი, სოფლის მუშა-ხალხი, ახალი რელიგიის ქადაგებას მტრულად შეხვდა. მთის ხალხს ხომ გაგონებაც არ უნდოდა ქრისტიანობისა. ძველი მემატიანე ამბობს, რომ როცა ნინომ ქანისა და არაგვის ზეობის მთიულებს ქრისტიანობა უქადაგა, მათ კბილთა ღრჭენა დაიწყეს და ზურგი შეაქციესო — „პირნი გარე მიიქცივნეს და იღრჭენდეს კბილთა მათთა წმიდისა ნინოსთვისო“. ერისთავმა მაშინ მახვილი დაატრიალა და სისხლი დაღვარა, რომ ურჩებისთვის ჭკუა ესწავლებინა. მემატიანე ამბობს, მთიულებმა, რომლებსაც ნამდვილი ომი გაუმართეს, „შებმა უყვეს“, ბოლოსდაბოლოს, ვეღარ გაუძლეს მეფის ჯარს და „შიშით მოსცნეს კერბნი მათნი დაღეწად“-ო. ასე, ცეცხლითა და მახვილით ავრცელებდნენ ქრისტიანობას ხალხში. მაგრამ შემდეგშიაც, დიდხანს, იყო ისეთი კუთხეები ჩვენში, სადაც ქრისტიანობას გარეგნულადაც კი არ აღიარებდნენ.

მირიან მეფის მონათვლა და ქართლის მოქცევა, ესე იგი, გაქრისტიანება, მოხდა მეოთხე საუკუნის მეორე მეოთხედში.

ქრისტიანობა ემსახურებოდა ჩვენში ფეოდალიზმის განმტკიცებას. იმავე დროს ქრისტიანობა აკავშირებდა საქართველოს დასავლეთის კულტურულ ქვეყნებთან, სადაც ესევე სარწმუნოება იყო გაბატონებული. ამიტომ, შეიძლება ვთქვათ, რომ ერთი პირობა, თავში, ქრისტიანობამ ხელი შეუწყო ქართული ფეოდალიზმის განვითარებას. მაგრამ არც ის უნდა დაგვაიწყდეს, რომ ქრისტიანობამ მოსპო ძველი ქართული წარმართული კულტურა. შემდეგ, როცა ფეოდალიზმი ჩვენში მომწიფდა, ქრისტიანობა ხელს უშლიდა და აფერხებდა გონებრივ წინსვლასა და მეცნიერულ აზროვნებას.

ქრისტიანულ ორგანიზაციას, ქრისტიანების კრებულს, ბერძნული სიტყვით, „ეკლესიით“, აღნიშნავდნენ. შემდეგში ქართულად „ეკლესია“ დაერქვა იმ შენობას, სადაც ქრისტიანების კრებული თავს იყრიდა ლოცვისათვის. რაკი ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფოებრივ სარწმუნო-

ებად გადაიქცა, ქართლის ეკლესიამაც ისეთივე წყობილება მიიღო, როგორც ჰქონდა თვითონ ქართლის სამეფოს. ასე ზღვებოდა სხვა ქვეყნებშიაც. ცალკე საერისთავების საეკლესიო საქმეებს განაგებდნენ ეპისკოპოსები, რომელნიც ემორჩილებოდნენ ქართლის ანუ მცხეთის მთავარ-ეპისკოპოსს. ეპისკოპოსებს ექვემდებარებოდნენ ხუცესები ანუ მღვდლები. მალე ქრისტიანული სამღვდლოება ქართლში მრავალრიცხოვანი გახდა და ისევე გამდიდრდა, როგორც ძველი ქურუმები. ქრისტიანული ტაძრებიც დიდ მამულებს იძენდნენ, ზოგჯერ—მემოწირობების მიღებით, ზოგჯერ—ყიდვით და სხვა გზით, და ამ მამულებს მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსები განაგებდნენ. ეპისკოპოსებს ემორჩილებოდა ის ხალხიც, რომელიც ტაძრების მამულებს ამუშავებდა. ქრისტიანულმა ეკლესიამ ქართლშიაც ადრევე მიიღო ფეოდალური ორგანიზაციის ხასიათი.

ქართული მწიგნობრობა

მწიგნობრობა გულისხმობს ანბანს ანუ დამწერლობას და მწერლობას. ქართული ანბანი ანუ დამწერლობა უფრო ძველია, ვიდრე ქართული მწერლობა. ეს იმიტომ რომ ქართული მწერლობის ყველაზე ძველი, ჩვენ დრომდე მოღწეული, ძეგლები ქრისტიანულ ხანას ეკუთვნის და საეკლესიო ხასიათისაა; ქართული ანბანი კი ქრისტიანობაზე ადრეც არსებობდა. როცა ქრისტიანობა ჩვენში გაბატონდა, მან ძველი ქართული წარმართული მწერლობა მოსპო. მაგრამ ძველი ქართული ანბანი მიიღო და თავისი საჭიროებისათვის გამოიყენა.

ქართველებს ორი ანბანი აქვთ: ერთი—უფრო ძველი, ხუცურის, მეორე—უფრო ახალი, მხედრული. ასე ამ ანბანებს იმიტომ ჰქვიან, რომ როცა ახალი ანბანი გაჩნდა, მას ერისკაცები, „მხედრობა“, ხმარობდნენ საერო წიგნებისათვის, ძველი ანბანი კი ეკლესიამ შეინარჩუნა, მას სამღვდლოება, „ხუცესები“, ხმარობდა თავისი საჭიროებისათვის. ხუცური და მხედრული იმდენად განსხვავდება ერთმანეთში, რომ ხუცურს ცალკე შესწავლა სჭირდება. მაგრამ მხედრული ხუცურისგან წარმოიშვა და განვითარდა თანდათან დღევანდელ ქართულ დამწერლობამდე. თვითონ ხუცურსაც სხვადასხვა ხანაში სხვადასხვა სახე ჰქონდა. დამწერლობა ასე იცვლებოდა ცხოვრების განვითარების გამო. ცხოვრების პრაქტიკულმა საჭიროებამ დაბადა საერთოდ მწიგნობრობა, ეს საჭიროება-კი თანდათან ფართოვდებოდა. მეტი ხალხი ხმარობდა დამწერლობას ყოველდღიურ საქმიანობაში თუ საერო მწერლობაში. ამიტომ ახალ დროს უფრო სწრაფი და მარჯვე წერა სჭიროდა. საწერი მასალაც (ჩვეულებრივად ტყავი) მაშინ ძალიან ძვირი იყო და რაკი მას ეხლა მეტს ხმარობდნენ, ამიტომ ადგილის დაზოგვასა და მომჭირნეობას ცდილობდნენ. ასე იცვლებოდა ანბანიც.

ხუცურ დამწერლობათა შორის ყველაზე ძველია ასომთავრული. ასომთავრული ანბანი ქართველებს შეთვისებული აქვთ უძველეს ხანაში, ქრისტიანულ წელთაღრიცხვის დამდეგამდე. ყველაზე ძველი

ქართული ასომთავრული წარწერა აღმოჩნდა 1937 წ. ბოლნისის ტაძარზე. ეს წარწერა ამოკრილია 479 წლის ახლო.

ბოლნისის სიონის ასომთავრული წარწერა.

ასომთავრულიც დროთა მსვლელობაში იცვლებოდა. დაახლოებით VII—VIII საუკუნიდან, ახ. წ.: შემოვიდა ნუსხა ხუცური. ნუსხური იგივე ასომთავრულია, მხოლოდ გაკრული ხელით დაწერილი და ასოების წაგრძელებული კიდურებით—თავეებითა და კუდებით.

ნუსხური დამწერლობის ნიმუში.

ნუსხა ხუცური უფრო სწრაფი დამწერლობა იყო და ნაკლებ საწერ მასალას მოითხოვდა, ვიდრე ასომთავრული. მაგრამ შემდეგ საჭირო გახდა კიდევ უფრო სწრაფი წერა. ნუსხურის კუთხოვანი ასოები მომრგვალდა და ერთმანეთს გადაება, რომ წერის დროს ხელი ხაზს ხშირად არ მოსცილებოდა. ასე გაჩნდა მდივან-მწიგნობრული ნუსხური, რომელიც იხმარებოდა ჩვენში XI—XII საუკუნეებში, განსაკუთრებით მეფის კანცელარიაში და კერძო პირების მიერ.

მდივან-მწიგნობრული ნუსხურის ნიმუშები. ბაგრატ IV-ის ოპიზის სიგელი და თამარ მეფის სიგელი, თამარისავე ხელმოწერით.

რუსთაველის ხანიდან მდივან-მწიგნობრული ნუსხური უკვე თვალსაჩინოდ უახლოვდებოდა მხედრულს, რომელიც XIV საუკუნისათვის უკვე ჩამოყალიბებულია და რომელსაც ჩვენ დღესაც ვხმარობთ, თუმცა ზოგი ასო რამდენაღმე შეცვლილია.

უძველესი მხედრულის ნიმუშები.

ასეთია ქართული ანბანისა და დამწერლობის ისტორია.

ქართულ დამწერლობათა შედარებით-ისტორიული ტაბულა.

ეპრისის ანუ ლაზიკის სამეფოს წარმოშობა

კოლხეთის ტომებმაც მეორე-მესამე საუკუნეების განმავლობაში უფრო თავისუფალ ცხოვრებას მიაღწიეს. შეუწყნებელი ბრძოლით მათ რომაული ჯარები თანდათან გააძევეს თავიანთი ტერიტორიიდან და მხოლოდ სამხედრო-ეკლესიური დამოკიდებულება შეინარჩუნეს რომის მიმართ. კოლხეთის სატომო სამთავროებს შორის ყველაზე ძლიერი ზანების ანუ ლაზების, დღევანდელი მეგრელების წინაპრების, სამთავრო იყო. ამ სამთავროს ეკუთვნოდა რიონის დაბლობი, რომელიც ყველაზე მდიდარი რაიონი იყო კოლხეთში და რომელსაც მუხურს უძახდნენ. მუხურს ქართულად სამოქალაქო ეწოდებოდა, იმიტომ რომ აქ ბევრი ქალაქი იყო, მათ შორის განთქმული ვარდციხე ანუ როდოპოლისი. მუხურს უკავშირდებოდა აგრეთვე ქალაქი ფოთი, ძველი ფაზისი, მნიშვნელოვანი ნავთსადგური.

ლაზების ანუ ზანების მთავარმა მეოთხე საუკუნეში ძალიან გააფართოვა თავისი სამფლობელო. აფშილების, აბაზგებისა და სხვა წვრილი ტომების მთავრები ეხლა ლაზების მთავრის ვასალებად გადაიქცნენ. მეოთხე საუკუნის დამლევს ლაზების მთავარმა სვანების მთავარიც დაიმორჩილა. ასე წარმოიშვა ახალი სამეფო, რომელსაც რომაელები ლაზიკას ეძახდნენ, ლაზების სახელის მიხედვით, ქართულად კი მას ეგრიისი ეწოდებოდა. ეგრისიდან წარმოიშვა სახელწოდება მეგრელიც.

ეგრისის სამეფო იწყებოდა კავკასიონის ქედიდან და მდ. ბზიფის ხეობიდან (აფხაზეთში) და ვრცელდებოდა აჭარამდე — სამხრეთით. აღმოსავლეთით, ეგრისის სამეფოს საზღვარი გადიოდა შორაპანსა და სკანდაზე, რომლებიც ეგრისის ციხე-ქალაქები იყო. შორაპანსა და სკანდას აღმოსავლეთით უკვე ქართლი იწყებოდა.

ეგრისის დედა-ქალაქი იყო ციხე-გოჯი, რომელსაც ბერძენ-რომაელები არქეოპოლისს ანუ „ძველ ქალაქს“ ეძახდნენ. იგი მდ. ტეხურის პირას მდებარეობდა და მისი გრანდიოზული ნანგრევები დღემდე არის შენახული. ამ ადგილს ეხლა „ნაქალაქეს“ უწოდებენ.

ციხე-გოჯის ნანგრევები.

ეგრისი ანუ ლაზიკა საკმაოდ დიდი და ძლიერი სამეფო იყო და რომაელებთან მას თავი ღირსეულად ეჭირა. ეგრისის მეფე მხოლოდ ისეთ-სავე სამსახურს უწევდა რომის იმპერატორს, როგორც ძველი ქართლის მეფე — იგი კავკასიონის საულელტეხილო გზებს ამავრებდა. სამაგიეროდ, ლაზები რომაელებთან თავისთვის საჭირო და სასარგებლო ვაჭრობას ეწეოდნენ. იმდროინდელი რომელი ისტორიკოსი. პროკოპი კესარიელი, ამბობს, რომ ლაზები „არც ხარკს იხდიდნენ, არც სხვა რამეში ემორჩილებოდნენ რომაელებს, ვარდა იმისა, რომ როდესაც მათ მეფე მოუკვდებოდა, რომაელთა მეფე უგზავნიდა სამეფო ტახტის მემკვიდრეს ძალა-უფლების სიმბოლოს. ის ზედმიწევნით იცავდა თავის ქვეშევრდომებთან ერთად ამ ქვეყნის საზღვრებს, რათა მტრულად განწყობილი ჰუნები, მათი მოსაზღვრე კავკასიის მთიდან ლაზიკაზე გამოვლით, რომაელთა მიწა-წყალში არ შემოჭრილიყვნენ. ისინი მტკიცედ იცავდნენ იმათ, ისე რომ არც ფულს ღებულობდნენ რომაელებისაგან, არც ჯარს, და არც ლაშქრობდნენ რომაელებთან ერთად. — რა სახითაც არ უნდა ყოფილიყო ეს, — და მუდამ აწარმოებდნენ პონტოში მცხოვრებ რომაელებთან ვაჭრობას“. მეორე რომელი ისტორიკოსიც, აგათია, ამბობს ლაზების შესახებ: „იმ ტომებს შორის, რომლებიც სხვა სახელმწიფოს ექვემდებარებიან, მე არ მეგულება, არც ერთი სხვა, ესოდენ სახელგანთქმული და მორჭმული, როგორც თავისი სიმდიდრის სიუხვით, ისე ქვეშევრდომთა სიმრავლით, როგორც მიწაწყლის სიჭარბითა და მოსავლიანობით, ისე ხასიათის სილამაზითა და სიქვევით. იმ დროს, როდესაც წინანდელ მცხოვრებლებს ამ მხარისას სრულიად არ სცოდნიათ ზღვის დაღები თვისებები, წარმოიდგინეთ — მათ არც-კი გაეგონათ ზომალ-

დის სახელი მანამდე, სანამ მათთან არგოს ნავი მივიდოდა, ეხლანდელი მცხოვრებლები დასცურავენ კიდევაც ნაევით, რამდენადაც შესაძლებელია, და ვაჭრობაშიაც ნახულობენ დიდ სარგებლობას. ისინი უკვე არც ბარბაროსები არიან, არც ბარბაროსულ ცხოვრებას ეწევიან, არამედ, რომაელებთან კავშირის წყალობით, თავიანთი ცხოვრებისათვის სახელმწიფოებრივი და კანონითი სახე მიუციათ“-ო. რა თქმა უნდა, სხვა ქვეყნებთან კავშირის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ლაზების, ისე როგორც სხვა ხალხების. დაწინაურებისათვის, მაგრამ აქ აგათია, ცხადია, ტრამახობს როცა ლაზების პროვინციის მიწებზე მხოლოდ რომაელებსა სთვლის.

ამრიგად, ეგრისის სამეფოც მეოთხე-მეხუთე საუკუნეებში რომთან კავშირში იმყოფებოდა მხოლოდ. როცა რომაელები თავისთავს ზედმეტ ნებას მისცემდნენ, ისინი ლაზების მხრივ სასტიკ წინააღმდეგობას ხვდებოდნენ. ასე, მეხუთე საუკუნის შუაწლებში რომაელებსა და ლაზებს შორის უთანხმოება ჩამოვარდნილა, რომელიც მალე ომდაც გადაქცეულა. ეგრისელები ამ ომს დიდი მოხერხებით აწარმოებდნენ. ასე, მაგ., ისინი სთხრიდნენ თურმე ღრმა ორმოებს და შიგ სარებს არჭობდნენ. ზემოდან ამ ორმოებს ჩელტებს აფარებდნენ. მიწას აყრიდნენ და პურს სთესდნენ. შემოტყუებული მტერი ორმოებში ცვიოდა და იღუპებოდა. ასე გაუქცევიათ ლაზებს რომაელები. 456 წ. რომაელების ჯარი კვლავ მოვიდა ეგრისში, მაგრამ ისევ ისე დამარცხდა. მაშინ რომის მთავრობამ გადასწყვიტა, მოეკრიბა მთელი თავისი ძალები და თან დიდხანს იმაზე თათბირობდა. რა გზით სჯობს რომ ლაზიკაში შევიჭრათო. რომაელებს ლაზები თურმე იმდენად საშიშ მტრად მიაჩნდათ, რომ სპარსეთის მეფეს მიმართეს დახმარებისათვის. ლაზებმაც ასეთივე წინადადებით მიმართეს სპარსელებს, მაგრამ სპარსელები მაშინ ჰუნებთან ომში იყვნენ გართულნი და აქაური ამბებისათვის არ ეცალათ. ბოლოს მაინც რომაელები და ლაზები ერთმანეთში მორიგდნენ. ეგრისის მეფემ გუბაზმა სამეფო ტახტი თავის შვილს დაუთმო. თვითონ 465 წ. კონსტანტინეპოლში წავიდა და იქ კეისარი და მისი კარისკაცები თავისი ლაპარაკით სრულიად მოხიბლა.

ქართლი და სპარსეთი მეოთხე საუკუნის დამლევსა და მეხუთე საუკუნის დამდებს

ამიერ-კავკასიის ხალხების მოლოდინი გამართლდა. მეოთხე საუკუნეში ერანის მბრძანებლები სულ უფროდაუფრო მეტი დაჟინებით მოიწევდნენ ამიერ-კავკასიის ქვეყნების ზელში ჩასაგდებად, რომაელები-კი აღმოსავლეთში სულ უფროდაუფრო სუსტდებოდნენ და სპარსელებს წინააღმდეგობას ვეღარ უწევდნენ. აღმოსავლეთში რომაელები თავის იმედებს უმთავრესად ქართველებსა და სომხებზე ამყარებდნენ, როგორც გადმოგვცემს იმდროინდელი რომაელი მწერალი თემისტია, მაგრამ ეს ხალხები თავის საკუთარ ინტერესებზე ფიქრობდნენ. მეორე რომაელი ისტორიკოსი, ამიანე მარკელინი, გვიამბობს რომ 361 წ., როცა რომაელებს ძალიან გაუჭირდათ, მათ სცადეს ბრწყინვალე სამოსლებითა და

მრავალფეროვანი საჩუქრებით მოეჭრათამათ ქართლის მეფე მირიანი და სომხეთის მეფე არშაკი, რადგანაც მათ შეეძლოთ დიდი ენება მიეყენებინათ რომაელებისათვის, სპარსელების მხარეზე რომ გადასულიყვნენო.

368 წ.: სპარსეთის მეფე შაბური შეესია ქართლს, მეფე საურმაგი, რომელსაც რომაელების მხარე ეჭირა, განდევნა და ქართლის მეფედ საურმაგის ნათესავი, ვარაზ-ბაკური, დასვა. გაქცეულმა საურმაგმა რომაელების ჯარი მოიყვანა. ბოლოსდაბოლოს საურმაგი და ვარაზ-ბაკური შეთანხმდნენ და ქართლი შუაში გაიყვეს: მტკვრის მარცხნივ მდებარე ნაწილში საურმაგი მეფობდა, მტკვრის მარჯვნივ მდებარე ნაწილში-კი— ვარაზ-ბაკური.

მეოთხე საუკუნის მიწურულში და მეხუთე საუკუნის დასაწყისში რომაელები და სპარსელები ისევ ებრძოდნენ ერთმანეთს იმისათვის, თუ ვის მხარეს უნდა ყოფილიყო ქართლის სამეფო. თვითონ ქართლის მეფეები კი თავის საქმეზე ფიქრობდნენ და ხან რომაელებს ებრძოდნენ, ხან სპარსელებს. მეხუთე საუკუნის პირველ წლებში ქართლის მეფემ ფარსმანმა რომის სახელმწიფოს თურმე ჰუნები შეუსია. სხვანაირად მოიქცა ფარსმანის მომდევნო მეფე ბუზმარი: როცა სპარსელებმა მას თავი მოაბეზრეს თხოვნით, შენი ვაჟი მძევლად გამოგვიგზავნეო, ბუზმარმა შეილი ჯერ მთაში დამალა, შემდეგ-კი იმპერატორს გაუგზავნა, რომელიც ქართლის მეფეს აგრეთვე მძევალს სთხოვდა ერთგულების ნიშნად. ქართველი ბატონიშვილი კონსტანტინეპოლში იზრდებოდა მეფურად და სახელგანთქმული მოღვაწე გახდა—პეტრე იბერი ანუ ქართველი.

ამის შემდეგ დიდი ხანი არ გასულა და სპარსეთმა მაინც მოახერხა ქართლი თავისი გავლენის ქვეშ მოექცია. ეხლა ქართლის მეფე უკვე სპარსეთის მეფის ვასალად იყო გამოცხადებული. ამის გარდა, რომ გული უფრო მშვიდად ჰქონოდა, სპარსეთის მეფემ ქართლში თავისი მოხელე გამოგზავნა. ამ მოხელეს პ ი ტ ი ა ხ შ ი ს თანამდებობა ეჭირა. პიტიაში სპარსული სიტყვაა. „ქვეყნის უფროსს“ ნიშნავს და, დაახლოებით, ქართულ „ერისთავს“ უდრის. პიტიახშებს უნდა ქართლის მეფეებისათვის თვალყური ედევნებინათ. თუ ქართლის მეფის რეზიდენცია ამ დროს მცხეთა იყო, პიტიახშის საჯდომად სპარსელებმა თ ბ ი ლ ი ს ი აირჩიეს. თბილისზე გადიოდა დიდი გზა, რომელიც ქართლს სპარსეთთან აკავშირებდა. თბილისის გამაგრებაც ადვილი იყო, იმიტომ რომ თბილისის შემოსავალი კარები ვიწრო ხეობაში მდებარეობდა, ამ ხეობას კიდევ გარშემო მთები უდარაჯებდა. თბილისიდან პიტიახშს კარგად შეეძლო მცხეთისათვის ყური ეგდო.

თბილისი

თბილისში ძველი დროიდანვე იყო მოსახლეობა. თბილისის ზრდას ხელი შეუწყო მისმა მდებარეობამ. როგორც ვიცით, აქ მნიშვნელოვანი გზები გადიოდა. თვითონ თბილისში იყო ძველთაგანვე ხიდი მტკვარზე იმ ადგილას, სადაც ეხლა მეტეხის ანუ ავლაბრის ხილია. აქ მტკვრის კალაპოტი ძალიან ვიწროა და მთლიანად კლდოვანი. ამის გამო ზიდს

ანებდა აქ ადვილი იყო. მეოთხე და მეხუთე საუკუნეში თბილისი ქართ-
ლის უკვე მნიშვნელოვანი ცენტრი უნდა ყოფილიყო. მეექვსე საუკუნეში
კი თბილისმა საბოლოოდ წაართვა პირველობა მცხეთას და ქართლის დე-
დაქალაქად იქცა.

ძველი თბილისი იმ ადგილას მდებარეობდა, რომელსაც ეხლა „აბა-
ნოს უბანს“ ეძახიან და სადაც თბილი გოგირდის წყაროები ამოდის. სა-
ხელიც ქალაქმა სწორედ ამ თბილი წყაროებისაგან მიიღო. ძველად
თბილისის მაგიერ „ტფილისს“ ამბობდნენ, იმიტომ რომ „თბილის“ ნაც-
ვლად „ტფილი“ ითქმოდა.

სპარსელების გაძლიერება ქართლში

მეხუთე საუკუნეში სპარსელები კიდევ უფრო გაძლიერდნენ ამიერ-
კავკასიაში. ყველაზე ადრე სპარსელებმა ფეხი სომხეთში მოიკიდეს, —
428 წ. მათ აქ მეფობაც მოსპეს. სომხეთის შემდეგ სპარსელებმა ალბანეთ-
სა და ქართლს მოუჭირეს ხელი. ეხლა უკვე სპარსელებმა ამ ქვეყნების
მოსახლეობას ხარკიც დააკისრეს. ეს პირველი შემთხვევა იყო ისტორიაში
რომ ქართლი მტერს ხარკს აძლევდა. ქართლის მეფესაც სპარსელები
ეხლა უფრო ავიწროებდნენ. მაგრამ განსაკუთრებით იტანჯებოდა
ხალხი — ხარკის ვადამხდელი ის იყო. წარჩინებულებთან. აზნაურებთან,
კი სპარსელებმა საერთო ენა მონახეს.

მეხუთე საუკუნის ქართლი სულ არ ჰგავდა პირველი საუკუნისას,
როცა ქართლში პირველად მოვიდნენ რომაელები. ამ ხუთასი წლის გან-
მავლობაში ბევრმა კოკა წყალმა ჩაიარა, ბევრი ახალი ამბავი დატრიალ-
და. ხალხის ცხოვრებაც გამოჩვევალა და თვითონ საზოგადოებაც. ეხლა
ყველაზე ძლიერი აზნაურები იყვნენ. აზნაურები გამრავლდნენ და გამ-
დიდრდნენ, მაგრამ აზნაური აზნაურს არა ჰგავდა, ზოგი უფრო მდიდარი
და ძლიერი იყო, ზოგი — ნაკლებ. გაჩნდნენ დიდი აზნაურები და მცირე-
ნიც. დიდ-დიდ აზნაურთაგან ზოგი მთავარი გახდა — მთავარს აზ-
ნაურობის გარდა რამე დიდი თანამდებობაც ეჭირა, ხშირად — მემკვიდ-
რეობით. ძალიან გამრავლდნენ აგრეთვე სეფე-წულეები, სეფე-სახ-
ლის ანუ სამეფო გვარის წევრები. უმეტესობა მთავრები სწორედ სეფე-
წულეები იყვნენ შთამომავლობით. აზნაურის ოჯახის შვილებს კიდევ
ზეპურებს ეძახდნენ. აზნაურებს ქვემოთ წერილი ერ იდგა,
წერილ ერს ქვემოთ უაზნოები მოდიოდნენ, ყველაზე ბეჩავი და
უუფლებო მონები და მხეველები, ე. ი. მონა-ქალები, იყვნენ. ცალ-
კე იყვნენ კიდევ მსახურნი, ის ხალხი, რომელიც მეფესა და დიდ აზ-
ნაურებს ემსახურებოდა. ძალიან გაღრმავდა ხალხში უთანასწორობა. აზ-
ნაურები უაზნოებს არაფრად აგდებდნენ, მთა და ბარს რა გაასწორებსო,
იძახდნენ. დიდი აზნაურები-კი, განსაკუთრებით — მთავრები, მეფესაც
აღარ ებუებოდნენ.

ქართლში მეფობა ხომ ძველ დროს გაჩნდა, როცა აქ მონათმფლობე-
ლობა იყო. თანდათან აქ მეფობა განმტკიცდა. ძველი ქართლის მეფე
თვითმპყრობელობას ჩემულობდა, სრულ მორჩილებას მოითხოვდა, მე

ღვთისაგან ვარ დანიშნულიო. როცა ქართლში წარჩინებულები ანუ აზნაურები მომძლავრდნენ, მეფემ ისინი დაიხლოვა, როგორც ვიციო. ჯარში და ქვეყნის მართვა-გამგეობაში აზნაურები მეფეს ძალიან სჭირდნენ. ყველაზე წარჩინებული აზნაურები და ერისთავები მეფემ კიდევ უფრო ახლოს შეითვისა — ისინი მეფის პალატ-ბანაკს შეადგენდნენ. ხშირად იყვნენ მეფის სასახლეში და თანაც მისდევდნენ, თუ მეფე სადმე გაემგზავრებოდა. შეთანხმებით მოქმედებდნენ. როგორც ვიციო, მეფე და აზნაურები ქურუმების წინააღმდეგ და როცა ქრისტიანობა შემოქმონდათ ქართლში. შემდეგ მეფესა და დიდ აზნაურებს შორის შავმა კატამ გაიარა. როცა ზოგი აზნაური გამდიდრდა და გაძლიერდა, მას უკვე მეფის მორჩილება აღარ სურდა. გარდა ამისა, აზნაურებს მეფისაგან მამულები ჰქონდათ მიღებული სამსახურის პირობით. მეფე ამ მამულებს თავის საკუთრებად სთვლიდა, აზნაურებს კი მათი დათმობა ენაწებოდათ და საბოლოოდ მიჩემება სურდათ. გაჩაღდა ბრძოლა მეფესა და დიდ აზნაურ-მთავრებს შორის. ამით ისარგებლეს სპარსელებმა. მეფის უკმაყოფილო აზნაურებთან კავშირი გააბეს და ისინი თავის მხარეზე გადმოიბირეს.

სპარსეთის მბრძანებელი, სასანიანი შაჰები, დაპყრობილი ქვეყნების შემოსამტკიცებლად, სარწმუნოების გამოყენებასაც ცდილობდნენ, ერთმორწმუნეობას მეტი ერთგულებაც მოსდევსო. შაჰების ნატვრა და წადილი ის იყო, დამორჩილებულ ხალხებში როგორმე თავიანთი ეროვნული სარწმუნოება, ცეცხლის-მსახურება ანუ მაზდეიანობა. ჩაენერგათ და ამის გულისათვის საშუალებას არა ზოგავდნენ. ამასთან ერთად, სპარსეთის მეფეებმა ქრისტიანობის დევნაც დაიწყეს, იმიტომ რომ მეოთხე საუკუნიდან, როგორც ვიციო, ქრისტიანობა რომის სახელმწიფო სარწმუნოებად იქცა და რომაელებიც ამ რელიგიას თავის პოლიტიკური მიზნებისათვის იყენებდნენ. შაჰმა იეზდიგერდმა (438 — 457) ქართლიდან, სომხეთიდან და ალბანეთიდან ყველაზე გავლენიანი აზნაურის გვარების თავი-კაცები დაიბარა და გამოუცხადა: ან ქრისტიანობას თავი დაანებეთ და მაზდეიანობა მიიღეთ, ან არა და დედა-ბუდიანად მოგსპობთო. კავკასიელმა აზნაურებმა ცოტა იყოყმანეს, მაგრამ შემდეგ შაჰის ნებას დაჰყვნენ. სიმტკიცისათვის იეზდიგერდმა ზოგი ამათგანი თავისთან დაიტოვა, მათ შორის ქართლის პიტიახში არშუშა, სხვებს კი შინ მოგვები (მაზდეიანობის ქურუმები) გააყოლა ცეცხლის-მსახურების გასაწვრივლებლად.

ქრისტიანობა ამ დროს ამიერ-კავკასიაში დიდი ხნის შეთვისებული იყო და მისი ასე აღვილად ამოგდება არ შეიძლებოდა. იმ აზნაურებშიაც-კი, რომელნიც მზად იყვნენ თავისი ქვეყნისათვის ელაღატნათ და სპარსელების მხარეზე გადასულიყვნენ, ბევრი ჯიუტობდა და ქრისტიანობას თავს არ ანებებდა. მხოლოდ ზოგ კუთხეში, რომელიც უფრო დასამხრობი იყო სპარსელებისათვის და ამათგან უფრო დამოკიდებულიც, ახერხებდნენ მოგვები თავისი მიმდევრების შოვნას. ასეთი იყო ქართლში, მაგ., ს ა პ ი ტ ი ა ხ შ ო .

თავდაპირველად ერანის შაჰები ქართლში პიტიანშებად სპარსელებს გზავნიდნენ. შემდეგ, როცა სპარსეთის მთავრობამ ქართლის დიდ აზნაურებში მომხრეები გაიჩინა, შაჰები ქართლის პიტიანშებად უკვე ქართველს ნიშნავდნენ, ვინმეს დიდ აზნაურთაგანს. ბოლოს, პიტიანშობა შთამომავლობით დაიმკვიდრეს ქვემო ქართლის მთავრებმა იმ არშუშას სახლიდან, იეზიდგერდმა რომ მაზდეიანობა შიალდებინა და თავის კარზე დაიტოვა მძევლად. ასე ჩამოყალიბდა ქართლის საპიტიანშო, რომელიც ვრცელი სამთავრო იყო, თრიალეთიდან სომხეთამდე გადაჭიმული. ქართლის საპიტიანშო ქართლის სამეფოში შედიოდა, მაგრამ პიტიანშები ქართლის მეფეს ეურჩებოდნენ, სპარსელების წაქეზებით. მეხუთე საუკუნეში საპიტიანშო სპარსელების ბუდე გახდა ქართლში.

რაკი ქრისტიანობის მოსპობა და მაზდეიანობის საყოველთაოდ გავრცელება სპარსელებმა ვერ მოახერხეს, მათ პოლიტიკა გამოიცვალეს. იმ დროს ქრისტიანები სხვადასხვა მიმართულებად იყვნენ დაყოფილნი, რომელნიც ერთმანეთს ებრძოდნენ.

ეს ბრძოლა სოციალურსა და ეროვნულ ნიადაგზე იყო წარმომდგარი, მაგრამ ვარეგნულად იგი წარმოებდა უმთავრესად ქრისტეს ბუნების საკითხის გამო. არიოზის მიმდევარნი არ სთვლიდნენ ქრისტეს ნამდვილ ღმერთად, თუმცა ადამიანებზე მაღლა აყენებდნენ. დიოფიზიტები ანუ ორბუნებიანები ქრისტეში ღვთაებრივ ბუნებასაც ხედავდნენ და ადამიანურსაც, მონოფიზიტები-კი (ერთბუნებიანები) ქრისტეში მხოლოდ ღვთაებრივ ბუნებას აღიარებდნენ. იყო აგრეთვე სხვა მიმართულებებიც, მაგ., ნესტორიანობა.

რაკი რომის მთავრობას ქრისტიანობა იმისათვის სჭიროდა რომ თავისი უფლება განემტკიცებინა და უზარმაზარი სახელმწიფოს მთლიანობა დაეცვა, ამიტომ იგი, ცხადია, ებრძოდა ერეტიკოსებს ანუ მწვალებლებს, როგორც ეძახდნენ მაშინ ყველას, ვინც გაბატონებულ საეკლესიო შეხედულებას არ იზიარებდა, ე. წ. „მართლმადიდებლობას“. მას შემდეგ, რაც რომის სახელმწიფო გაიყო ორად, აღმოსავლეთ ნაწილში თანდათან დიოფიზიტობამ გაიმარჯვა. 451 წ. ქალკედონის კრებაზე აღმოსავლეთ რომის ეკლესიამ დიოფიზიტობა მიიღო, როგორც ერთადერთი სწორი აღსარება. ამის გამო, დიოფიზიტებს ქალკედონიტებსაც ეძახიან.

ამ გარემოებას ჩაებლაუჭა ეხლა სპარსეთის მთავრობა, რომელსაც უნდოდა ესარგებლნა ამ შფოთითა და ბრძოლით, ქრისტიანებს შორის, თავისი საკუთარი ინტერესებისათვის. ეხლა სპარსეთის მთავრობა მხარს უჭერდა ისეთს ქრისტიანობას, რომელსაც ებრძოდა სპარსეთის მტერი— რომის მთავრობა. თუ ქრისტიანობის დათმობა მაზდეიანობის გულისათვის არა გასურთ, მაშინ ისეთი მიმართულების ქრისტიანობა მაინც უნდა მიიღოთ, რომელიც რომის მეფის სარწმუნოებისგან განსხვავდებოდა, — ასე მოითხოვდა ეხლა სპარსეთის შაჰი თავისი ქრისტიანი ქვეშევრდომებისაგან. ასეთი ხერხით სპარსელებმა ეხლა კიდევ უფრო მეტი ხალხი გადაიბირეს თავის მხარეს ქართლშიაც.

ამ გზით სპარსელებმა თავის მხარეზე გადაიყვანეს უმაღლესი სამღვდელთა, მთავარ-ეპისკოპოსები და ეპისკოპოსები, სომხეთში, ქართლში და ალბანეთში. მთავარ-ეპისკოპოსებად და ეპისკოპოსებად ამ დროს უკვე წარჩინებულ ხალხს, აზნაურებს, ვხვდებით. ამათ ადგილობრივი მეფე ამ დროს უკვე მოიძულეს ისევე, როგორც მათმა თანამოძმეებმა, მთავრებმა და ერისთავებმა. ქრისტიანულ ეკლესიას მეხუთე საუკუნეში უკვე დიდი მამულები ჰქონდა შექმნილი ქართლშიაც. ამ მამულების გამო ქართლის მეფესა და სამღვდელთა შორის ისეთივე ბრძოლა გაჩაღდა, როგორც მეფესა და სხვა დიდ აზნაურებს შორის. ამიტომ დაუახლოვდნენ ერთმანეთს სპარსელები და ქართლის სამღვდელთა. სპარსელები ეხლა ამ სამღვდელთაგან მხოლოდ ამას მოითხოვდნენ, — რომის ოფიციალურ ქრისტიანობას თავი დაანებეთ და „სპარსული“ ქრისტიანობა მიიღეთო. მართლაც, თანდათან ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსი და ეპისკოპოსების უმრავლესობა სპარსელების მხარეს გადავიდა. სამაგიეროდ, სპარსელები თავის მომხრე ეპისკოპოსებს უხვად აჯილდოვებდნენ. იყო თურმე ისეთი შემთხვევებიც, როცა ქართლის მთავარ-ეპისკოპოსი ერისთავადაც კი იყო დანიშნული სპარსელების მიერ.

ასე დაიწყო ქართლის მთავრებისა და ეპისკოპოსების ბრძოლა, სპარსელებთან ხელისხელ ჩაკიდებით, ქართლის მეფის წინააღმდეგ.

ვახტანგ ბორჯასალი. მემკვიდრის მოსოგბა ქართლში

მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში ქართლში ვახტანგ გორგასალი მეფობდა. ვახტანგი გოლიათური ტანის პატრონი, ძლიერი, თავისუფლების მოყვარე და გულადი კაცი იყო. სწორედ ამიტომ დაარქვეს სპარსელებმა ვახტანგს „გორგასალი“ (სპარსულად „გორგ“ მგელსა ნიშნავს, „სარ“ — თავს): ვახტანგს, რომელიც ომში მტერს ზარსა სცემდა, თავზე მუზარადი ეხურა, რომელზედაც მგელი იყო გამოსახული. მან თავის ქვეყნიდან სპარსელების გაძევება მოიწადინა. ხალხს ამ დროს თავი მობეზრებული ჰქონდა სპარსელების ძალადობისა და მეხარკეობისაგან. განსაკუთრებით გამწარებული ჰქონდათ ცხოვრება სპარსელების მტარვალობისაგან სომხებს. 451 წ. სომხეთში დიდი აჯანყება მოხდა სპარსელების წინააღმდეგ. აუარებელმა ვაჟაკმა შესწირა თავი ქვეყნის თავისუფლებას, მაგრამ ეს აჯანყება მაინც დამარცხდა. მიუხედავად ამისა, სომხეთში სპარსელების სიძულვილის ცეცხლი ჩაუქრობლად ღვიადა. ამიტომ ვახტანგმა დაიწყო ფარულად სპარსელების საწინააღმდეგო ძალების კრება არა მარტო თავის სამეფოში, არამედ მეზობელ სომხეთშიაც.

ქართლში ვახტანგს უმთავრესად ხალხის იმედი ჰქონდა. ხალხი, ერთი მხრივ, სპარსელებისაგან იტანჯებოდა, მეორე მხრივ — სპარსელების მოკავშირე ქართველი მთავრებისა და ერისთავებისაგან. ეს მთავრები და ერისთავები, რომელნიც სპარსელების დახმარებით ქართლის მეფეს ებრძოდნენ, იმავე დროს, ხალხის, „წვრილი ერის“, გაძარცვასა და დამონებას სცდილობდნენ. ამიტომ ხალხი ვახტანგს უყურებდა როგორც თავის

მხსნელს გარეშე და შინაური მტრისაგან. ამიტომევა რომ ხალხმა დღემდე შეინახა განსაკუთრებული სიმღერა, რომელშიაც ვახტანგი შექებული და განდიდებულია:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩამოესმა რეკა.
აალებუზზე ფეხი შესდგა,
დიდმა მთებმა შექნეს დრეკა.

თუ ხალხი ვახტანგის მხარეს იყო ამ ბრძოლაში, სამაგიეროდ ეპისკოპოსები და მთავრები მას ხელს უშლიდნენ, ან პირდაპირ ლაღატობდნენ კიდევაც. ერთხელ, როცა ვახტანგი ეკლესიაში ყოფილა, მიქაელ მთავარ-ეპისკოპოსს, რომელსაც გაგებულნი ჰქონია, ვახტანგი სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებას ამზადებდნენ, დიდი შეურაცხყოფა მიუყენებია მეფისათვის — ფეხი ჩაუცია მისთვის. ვახტანგმა განდევნა მიქაელი და კათალიკოსობა დააწესა, ე. ი. ქართლის ეკლესიის სათავეში მთავარ-ეპისკოპოსის მაგიერ კათალიკოსი დააყენა. პირველ კათალიკოსად ვახტანგმა რომის სახელმწიფოდან დაბარებული დიოფიზიტობის მომხრე პირი დანიშნა და ამის „სპარსულ“ ქრისტიანობას, მონოფიზიტობას, აშკარა ბრძოლა გამოუტანა.

სპარსეთის მომხრე აზნაურების მეთაური მაშინ ქართლში ვარსკენ პიტიახში იყო, იმ არშუშა პიტიახშის შვილი, რომელმაც სპარსეთის მეფის შაბურის მოთხოვნით, ქრისტიანობას თავი დაანება და მაზდეიანობა მიიღო. ვარსკენიც, პეროზ მეფის გულის მოსაგებად, ქრისტიანობას გადაუდგა. მართლაც, პეროზმა ვარსკენი დააჯილდოვა და ცოლად მას თავისი ქალიც-კი მიათხოვა. ქართლში დაბრუნებულმა პიტიახშმა გამაზდეიანება დაუპირა თავის პირველ ცოლს, შუშანიკსაც. რადგანაც შუშანიკი ქმრის ნებას არ დაჰყვა, იგი წამებულ იქნა. ეს ამბავი აღწერილი აქვს იაკობ ცურტაველს.

შუშანიკის წამება მოიმიზეზა ვახტანგმა და ვარსკენი მოაკვლევინა 484 წ. წამდელიად, ვახტანგს სურდა სპარსეთის მომხრე მთავრების განადგურება. იმავე წელს, მართლაც დაიწყო, ვახტანგ გორგასლის მეთაურობით, ქართველებისა და სომხების ომი სპარსელების წინააღმდეგ. მაგრამ თვით ომის დროს ისევ მოღალატეები გამოჩნდნენ, განსაკუთრებით სომეხი აზნაურების წრიდან, ისინი მტრის მხარეს გადავიდნენ და თავისიანების დამარცხებას ხელი შეუწყვეს. ვახტანგი დროებით ვერისში გაიხიზნა.

შემდეგ ვახტანგი კვლავ დაბრუნდა თავის სამეფოში, სადაც მან განახლა სპარსელების წინააღმდეგ მოქმედება. ერთ-ერთ ბრძოლაში ვახტანგი დაიღუპა, ისევ ღალატის წყალობით: მისმა ყოფილმა მონამ მიპარვით ისარი ჩასცა მოხერხებულ ადგილას მებრძოლ მეფეს. საფიქრებელია, რომ მკვლელი იმავე მუხანათი აზნაურების მოსყიდული უნდა ყოფილიყო. ვახტანგი გარდაიცვალა უჯარმის ციხე-ქალაქში, რომელიც იმ დროს კახეთის ცენტრი იყო.

ვახტანგ გორგასლის სიკვდილის შემდეგ ქართლის სამეფოს საქმე უკან წავიდა. 523 წ. ქართლში ისევ აჯანყება მოხდა სპარსელების წინააღმდეგ. რადგანაც სპარსელებს ახალი ბრძანება გამოეცათ — ყველამ მაზდეიანური წესები უნდა შეასრულოს, კერძოდ — მიცვალებული მიწაში არ უნდა დამარხდეს. ქართლის მეფე გურგენი, რომელსაც კავშირი ჰქონდა

უჯარმის ციხე. უჯარმის ნაგებობანი.

გაბმული იუსტიხე კეისართან და კეისრისაგან ჯარსაც ელოდა, სპარსელებს გადაუდგა. მაგრამ რომაელების მაშველი ჯარი რიცხვმცირე გამოდგა, გურგენი სპარსელებს ველარ გაუმკლავდა და იძულებული შეიქმნა მთელი ოჯახითა და თავისი მომხრე დარბაისლებით ეგრისს შეჭვარებოდა. ქართლში მეფობა მოისპო და სპარსელების უშუალო მმართველობა დამყარდა.

ქართლი სპარსელების ბატონობის ქვეშ

იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი პროკოპე კესარიელი გვიამბობს რომ გურგენ მეფის აჯანყების შემდეგ „არც სპარსელები აძლევდნენ ქართველებს ნებას თავისი მეფე ჰყოლოდათ, არც ქართველები არ ემორჩილებოდნენ სპარსელებს ნებაყოფლობით. სპარსელები და ქართველები დიდი ეჭვითა და უნდობლობით უყურებდნენ ერთმანეთს“ — ო. ეს ნათქვამი, რა თქმა უნდა, ქართველ ხალხს ეხება, რომელიც იძულებული გახდა დროებით დამორჩილებოდა უხეშ ძალას, მაგრამ იმავე დროს გულის სიღრმეში შეუფრთხილებლ სიძულვილს ატარებდა დამპყრობელებისადმი და ელოდა ხელსაყრელ დროს, რომ ქედიდან მონობის უღელი გადაეგდო.

ქართლის მთავრები და ერისთავები-კი, ვინც შთამომავლობითაც სეფე-წულები და დიდი აზნაურები იყვნენ, თავს კარგად გრძნობდნენ. მეფობის მოსპობა ქართლში ხომ უმთავრესად ამ მთავრებისა და ერისთავების საქმე იყო. რაკი მეფობა მოსპეს, ეს დიდი აზნაურები ეხლა თავს ლაღად გრძნობდნენ. ძველი ქართველი მემკვიდრე მოგვითხრობს: „ვინათგან მოაკლდა მეფობა შევითა გორგასლისათა, მით ჟამითგან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა“ — ო, ესე იგი, მას შემდეგ რაც ვახტანგის შთამომავლობას მეფობის უფლება წაართვეს, ქართლში უკვე აზნაურები გაბატონდნენ. ეს დიდი აზნაურები ადვილად შეუხმობდნენ სპარსელებს. ისინი დამპყრობელებს ეხმარებოდნენ ქართლის მართვა-გამგეობაში. სამაგიეროდ, სპარსელებიც მათ თავის წყალობას არ აკლებდნენ, მსხვილ თანამდებობებსა და ჯილდოებს ურიგებდნენ და ზოგჯერ მემკვიდრეობითაც უმტკიცებდნენ მიცემულ მოხელეობას.

იმ თანამდებობათაგან, რომლებიც ქართლში სპარსელებმა ადგილობრივ აზნაურებს დაუმტკიცეს, ყველაზე დიდი იყო „ქართლის მამასახლისის“ და „ქართლის პიტინის“ თანამდებობანი. ამ მთავრებს გარდა იყვნენ აგრეთვე ცალკე თემების ერისთავებიც. ქართლის კათალიკოსიც კარგად იყო განწყობილი სპარსელებთან.

მხსნელს გარეშე და შინაური მტრისაგან. ამიტომევე რომ ხალხმა დღემდე შეინახა განსაკუთრებული სიმღერა, რომელშიაც ვახტანგი შექმნილი და განდიდებულია:

ვახტანგ მეფე ღმერთს უყვარდა,
ციდან ჩამოესმა რეკა.
აღლბუზზე ფეხი შესდგა,
დიდმა მთებმა შექნეს ღრეკა.

თუ ხალხი ვახტანგის მხარეს იყო ამ ბრძოლაში, სამაგიეროდ ეპისკოპოსები და მთავრები მას ხელს უშლიდნენ, ან პირდაპირ ლალატობდნენ კიდევაც. ერთხელ, როცა ვახტანგი ეკლესიაში ყოფილა, მიქაელ მთავარ-ეპისკოპოსს, რომელსაც გაგებული ჰქონია, ვახტანგი სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებას ამზადებდა, დიდი შეურაცხყოფა მიუყენებია მეფისათვის — ფეხი ჩაუტია მისთვის. ვახტანგმა განდევნა მიქაელი და კათალიკოსობა დააწესა, ე. ი. ქართლის ეკლესიის სათავეში მთავარ-ეპისკოპოსის მაგიერ კათალიკოსი დააყენა. პირველ კათალიკოსად ვახტანგმა რომის სახელმწიფოდან დაბარებული დიოფიზიტობის მომხრე პირი დანიშნა და ამისი „სპარსულ“ ქრისტიანობას, მონოფიზიტობას, აშკარა ბრძოლა განაოუწყბადა.

სპარსეთის მომხრე აზნაურების მეთაური მაშინ ქართლში ვარსკენ პიტიახში იყო, იმ არშუშმა პიტიახშის შვილი, რომელმაც სპარსეთის მეფის შაბურის მოთხოვნით, ქრისტიანობას თავი დაანება და მანდიანობა მიიღო. ვარსკენიც, პეროზ მეფის გულის მოსაგებად, ქრისტიანობას გადაუდგა. მართლაც, პეროზმა ვარსკენი დააჯილდოვა და ცოლად მას თავისი ქალიც-კი მიათხოვა. ქართლში დაბრუნებულმა პიტიახშმა გამაზდიანება დაუპირა თავის პირველ ცოლს, შუშანიკსაც. რადგანაც შუშანიკი ქმრის ნებას არ დაჰყვა, იგი წამებულ იქნა. ეს ამბავი აღწერილი აქვს იაკობ ცურტაველს.

შუშანიკის წამება მოიმიზეზა ვახტანგმა და ვარსკენი მოაკვლევინა 484 წ. ნამდვილად, ვახტანგს სურდა სპარსეთის მომხრე მთავრების განადგურება. იმავე წელს, მართლაც დაიწყო, ვახტანგ გორგასლის მეთაურობით, ქართველებისა და სომხების ომი სპარსელების წინააღმდეგ. მაგრამ თვით ომის დროს ისევ მოლაღატეები გამოჩნდნენ, განსაკუთრებით სომეხი აზნაურების წრიდან, ისინი მტრის მხარეს გადავიდნენ და თავისიანების დამარცხებას ხელი შეუწყვეს. ვახტანგი დროებით ეგრისში გაიხიზნა.

შემდეგ ვახტანგი კვლავ დაბრუნდა თავის სამეფოში, სადაც მან განაახლა სპარსელების წინააღმდეგ მოქმედება. ერთ-ერთ ბრძოლაში ვახტანგი დაიღუპა, ისევ ლალატის წყალობით: მისმა ყოფილმა მონამ მიპარვით ისარი ჩასცა მოხერხებულ ადგილას მებრძოლ მეფეს. საფიქრებელია, რომ მკვლელი იმავე მუხანათი აზნაურების მოსყიდული უნდა ყოფილიყო. ვახტანგი გარდაიცვალა უჯარმის ციხე-ქალაქში, რომელიც იმ დროს კახეთის ცენტრი იყო.

ვახტანგ გორგასლის სიკვდილის შემდეგ ქართლის სამეფოს საქმე უკან წავიდა. 523 წ. ქართლში ისევ აჯანყება მოხდა სპარსელების წინააღმდეგ. რადგანაც სპარსელებს ახალი ბრძანება გამოეცათ — ყველამ მაზდეიანური წესები უნდა შეასრულოს, კერძოდ—მიცვალებული მიწაში არ უნდა დამარხოსო. ქართლის მეფე გურგენი, რომელსაც კავშირი ჰქონდა უჯარმის ციხე. უჯარმის ნაგებობანი.

გაბმული იუსტინე კეისართან და კეისრისაგან ჯარსაც ელოდა, სპარსელებს გადაუდგა. მაგრამ რომაელების მაშველი ჯარი რიცხვმცირე გამოდგა, გურგენი სპარსელებს ველარ გაუმკლავდა და იძულებული შეიქნა მთელი ოჯახითა და თავისი მომხრე დარბაისლებით ეგრისს შეჰყარებოდა. ქართლში მეფობა მოისპო და სპარსელების უშუალო მმართველობა დამყარდა.

ქართლი სპარსელების გატონობის ქვეშ

იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი პროკოპე კესარიელი გვიამბობს რომ გურგენ მეფის აჯანყების შემდეგ „არც სპარსელები აძლევდნენ ქართველებს ნებას თავისი მეფე ჰყოლოდათ, არც ქართველები არ ემორჩილებოდნენ სპარსელებს ნებაყოფლობით. სპარსელები და ქართველები დიდი ეჭვითა და უნდობლობით უყურებდნენ ერთმანეთს“-ო. ეს ნათქვამი, რა თქმა უნდა, ქართველ ხალხს ეხება, რომელიც იძულებული გახდა დროებით დამორჩილებოდა უხეშ ძალას, მაგრამ იმავე დროს გულის სიღრმეში შეურიგებელ სიძულვილს ატარებდა დამპყრობელებისადმი და ელოდა ხელსაყრელ დროს, რომ ქედიდან მონობის უღელი გადაეგდო.

ქართლის მთავრები და ერისთავები-კი, ვინც შთამომავლობითაც სეფე-წულები და დიდი აზნაურები იყვნენ, თავს კარგად გრძნობდნენ. მეფობის მოსპობა ქართლში ხომ უმთავრესად ამ მთავრებისა და ერისთავების საქმე იყო. რაკი მეფობა მოსპეს, ეს დიდი აზნაურები ეხლა თავს ლაღად გრძნობდნენ. ძველი ქართველი მემკვიდრე მოგვითხრობს: „ვინათვან მოაკლდა მეფობა შეილთა გორგასლისათა, მით ჟამითვან ეპყრა უფლება ქართლისა აზნაურთა“-ო, ესე იგი, მას შემდეგ რაც ვახტანგის შთამომავლობას მეფობის უფლება წაართვეს, ქართლში უკვე აზნაურები გაბატონდნენო. ეს დიდი აზნაურები ადვილად შეუხმატკვილდნენ სპარსელებს. ისინი დამპყრობელებს ეხმარებოდნენ ქართლის მართვა-გამგეობაში. სამაგიეროდ, სპარსელებიც მათ თავის წყალობას არ აკლებდნენ, მსხვილ თანამდებობებსა და ჯილდოებს ურიგებდნენ და ზოგჯერ მემკვიდრეობითაც უმტკიცებდნენ მიცემულ მოხელეობას.

იმ თანამდებობათაგან, რომლებიც ქართლში სპარსელებმა ადგილობრივ აზნაურებს დაუმტკიცეს, ყველაზე დიდი იყო „ქართლის მამასახლისის“ და „ქართლის პიტიახშის“ თანამდებობანი. ამ მთავრებს გარდა იყვნენ აგრეთვე ცალკე თემების ერისთავებიც. ქართლის კათალიკოსიც კარგად იყო განწყობილი სპარსელებთან.

ქართლის სათავეში-კი და ქვეყნის ბატონ-პატრონად სპარსელებს თავისი მოხელე ეყენათ, რომელიც „მარზპანი“ წოდებას ატარებდა. „მარზპანი“ სპარსული სიტყვაა და „ოლქის მმართველს“ ნიშნავს. (სიტყვა „მარზ“-ისაგან წარმოსდგება დღევანდელი „მარა“). მარზპანს დიდი უფლებები ჰქონდა. მას შეეძლო ქართლის ყოველი მცხოვრების გასამართლება და სიკვდილით დასჯაც-კი. მარზპანივე ჰკრებდა ხარკს ქართველი მთავრებისა და ერისთავების საშუალებით.

ქართლის დიდი ქალაქების, მაგ., თბილისისა და მცხეთის, ციხეებში სპარსელების ჯარი იდგა. ამ მეციხოვნე რაზმების უფროსებად აგრეთვე სპარსელი „ციხისთავები“ ითვლებოდნენ, რომელნიც იმავე მარზპანს ემორჩილებოდნენ.

ქართლის მოსახლეობას სპარსელებმა, ხარკის გარდა, სამხედრო სამსახურიც დააკისრეს. ეს სპარსული ხარკი, ბეგარა, ძალმომრეობა და უსამართლობა სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა და თანდათან აღვივებდა უკმაყოფილებას და სიძულვილს დამპყრობელებისადმი, ვიდრე იგი დიდ ხანძრად არ გადაიქცა. ქართველი ხალხის წინააღმდეგობის გამო, სპარსელებმა დიდხანს ვეღარ იბოგინეს ჩვენს ქვეყანაში. მაგრამ სანამ აქ იყვნენ, სპარსელებმა დიდი ვნება მიაცენეს არა მარტო აღმოსავლეთს, არამედ დასავლეთ საქართველოსაც.

ეგრისი მიეპყრა საუკუნის დამდეგს. ქრისტიანობის სახელმწიფო სარწმუნოებად გამოცხადება ეგრისში

როცა სპარსელებმა ქართლი მთლიანად თავის გავლენას დაუმორჩილეს, აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მთავრობა, რომელიც, რომის სახელმწიფოს ორად გაყოფის შემდეგ 395 წ., უკვე კონსტანტინოპოლში ზის, საგონებელში ჩაეარდა, ვაი თუ სპარსელები ეგრისსაც გადმოსწვდნო. სპარსელები არც ჰმალავდნენ თავის ასეთ განზრახვას, მით უმეტეს რომ ეგრისის მეფე და დიდებულები ზოგჯერ კიდევაც ცდილობდნენ სპარსელების დახმარება გამოეყენებინათ რომაელების წინააღმდეგ. ერანის მთავრობის ნამდვილი წადილი ის იყო, რომ ეგრისის ხელში ჩაგდებათ გული საგულეს ჰქონოდა ქართლშიაც. ქართლსა და ეგრისს შორის მჭიდრო კავშირი არსებობდა ძველთაგანვე, არა ერთხელ დახმარებიან ისინი ერთმანეთს გაჭირვებაში, და თავშესაფარიც არა ერთხელ უშოვნიათ ეგრისში ქართლიდან გახიზნულ სახელმწიფო მოღვაწეებს, როგორც ვიცით. ის კი არა და, სპარსელების მტარვალობისაგან გამოქცეული სომხებიც სახიზარს ეგრისში ჰპოულობდნენ. ამიტომ უნდოდათ სპარსელებს ეს ბუდე მოეშალათ, სადაც ერანის ურჩი ქვეშევრდომები ახალ ძალებს აგროვებდნენ და თავიანთი ქვეყნების განთავისუფლების გეგმებს ამუშავებდნენ. გარდა ამისა, ეგრისში დამკვიდრებით სპარსელებს უნდოდათ შავი ზღვისკენ გზა გაეკაფათ, რომ თავისი მოსისხლე მტრისათვის, რომაელებისათვის, ზღვიდანაც დაეკრათ.

ამ მოსაზრებით, სპარსელებმა ჯერ დიპლომატიის საშუალებით მოს-
თხოვეს რომაელებს ეგრისზე ხელის აღება: 518 — 523 წლებში ერანის
ელჩი უმტკიცებდა რომაელების წარმომადგენლებს, რომ „კოლხიდა,
რომელსაც ეხლა ლაზიკა ეწოდება, ძველთაგანვე სპარსელთა ქვეშევ-
რდომი იყო და იგი რომაელებს ძალით უჭირავთ, უსამართლოდ“-ო.
რომაელები აღშფოთებული იყვნენ სპარსელების მოთხოვნის გამო.
523 წ., როცა გურგენ ქართლის მეფემ ეგრისს შეაფარა თავი, მისმა მდე-
ვარმა სპარსულმა რაზმებმა ეგრისის საზღვრებს მიაღწიეს. მაგრამ აქაურ
ვიწრობებში ჩასაფრებული ქართველები თავს მარჯვედ იგერებდნენ და
სპარსელებმა მათ ვერაფერი დააკლეს. შემდეგ-კი სხვა ამბები დატრი-
აღდა.

ქართლის საზღვარზე ეგრისს, როგორც ვიცით, ორი ძლიერი ციხე-
სიმაგრე ჰქონდა — შორაპანი და სკანდა. ძველთაგანვე ამ ციხეებს თვი-
თონ ეგრისელები იცავდნენ და კარგადაც იცავდნენ, მათ ბოლომდე შეი-
წარჩუნეს ორივე. მაგრამ ეხლა ეგრისელებმა შეატყვევეს, რომაელები სპარ-
სელებს რომ ებრძვიან, თვითონ უნდათ ჩვენი ქვეყანა ხელთ ჩაიგდონო,
და გული აიყარეს — ხალხს საკუთარი ქვეყანა და მისი დაცვა თავისთვის
უნდოდა და არა სხვებისათვის.

ამიტომ იყო რომ რომაელები სჩიოდნენ, — ლაზებს არ ჰსურთ თავისი
ქვეყნის ჩვენთან ერთად დაცვაო. კეისარმა გადასწყვიტა ჯარის გაგზავნა
ეგრისში. დიდი ხანი იყო უკვე გასული რაც რომაელების ჯარები ეგრის-
ში არ მდგარიყო და მათი გამოჩენა ხალხმა ეხლა კიდევ უფრო იუც-
ხოვა. რომაელებმა გამოიყვანეს შორაპნისა და სკანდას ციხეებიდან ად-
გილობრივი მეციხოვნენი და მათ მაგიერ თვითონ ჩადგნენ შიგ. სკანდასა
და შორაპანში რომაელებმა დიდ ხანს ვერ გასძლეს. სურსათის ამოტანა
რომაელებს აქ თვითონ არ შეეძლოთ, ეს მათ ლაზებს დაავალეს. ლაზებმა
ანუ ეგრისელებმა ერთი პირობა კი უზიდეს რომაელებს სურსათ-სანო-
ვაგე, მაგრამ შენდევ ამ სამსახურზე უარი სთქვეს. რომაელები იძულებუ-
ლი გახდნენ ციხეები დაეცალათ და სკანდა-შორაპანი სპარსელებმა ჩაიგ-
დეს ხელში სულ გაურჯეღად.

ეხლა კონსტანტინოპოლის მთავრობა კიდევ უფრო შეფიქრიანდა და
ეგრისის გამაგრებისათვის მეტ ზრუნვას შეუდგა. რაკი ქვეყნის შიგნით
მდებარე ციხეების დაცვა მათ არ შეეძლოთ, ამიტომ რომაელებმა ზღვისა
და დიდი მდინარეების ნაპირების მაგრება დაიწყეს. უფრო ხელმისაწ-
ვდომ ადგილებში რომაული გარნიზონები ჩადგნენ.

გარდა ამისა, კეისარმა საჭიროდ იცნო სხვა მხრივაც შემომტკიცებინა
ეგრისის მმართველები. ეგრისში ამ დროს ის-ის იყო მეფე გარდაცვლილი-
ყო და მისი მემკვიდრე, წათე, ტახტზე ასვლას აპირებდა. კეისარმა წათე
კონსტანტინოპოლში დაიბარა და პირობა დაუდო, თუ ეგრისის მეფობა
გსურს, ქრისტიანობა უნდა მიიღო. იმდროინდელ გარემოებაში წათეს
სხვა რაღა ჩარა ჰქონდა, თვითონაც მოინათლა და თავისი შვილიც მონათ-
ლა. რომ ეს კავშირი მოყვრობითაც შემაგრებულყო, კეისარმა წათეს
თავისი კარისკაცის ქალი შერთო მეორე ცოლად. შემდეგ კეისარმა წათე

ევრისის მეფედ დაამტკიცა და დიდი დიდებით სამშობლოში გაისტუმრა. ეს ამბავი მოხდა 523 წელს.

ევრისში ქრისტიანობა დიდი ხნიდანვე იყო შემოსული. ზღვისპირა ქალაქებში უკვე მეოთხე საუკუნის დამდეგს ეპისკოპოსები იხსნდნენ. მაგრამ ევრისის მეფეებს არ ჰსურდათ რომაელების სარწმუნოების მიღება, რადგანაც თვითონ რომაელებიც არაფრად ეპიტნავენოდათ და, როგორც ვიცით, იმასაც კი ცდილობდნენ რომ რომაელებისათვის სპარსელები დაეპირისპირებინათ, როცა რომაელებს თავს გაუდიოდათ ხოლმე. ეხლა, როცა რომაელებმა სამხედრო მუხრუჭი მოუჭირეს დასავლეთ საქართველოს, ევრისის მეფე იძულებული გახდა სარწმუნოების საკითხში დაეთმო რომაელებისათვის. ასე გადაიქცა ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად ევრისში.

„საუკუნო ზავი“ და მისი შედეგები

წათეს ამბავი სპარსელებს ვლად იქცათ და შაჰმა კეისარი საყვედურით აავსო. კეისრის ცბიერი პასუხი საკმაო არ აღმოჩნდა სპარსელების დასამშვიდებლად და 528 წ. ისინი ევრისს შეესივნენ. მეფე წათემ, რომაელების დახმარებით, სპარსელები თავის სამეფოდან განდევნა. სპარსელები ისევ-ისე შორაპანსა და სკანდაში დარჩნენ მხოლოდ. 532 წელს რომაელებმა და სპარსელებმა ერთმანეთში ზავი დასდეს, რომელსაც „საუკუნო“ უწოდეს, ვითომც იგი არასოდეს არ უნდა დარღვეულიყო. „საუკუნო ზავის“ პირობით, რომაელებმა და სპარსელებმა ერთმანეთს დაპყრობილი ადგილები გაუცვალეს. სპარსელებმა, კერძოდ, სკანდა და შორაპანი დასთმეს, თუმცა ძალიან ენანებოდათ-კია და დიდხანსაც ყოყმანობდნენ. გარდა ამისა, სპარსელებმა პირობა დასდეს, რომ სამშობლოში დაბრუნების ნებას მისცემდნენ ყველას, ვინც ქართლიდან გაიქცა გურგენ მეფის აჯანყების დროს. ამ ზავს უნდობლობა და ეჭვი მიიწი არ მოუსპია; ორივე მხარე მერმისზე ფიქრობდა და ყოველი შემთხვევისათვის ემზადებოდა.

აღმოსავლეთ რომის იმპერიაში ამ დროს იუსტინიანე იყო კეისრად (527 — 565), ერანში-კი შაჰი ხოსრო ანუ შირვანი მბრძანებლობდა (531 — 579). ორივემ მთელი თავისი ზანგძლივი მეფობა მუდმივს ომიანობაში და ერთმანეთის მტრობაში გაატარეს. თუმცა ახალი ტერიტორიების დაპყრობის თავი არც ერთს არა ჰქონდა, მაგრამ უკვე დაპყრობილის შენარჩუნებისათვის ცდას შეაღიეს ხოსრომაც და იუსტინიანემაც მთელი თავისი ძალა და ქონება. გარდა იმისა, რომ სპარსელები და რომაელები განაგრძობდნენ მრავალსაუკუნოვან ბრძოლას ერთმანეთის წინააღმდეგ, მათ ამ დროს სხვა მტრებიც ბლომად ჰყავდათ. განსაკუთრებით საშიში გახდნენ ორივე სახელმწიფოსათვის ევრეთწოდებული ბარბაროსული ტომები — ჰუნები, გუთები, გერმანელები, რომელნიც მოზღვავებული იყვნენ ორივე სახელმწიფოს საზღვრებთან და შთანთქმას უპირებდნენ ამ ქვეყნებს. სპარსელებს სიცოცხლე გაუმწარეს ჰუნებმა, რომელნიც მეოთხე-მეხუთე საუკუნიდან დაბუღებული იყვნენ კასპიის გაღმა მხარეში და ჩრდილოეთ-კავკასიაში. ამიტომ სპარსელები შეეჭვეს საუ-

კუნეში დიდ ნუშაობას აწარმოებდნენ რომ ჰუნების წინააღმდეგ სანაპირო ხაზი გაემაგრებინათ. ასე, სპარსელებმა ციხე-კოშკებითა და გალავნებით გაამაგრეს კავკასიონის ყველა ზეკარი, მათ შორის — დარიალა, და დარუბანდის ზღვის კარიც. გაამაგრეს სპარსელებმა ქართლ-ეგრისის სანაპირო ხაზიც.

ასევე იქცეოდა იუსტინიანეც. კერძოდ, ეგრისში იუსტინიანემ ბევრი ძალა და სიმდიდრე მოახმარა საზღვრების გამაგრებას. ყველაზე ადრე გაამაგრეს ვიწრო ხეობები, რომლებზედაც გზები გადიოდა და რომლებსაც ბერძნულად „კლისურას“ ეძახდნენ. ამ სახელის ნაშთია დღევანდელი „კელასური“ აფხაზეთში, სადაც ძველი დიდი გალავანი ეხლაც არის ნაწილობრივ შენახული. იუსტინიანემ გაამრავლა რომაული ჯარებიც ეგრისში. რომაული მეციხოვნე ჯარები ამ დროს ეგრისის ზღვისპირა ქალაქებში იდგა უმთავრესად — ფოთში ანუ ძველ ფაზისში, ცხუმში ანუ სევესტოპოლისში (ძვ. დიოსკურია), ბიჭვინტაში ანუ პიტიუნტში. ამ სიმაგრეებისათვის ადვილი იყო ზღვით მიწოდება როგორც სურსათის, ისე დამხმარე სამხედრო ძალისაც. გარდა ამისა, გამაგრებულ იქნა შიგნით მდებარე ციხეებიც და, მათ შორის, ეგრისის დედაქალაქი ციხე-გოჯი ანუ არქეოპოლისი. გარდა ამისა, ეგრისის სამხრეთ საზღვარზე, ქობულეთსა და ციხისძირს შუა, სადაც ეგრისის სამხრეთი გზა ვიწრო ზღვისპირა კარებში გადიოდა, იუსტინიანეს ბრძანებით აშენებულ იქნა ახალი ციხე-ქალაქიც, სახელად პეტრა. პეტრას შიდა-ციხე, რომელიც აშენებული იყო თვალუწვდენელ კლდეზე, ნაწილობრივ ეხლაც არის შენახული (ციხისძირში). ქალაქ პეტრაში დააყენა იუსტინიანემ რომაელების მთავარი გარნიზონი და აქვე დაუდგა საჯდომი (რეზიდენცია) სტრატეგოსსაც. სტრატეგოსი ეწოდებოდა იმ სარდალს, რომელსაც ემორჩილებოდნენ ეგრისში მდგარი რომაული რაზმები. ამავე დროს სტრატეგოსს კეისრისაგან ფარულად დავალებული ჰქონდა თვალ-ყური ედევნებინა ეგრისის მეფისათვის.

რომაელი მეციხოვნეების გაჩენა ეგრისელებს, როგორც ვიცით, თავისთავადაც არაფრად ეპრიანათ. მაგრამ ამას ზედ წაერთო ეგრისში ჩამომდგარი რომაელი მოხელეების ბოროტმოქმედება და ძალადობა. იმდროინდელი რომაელი მოხელეები საერთოდ ცნობილი იყვნენ თავისი ანგაარებითა და თაღლითობით, თავხედობითა და თვითნებობით. მაგრამ რაც უფრო შორეულ პროვინციებში იმყოფებოდნენ ეს მოხელეები, მით უფრო დაუსჯელად გრძნობდნენ ისინი თავიანთ თავს და არავეთარ საშუალებას არა ზოგავდნენ, რომ რაც შეიძლება მეტი დაეცინცლათ უპატრონოდ მიგდებული ქვეშევრდომებისაგან. ასეთი ყოფილა, მაგალითად, კეისრის მიერ სომხეთის რომაული ნაწილის მმართველად დანიშნული ვინმე აკაკი. რომისავე ოფიციალური ისტორიკოსი ამბობს: აკაკი „მართლაც რომ ყველაზე უფრო მკაცრი აღმოჩნდა: სრულიად უსამართლოდ ართმევდა მათ ქონებას და დაადგა მათ ისეთი სახარკო გადასახადი, როგორც არას დროს არ ყოფილა“-ო. მოთმინებიდან გამოსულმა სომხებმა მოჰკლეს აკაკი და სპარსელების მხარეს გადავიდნენ.

ასეთივე მოხელეები იყვნენ გამოგზავნილი ეგრისშიაც. უკვე პირველ-სავე სტრატეგოსს პეტრეს ძალიან შეუწუხებია ეგრისელები თავისი უდი-ური ქცევითა და ვერცხლისმოყვარეობით. მაგრამ პეტრეს ბევრად წააცი-ლა მისმა მოადგილემ, იოანემ, რომელსაც მეტსახელად ციბეს ეძახდნენ. იოანე-ციბეს შესახებ თვითონ რომაელები ამბობდნენ რომ მან სტრატე-გოსობას მიაღწია მხოლოდ იმით, „რომ ყველაზე უფრო საზიზღარი იყო და ყველაზე უფრო მოხერხებული ფულის სწოვნელად უსამართლო სა-შუალებათა გამოგონებაში. ის იყო რომ რომაელთა და ლაზთა ყველა საქმე გაამრუდა და არივ-ღარია“-ო. ციბეს რჩევით ააშენა იუსტინიანემ ციხე-ქალაქი პეტრა.

დიდი ომის დაწყება ეგრისში. ომის მიზეზები

ეგრისშიაც ციბემ ძარცვა-გლეჯას მიჰყო ხელი. განსაკუთრებით შეა-ვიწროვა ციბემ ხალხი იმით რომ მან ეგრისში თავისუფალი ვაჭრობა მოსპო. ვაჭრებს ნება არ ჰქონდათ თვითონ შეეტანათ ეგრისში საქონელი, არც ეგრისელებს ჰქონდათ უფლება თავის ნებაზე გაეყიდათ საქონელი. როგორც შემოსატანს, ისე გასატან საქონელს ჯერ ციბეს ხელში უნდა გაეგლო და ფასებსაც მათ თვითონ ციბე უწესებდა. ლაზებს იძულებულს ხდიდნენ ისეთი საგნებიც ეყიდნათ, რომლებიც მათ სრულებით არ სჭი-როდათ. ხშირად კიდევ რომაელები ფულს არ აძლევდნენ იმ საგნებში, რასაც მათგან ყიდულობდნენ.

ეგრისი ამ დროს ფართო ვაჭრობას აწარმოებდა. ბლომად გაჰქონდათ ეგრისიდან ტყავეულობა, ბეწვეული და სხვა ნედლეული, ბევრი გაჰყავ-დათ მონებიც. სამაგიეროდ, ეგრისელებს დიდი რაოდენობით შემოჰქონ-დათ მარილი, რომელიც ადგილობრივ არ იპოვებოდა და ყველას კი სჭი-როდა. მეფე და წარჩინებული ხალხი, ამის გარდა, ადგილობრივ პურსა და ღვინოზე მეტად უცხოურს ეტანებოდნენ. საფიქრებელია აგრეთვე, რომ შემოჰქონდათ ძვირფასი ქსოვილები და იარაღი იმავე წარჩინებული ხალხისათვის.

ამ ვაჭრობას ეგრისელები უმთავრესად შავი ზღვის სანაპიროზე მდებ-არე ქვეყნებთან აწარმოებდნენ, პირველ რიგში — პონტოსა და ყირიმ-თან, — რომელნიც ამ დროს აგრეთვე რომაელებს ექვემდებარებოდნენ. საქონელსაც ამიტომ ხომალდებით ჰზიდავდნენ და თვითონ ეგრისელებიც დახელოვნებული მეზღვაურები იყვნენ.

გარდა იმისა, რომ ზოგიერთი საგნის, მაგ., მარილის, შემოტანა სრუ-ლებით აუცილებელი იყო, რადგანაც იგი ფართო მოხმარების საგანი იყო და უმისოდ ხალხს გაძლება არ შეეძლო, — ამ ვაჭრობას დიდი სარგებ-ლობა მოჰქონდა მისი მიმდევრებისათვის ეგრისში. ვაჭრობას-კი უმთავ-რესად თვითონ მეფე და წარჩინებულები აწარმოებდნენ, ისინი ყიდულობ-დნენ საზღვარგარეთულ ძვირფას საქონელს და ისინივე იძლეოდნენ სამაგიერო საგნებსაც. მონების გამყიდველნიც, რათქმაუნდა, მეფე და წარჩინებულნი იყვნენ. აქ მონებად მეტწილად ტყვეები იგულისხმებიან: თავს დაესხმოდნენ მეზობელ ტომებს — ჩვეულებრივად ჩრდილოეთ კავ-

კასიაში, მოიტაცებდნენ იქიდან ხალხს და შემდეგ რომაელებზე ჰყიდდნენ. ზოგიერთი უფრო სასტიკი მთავრები-კი, როგორც, მაგალითად, აბაზგების მთავრები, საკუთარი ქვეშევრდომების გაყიდვასაც არ თაკილობდნენ. ტყვის ყიდვა წარჩინებული ხალხის ხელობად იყო გადაქცეული.

ამიტომ ციხეს მიერ შემოღებულმა სავაჭრო მონოპოლიამ მწვავედ შეაფიქროვა ეგრისის მეფე და დიდებულები. რაკი, ამასთან ერთად, რომაელებმა სხვა მხრივაც შეაფიქროვეს ეგრისელები, ამიტომ ეგრისის მეფემ და დიდებულებმა გადასწყვიტეს რომაელების თავისი ქვეყნიდან განდევნა. დახმარებისათვის, არჩიეს, სპარსელებისათვის მიემართნათ.

ეგრისში ამ დროს მეფედ იყო გუბაზი, მამაცი და მაგარი კაცი, რომელიც ცდილობდა მოზღვავებულ უცხო და მტრულ ძალებს შორის როგორმე დამოუკიდებლობა შეენარჩუნებინა.

გუბაზმა ერანის მბრძანებელს, ხოსრო ანუ შირვანს, ელჩები გაუგზავნა ფარულად. ეგრისის წარმომადგენლებმა ხოსროს უთხრეს: „საჭიროა ეთქვათ ზოგიერთი ბოროტების შესახებ, რაც ჩვენს წინააღმდეგ წყეულმა რომაელებმა ჩაიდინეს. ჩვენს მეფეს ხომ მეფობის მხოლოდ გარეგნული ნიშნები დაუტოვეს, ძალაუფლება საქმეებში-კი თვითონ მიითვისეს. მეფეც მოსამსახურის ბედში იმყოფება და განმკარგულებელი სტრატეგოსისა ეშინია. აუარებელი ჯარიც ჩავიყენეს, მაგრამ იმისთვის კი არა რომ დაიცვან ჩვენი ქვეყანა შემწუხებლებისაგან, მოსაზღვრე ხალხებისგან ჩვენ ხომ სხვა არავინ გვაწუხებდა, რომაელების გარდა; არამედ იმისთვის, რათა დავემწყვდიეთ ჩვენ როგორც ციხეში და რათა ჩვენს ქონებას დაპატრონებოდნენ“-ო. ელჩებმა გუბაზ მეფის სახელით წინადადება მისცეს ხოსროს დახმარებოდა ჯარით. ეგრისის რომაელების განდევნაში და სამაგიეროდ ეასალობა აღუთქვეს. ელჩები ეუბნებოდნენ ხოსროს: „იმ სარგებლობის შესახებ, რომელიც გექნებათ თქვენ ლაზებისგან, თუ მათს თხოვნას შეიწყნარებთ, ეხლაც მოგახსენებთ. სპარსელების ძალას თქვენ გაზრდით უძველესი სამეფოთი (ე. ი. ეგრისით) და მისი საშუალებით განდიდდება თქვენი ხელმწიფების ღირსებაც. ჩვენი ქვეყნის ზღვით კი რომაელების ზღვას დაუკავშირდებით. აქ თუ ხომალდებს ააშენებ, მეფევ, სრულებით აღარ იქნება ძნელი ბიზანტიონის (ე. ი. კონსტანტინოპოლის) სასახლეს მიაღწიო. გზაზე ხომ არავითარი წინააღმდეგობა არ შეგხვდება. ამას უნდა დაეუმატოთ ერთიც: თქვენზე იქნება დამოკიდებული რომ მოსაზღვრე ბარბაროსებმა ყოველ წელიწადს არბიონ რომაელების მიწა-წყალი... თქვენ ალბათ იცით რომ ლაზების ქვეყანა დღემდე კავკასიის მთების წინააღმდეგ საფარს წარმოადგენდა“-ო.

ხოსრო ძალიან გაახარა ამ ამბავმა. იმდროინდელი ისტორიკოსები ასე ასწერენ ხოსროს გულისინადებას: „ხოსროს ღირშესანიშნავ მონაპოვრად მიაჩნდა კოლხიდის მტკიცედ დასაკუთრება, რადგან მისი აზრით, ერანის ძალაუფლებას ეს დიდ სარგებლობას მოუტანდა. იბერიაც ხომ მომავალში სავსებით მორჩილი იქნებოდა, რადგან იბერებს აღარ ეყოლებოდათ

ის ხალხი, ვისთანაც ისინი, განდგომის შემთხვევაში, თავს გადაირჩენდნენ... აგრეთვე ლაზიკის შემოზღობად მოსახლე ჰუნებშიც სპარსელების სახელმწიფოს ვერასოდეს ვეღარ დაარბევდნენ. თვითონ ხოსრო-კი ამ ჰუნებს გაცილებით უფრო ადვილად მიუსევდა რომაელების სახელმწიფოს, როცა ეს მისთვის სასურველი იქნებოდა: კავკასიაში მოსახლე ბარბაროსების წინააღმდეგ მხოლოდ ლაზიკა არის ზღუდე. მაგრამ ყველაზე უფრო ხოსროს იმედი ჰქონდა რომ ლაზიკის მხრით გაძლიერება სპარსელებს შემდეგ სარგებლობას მოუტანდა: ლაზიკიდან შეტევით სპარსელები ადვილად შესძლებდნენ თავდასხმას, ხმელეთითაც და ზღვითაც, ეგრეთწოდებულ ევქსინის პონტოს ნაპირებზე მდებარე სოფლებზე და დაიმორჩილებდნენ კაბადუჯიელებს, მათს მოსაზღვრე გალატიელებსა და ბითინიელებს და მოულოდნელად დაიპყრობდნენ ბიზანტიელებს, ისე რომ მათ წინააღმდეგობას ვერავინ გაუწევდა. ამიტომ უნდოდა ხოსროს ლაზიკის შემოერთება“-ო. ამავე დროს ხოსრომ კარგად იცოდა, რომ ევრისელები თავის ქვეყანას სათარეშოდ არავის დაუთმობდნენ და ამიტომ იგი „არ ენდობოდა ლაზებს“, ისე როგორც არ ენდობოდა ქართლებსაც. ამიტომვე იყო რომ ხოსროს გადაწყვეტილი ჰქონდა ევრისის მთლად მოსპობა, მაგრამ ჯერჯერობით ეს განზრახვა გულში ღრმად ჰქონდა ჩამარხული. ევრისისა ელჩებს ხოსრომ ცბიერად თანხმობა მისცა, ვითომც მხოლოდ დანმარებას უპირებდა.

დიდი სიფრთხილითა და საიდუმლოებით 542 წელს ხოსრო უზარმაზარი ჯარით მოვიდა ქართლში და აქედან უეცრად გადავიდა ევრისში, რითაც უხეშად დაარღვია „საუკუნო ზავის“ პირობა. სპარსელების მეგზურები თვითონ ლაზები იყვნენ. ევრისის საზღვრები უღრანი ტყეებით იყო დაფარული და სპარსელები იძულებული იყვნენ გზა სახელდახელოდ გაეკავათ. ვუბან შეფე შეხვდა ხოსროს შუა კოლხეთში, თავისი თავი ერანის ვასალად გამოაცხადა და ევრისის ჯარებით ხოსროს ლაშქარს შეუერთდა. რადგანაც რომაელების მთავარი სამხედრო ძალა პეტრასში იყო დაბანაკებული, ამიტომ მოკავშირეები პირველად სწორედ პეტრას ეცნენ. სისხლის მღვრელი ბრძოლის შემდეგ პეტრა აღებულ იქნა და შიგ სპარსელების გარნიზონი ჩადგა. პეტრას ბრძოლაში მოკლულ იქნა სტრატეგოსი იოანე-ციბეც.

სამაგიეროს გადასახდელად რომაელები ერანს შეესივნენ. ამიტომ თვითონ ხოსრო იძულებული შეიქნა შინ დაბრუნებულყო. 545-6 წელს სპარსელებმა და რომაელებმა დროებითი ზავი შეჰკრეს ხუთი წლის ვადით. ამ ზავის დროს ევრისში ახალი დიდ-დიდი ამბები დატრიალდა.

სპარსელების ნამდვილი განზრახვის გამოაშკარავება ევრისის მიმართ. ევრისის მფუე და დიდებულები ისევ რომაელების მხარეს გადადიან

ხოსროს ფარული განზრახვა ის იყო რომ მთლიანად აეყარა ევრისის მოსახლეობა და მის მიწაწყალზე სპარსელები და სხვა, უფრო სანდო, ხალხები დაესახლებინა. ეხლა ხოსრო ჩქარობდა ამ განზრახვის განხორ-

ციელებას. რადგანაც ცხადად ატყობდა რომ ეგრისელები სპარსელების მადლიერი სრულებით არ დარჩენილან. სპარსელების ლაზიკაში დამკვდრებამ შესწყვიტა ლაზების ვაჭრობა რომაელებთან. რასაც ეგრისის მეფისა და წარჩინებული ხალხისათვის დიდი ზარალი მოჰქონდა. გარდა ამისა, სპარსელების ქტევა სრულიადაც არ სჯობდა რომაელებისას. ეგრისის მეფე და დიდებულები უკმაყოფილო იყვნენ.

ხოსრომ გადასწყვიტა, დროებითი ზავი შესაფერისი დროა. რომ ჩემი გეგმა შეეასრულოო. მან თავის სარდალს ფაბრიუს დაავალა მოეკლა გუბაზ მეფე, რომელიც სპარსელებს თავს არ უდრეკდა. ფაბრიუსმა თავისი მხრით ეს საქმე ერთს წარჩინებულ ლაშს, ფარსანს, დააკისრა, რომელსაც გუბაზ მეფესთან მტრობა ჰქონდა. ამ დროს ეგრისშიაც აზნაურობა ისევე ფეხ-მოკიდებული იყო, როგორც ქართლში. დიდ-დიდი აზნაურები თავ-კერძობით სხვადასხვა მხარეს იწევდნენ, როგორც ეს საერთოდ ფეოდალებს სჩვევიათ ხოლმე. თუმცა მეფის წინააღმდეგ ეგრისში ეს ახალგაზრდა ფეოდალები ისე მტრულად არ იყვნენ განწყობილნი, როგორც ქართლში, მაგრამ მეფის უკმაყოფილო ხალხი აქ მაინც იყო. წარჩინებულთა შორის. მათ რიცხვს ეკუთვნოდა ფარსანსიც. ფარსანსის განწყობილების იმედი ჰქონდა ფაბრიუსსაც, როდესაც მას ამ ღალატს ავალებდა. მაგრამ ამ წარჩინებულ ლაშს იმდენი ნაშუსი მაინც აღმოაჩნდა, რომ ასეთს მუხანათურ საქმეში ხელი არ გაისვარა. მან, პირიქით, ყველაფერი გუბაზ მეფეს შეატყობინა. სპარსელების ვერაგობით აღშფოთებულმა გუბაზმა კვლავ იუსტინიანე კეისარს მიმართა, თავისი წინანდელი საქციელი მოინანია და შესთავაზა — ისევ რომაელების მხარეზე გადმოვალთ, ოღონდ სპარსელები გადაგვარეკინეთო. იუსტინიანეს ეს ამბავი დიდად ეამა და ეგრისში ახალი ჯარები გამოგზავნა, მათ შორის — 1000 ჭანი მეომარი. ყველაზე ადრე მოკავშირეებმა ალყა შემოარტყეს პეტრას.

დიდი ომი ეგრისში

ეხლა ომი ეგრისში ახალი სიძლიერით ატყდა და გაგრძელდა სამოციანის წლების დასაწყისამდე. ასეთი დიდი და გამანადგურებელი ომიანობა იშვიათად ყოფილა დას. საქართველოს მიწა-წყალზე. მოწინააღმდეგენი ებრძოდნენ ერთმანეთს უჩვეულო სისასტიკითა და სიმედგრით. საკუთარ ძალებს გარდა, ორივე მხარე ქირის ჯარებსაც იყენებდა ჩრდილოეთ კავკასიიდან, ჰუნებისა და ალანების ტომებიდან. რომაელებსაც და სპარსელებსაც ომის მსვლელობაში ახალ-ახალი დიდ-დიდი შემველი ჯარები მოსდიოდათ. ერთი ასეთი შემველი სპარსული რაზმის შესახებ ნათქვამია, რომ 30.000 მეომარს შეიცავდა. უცხოელები, რომელნიც ეგრისის მიწა-წყალზე დათარეშობდნენ და ერთადერთ მიზნად ამ ქვეყნის დაპყრობას ისახავდნენ, არავითარ საშუალებას არ თაკილობდნენ — არც მოსყიდვას, არც შეჩენილ კაცისმკვლელებს, არც ორობრობას, ვერაგობასა და ღალატს.

გამარჯვების სასწორი მაინც რომაელებისა და ეგრისელებისავენ იხრებოდა. ამაში მთავარი დამსახურება, რათქმაუნდა, ლაზებს მიუძღოდა, რომელნიც ჩინებული მეომრებიც იყვნენ, ადგილობრივ პირობებს ყველაზე უკეთ იცნობდნენ და სამშობლოსათვის გაალმასებით იბრძოდნენ. უფრო ადრეც გააძევებდნენ სპარსელებს ეგრისიდან, რომ იმთავითვე ლაზებსა და რომაელებს შორის უთანხმოება არ ყოფილიყო — ეგრისელები თავის ქვეყნის დასაცავად თავს არ ზოგავდნენ, რომელი სარდლები კი, რომელთაც პირადი ინტერესის გარდა სხვა არაფერი ამოძრავებდათ, გულგრილობასა და უთაობას იჩენდნენ, და არც დიდი სიმამაცისა და ნიჭის პატრონები იყვნენ. ეს ახელებდა ეგრისელებს რომაელების წინააღმდეგ.

როცა ხოსრომ ეგრისის ამბები შეიტყო, ძალიან შეწუხდა და ახალი დიდი ლაშქარი გამოგზავნა ეგრისში მერმეროეს მეთაურობით. სპარსელებმა სასტიკი დამარცხება იწვნის რიონის პირებში, მაგრამ პეტრამაინც შეინარჩუნეს (549 წ.).

550 წელს ხოსრომ ეგრისში თავისი საუკეთესო სარდალი, ხორიანე, გამოგზავნა უზარმაზარი ჯარითა და დაქირავებული ალანებით. ხორიანეს ლაშქარი მუხურის თემში დაბანაკდა, მდინარე ცხენის წყლის ნაპირას. მტრის წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ ამხედრდნენ მეფე გუბაზი და რომაელების სარდალი დავისთე. სამხედრო თათბირის შემდეგ გადასწყვიტეს უეცარი იერიში მიეტანათ ხორიანეზე. მაგრამ აქ თავი იჩინა უთანხმოებამ მოკავშირეთა შორის. იმდროინდელი რომელი ისტორიკოსი პროკოპი კესარიელი გვიამბობს: „ლაზები ვერ სთვლიდნენ შესაძლებლად რომაელებთან ერთად შერაზმულიყვნენ, ისინი ამტკიცებდნენ რომ რომაელები ბრძოლაში წასვლით არც სამშობლოსთვის ივდებენ თავს საფრთხეში, არც ნათესავებისათვის, მათ კი, ლაზებს, საფრთხე მოეღოსთ შეილებისთვის, ცოლებისთვის და სამშობლო ქვეყნისთვის. ასე რომ ლაზებს თავიანთი ცოლებისა უნდა შერცხვესთ, თუ მოწინააღმდეგეებისაგან დამარცხებული იქნებიან... ლაზებს ძალიან უნდოდათ რომ პირველნი სძვებოდნენ მარტონი მტერს, რათა მათთვის საქმეში ზელი არ შეეშალათ რომაელებს, რომელნიც ლაზებსავით არ იყვნენ აღფრთოვანებულნი სახიფათო ბრძოლაში. ლაზები რომ ასე აღფრთოვანებით ლაპარაკობდნენ, გუბაზს ძალიან გაეხარდა, მოუხმო მათ რომაელებისაგან ცოტა მოშორებით და ასე მიმართა: „მე არ ვიცი, ვაჟაკებო, საჭიროა თუ არა კიდევ რჩევა-დარიგებით მომართვა თქვენდამი თქვენ აღსაფრთოვანებლად... არავითარი მოწოდება აღარ ესაჭიროება იმათ, ვინც გარემოებათა საჭიროებითა უკვე აღფრთოვანებული, რასაც ჩვენთან ამჟამად აქვს ადგილი. საფრთხე მოელის ხომ ცოლ-შვილს, სამშობლო ქვეყანას და, ერთი სიტყვით, ყველაფერს, რის გამოც სპარსელებმა ჩვენზე იერიში მოიტანეს. არავინ არ დაუთმობს იმას, ვინც რასმე ართმევს მას ძალით მისი ქონებიდან, ვინაიდან ბუნება აიძულებს მას იბრძოლოს თავისი საკუთრებისათვის... თუ სპარსელები ამ ომში გაიმარჯვებენ, ისინი მარტო იმას არ იკმარებენ რომ დავვიმორჩილონ ან ხარკი დავვადონ ან

სხვა რამე დაისაკუთრონ — ნუ დაივიწყებთ რაც ამას წინათ ხოსრომ ჩაიდინა ჩვენ მომართ და მარტო სიტყვის ფარგლებში არ დაეტოვოთ სპარსელების საქმეები. ნუ გაქრება ლაზების სახელი! ძნელი არ არის, ვაუკაცებო, სპარსელების წინააღმდეგ ბრძოლა ჩვენთვის, რომელთაც ხშირად გაგვიმარჯვნია მათზე ხელჩართულ ომში... ასე რომ შესაფერისა იქნება გძულდეთ მტრები, როგორც ბრძოლაში დამარცხებულნი და არა თქვენსავით აღფრთოვანებულნი“...

მართლაც, ეგრისის ცხენოსანი ჯარი პირველი ეძგერა მტერს. ატყდა ფიცხელი ომი. ომი სპარსელების სასტიკი დამარცხებით დამთავრდა. ხორიანემ და მისი მეომრების უმრავლესობამ ბრძოლის ველზე დალიეს სული, დარჩენილებმა საშობლოში გაქცევით თავს უშველეს. მოკავშირეებმა კი სპარსელების მთელი ბანაკი ხელში ჩაიგდეს. ამის შემდეგ სპარსელების ჯარი მხოლოდ პეტრაში იყო დარჩენილი. ლაზები მოითხოვდნენ, პეტრასაც ეხლავე თავს დავესხათო, მაგრამ რომაელების სარდალი დაგისტე ამას ეწინააღმდეგებოდა. მაშინ ლაზებმა დაგისტეს კეისართან უჩივლეს, შეიძლება ეს კაცი სპარსელების მოსყიდულიც იყოს, ისე იქცევაო. იუსტინიანემ დაგისტე სატუსალოში ჩასვა და მის მაგიერ სხვა სარდალი, ბესა, გამოგზავნა. სპარსელებიც ეგრისში ახალი ჯარით შემოიჭრნენ. ამ ჯარის სარდალმა ნაბედმა ახალი ტაქტიკით დაიწყო მოქმედება. ნაბედმა საჭიროდ სცნო ეგრისის ჩრდილოეთ ნაწილში, ეხლანდელ აფხაზეთში, გამაგრებულიყო.

მდგომარეობა აფხაზეთში

დღევანდელი აფხაზეთის ტერიტორიაზე, როგორც ვიცით, სხვადასხვა ტომები ცხოვრობდნენ. მეოთხე საუკუნეში, ახ. წ., ეს ტომები ეგრისის სამეფოში შევიდნენ. მაგრამ შემდეგ აქ ისევ ცვლილებები მოხდა. აფშილები ისევ ეგრისის მეფის ქვეშევრდომები დარჩნენ, აბაზგები-კი, რომელნიც აფშილებზე ჩრდილოეთით ცხოვრობდნენ, გადაუდგნენ ეგრისის მეფეს და მეექვსე საუკუნის დამდეგიდან უშუალოდ კეისრის ყმებად ითვლებოდნენ.

აბაზგებს ძველთაგანვე ორი მთავარი ჰყავდათ, ერთი აბაზგიის დასავლეთ ნაწილში, მეორე-კი — აღმოსავლეთისაში. როცა აბაზგია ეგრისის სამეფოში შედიოდა, ეს მთავრები ეგრისის მეფის ვასალები იყვნენ, შემდეგ-კი — პირდაპირ იმპერატორისა. აბაზგები ძალიან შეწუხებული იყვნენ თავიანთი მთავრების მტარვალობისა და ვერცხლისმოყვარეობის გამო. სხვათა შორის, როცა ეს მთავრები თავის ქვეშევრდომებში ლამაზ ბაშვებს დაინახავდნენ, წაართმევდნენ მათ მშობლებს და საჭურისებად (ევენუხებად) ჰყიდდნენ რომაელებზე, ბავშვების მამებს კი ხოცავდნენ, შური არ იძიონო. აბაზგებმა ველარ აიტანეს ეს უსამართლობა და ორივე მთავარი მოსკეს.

ამასთან ერთად, იუსტინიანეს მოთხოვნით, აბაზგებმა ქრისტიანობა მიიღეს. იუსტინიანეს სარწმუნოების საშუალებით აბაზგების შემომტკიცებდა ჰსურდა. ქრისტიანობის გარდა, კეისრის ძალაუფლებას აფხაზეთში ამ-

ტკიცებდნენ რომაელი მეციხოვნენიც, რომელნიც ბიჭვინტაში და ცხუმში (სევასტოპოლისში) იდგნენ. როდესაც ხოსრო პირველად შეიჭრა ეგვიპტისში, ამ პუნქტების რომაელმა გარნიზონებმა ძირაძედ დაანგრეს დასახლებული ციხეები, რადგანაც ეშინოდათ რომ მათკენ გამართულ სპარსელებს ვერ გაუმკლავდებოდნენ. სპარსელები მაშინ აბაზგიაში ვერ გამაგრდნენ.

მაგრამ შემდეგ სხვა ამბები მოხდა. რომაელმა მოხელეებმა და ჯარისკაცებმა, რომელნიც კვლავ გაჩნდნენ აქ, მოინდომეს აბაზგების სრული დაპყრობა და ისე შეაწუხეს ისინი თავისი ძალადობით, რომ აბაზგები გადაუდგნენ რომაელებს. რომაელივე ისტორიკოსი გამოტეხით ამბობს, აბაზგებს „ეშინოდათ რომ ამიერიდან რომაელების მონები არ გამხდარიყვნენო“, ე. ი., ისევე, როგორც სხვაგან საქართველოში, ხალხი აქაც გააფთრებით იცავდა თავის თავისუფლებას. აბაზგებმა ახალი მთავრები დაიყენეს და ფარულად სპარსელებს მიმართეს დახმარებისათვის რომაელების წინააღმდეგ. მაგრამ რომაელებმა დაასწრეს სპარსელებს და დიდი ჯარით მიადგნენ აბაზგებს როგორც ხმელეთიდან, ისე ზღვიდან. აბაზგების ერთი მთავარი, სეპარანა, ამ დროს ერანში იმყოფებოდა მოლაპარაკებისათვის, მეორემ-კი, სახელად ოფსიტემ, შეჰკრიბა აბაზგები და გამაგრდა ერთს მიუვალ ციხეში, რომელსაც მაშინ ბერძენ-რომაელები ტრაქეას ეძახდნენ, ეხლა კი გ ა გ რ ა ჰქვია. რომაელებმა ტრაქეას ყოველი მხრიდან ალყა შემოარტყეს. ატყდა დაუნდობელი ომი. როდესაც რომაელების რიცხოვრივმა სიჭარბემ სძლია და ისინი შიგ. ციხე-ქალაქში შეიჭრნენ, დაინახეს რომ აბაზგები თავიანთი ცოლ-შვილით სახლებში ჩასაფრებულიყვნენ. მტერმა მათ სხვა ვერაფერი მოუხერხა და ხის სახლებს ცეცხლი წაუკიდა. მხოლოდ მთავარმა ოფსიტემ მოახერხა რამდენიმე კაცით ციხიდან გასვლა. ის ჰუნებისაკენ მიემართებოდა რომაელების წინააღმდეგ დახმარების საძებრად, „დანარჩენები კი ან ფერფლად იქცნენ გადამწვარ სახლებთან ერთად, ან მტრის ხელში ჩაგვიდნენ. რომაელებმა დაატყვევეეს მთავართა ცოლები მთელი მათი შთამომავლობითურთ, ციხის გაღავანი კი მიწასთან გაასწორეს და მთელი მიწაწყალი უდაბნოდ აქციეს“-ო, მოგვითხრობს იგივე რომაელი ისტორიკოსი, პროკოპი კესარიელი. ცხადია, აბაზგებს რომაელები ეხლა თვალით არ დაენახებოდათ, და როცა ამ ამბებში ჩახედულმა ნაბედმა, სპარსელების სარდალმა, მათ ქვეყანას მიაშურა, აბაზგები სპარსელების მხარეს გადავიდნენ. ნაბედმა კარგად იცოდა რომ აბაზგებს არც სპარსელები ეხატათ გულზე და სიმტკიცისათვის მათ სამოცი ბავშვი გამოართვა მძევლად, წარჩინებულთა გვარებიდან.

ამავე დროს არეულობა მოხდა აფშილეთშიაც, რომელიც აგრეთვე ძველთაგანვე ეგრისის მეფის ქვეშევრდომი იყო. ეგრისის მეფის ერთმა დიდმა მოხელემ, მაგისტროსმა ტერდეტემ, რომელიც აგრეთვე გუბაზის უკმაყოფილო აზნაურების რიცხვს ეკუთვნოდა, ღალატით გადასცა სპარსელებს აფშილების მეტად მაგარი ციხე **წ ი ბ ლ ი** ანუ ეხლანდელი **წ ე ბ ე ლ დ ა**. მაგრამ სპარსელების სარდალმა შეურაცხყოფა მიაყენა

ციხისთავის ცოლს, ტომით აფშილს. ქალის ღირსებას ჩვენი ხალხი ძვირად აფასებდა და აფშილებმა ამოჟლიტეს წიბილის ციხეში შესული სპარსელები.

ამრიგად, აფშილებში სპარსელებმა ფეხი ვერ მოიკიდეს. მათი მთავარი სიმაგრე მაინც პეტრა იყო. ამიტომ ლაზებს და რომაელებს გულისყური პეტრასკენ ჰქონდათ მიპყრობილი.

პეტრას ალბა მოკავშირეების მიერ. გუბაჯ მფვის მოკვლა

550 წელს რომაელებმა კვლავ ალყა შემოარტყეს პეტრას. ხოსროს პეტრა ძალიან გამაგრებული ჰქონდა, ხუთი წლის სამყოფი სანოვაგე, პური, შაშხი და სხვა, ჰქონდა ციხეში მომარაგებული და სამმაგი მილით სამყოფი წყალიც გამოყვანილი შორიდან. მეციხოვნეებადაც ერანის მბრძანებელს აქ თავისი საუკეთესო მეომრები ჩაეყენებინა, სამი ათას კაცამდე. რომაელები ორჯერ მეტი იყვნენ, მაგრამ სპარსელებმა დიდი ვაჟკაცობა გამოიჩინეს, გაათვრებით იცავდნენ ციხეს და მეტი-წილი დაიღუპნენ კიდევაც. რომაელებმა აიღეს ციხე და დიდი სიმდიდრე იგდეს ხელთა. მაგრამ რომაელების სარდალმა ბესამ პეტრას ზღუდე მიწასთან გასწორა, — როგორც ჩანს, ამ ციხის დაცვასა და შენარჩუნებაზე ზრუნვა არ უნდოდა.

ბესამ არჩია რომის ქვეშევრდომები ეყვლიფა პონტოსა და სომხეთში. რომაელების დაუდევრობით ისარგებლა სპარსელების მთავარსარდალმა მერმეროემ, რომელიც თავისი ჯარით ქართლიდან ეგრისში გადმოვიდა და დედა-ქალაქს ციხე-გოჯს (არქეოპოლისს) მოადგა. მაგრამ ციხე-გოჯის გარნიზონი მეხივით დაეცა თავს სპარსელებს და დიდი ზარალი მიაყენა მათ. მერმეროემ დაიხია უკან, მუხურის თემში, შეაკეთა ქუთათისის, ეხლანდელი ქუთაისის, ძველი ციხე და აქ დაიდო სადგური. ამით მერმეროემ გზა მოუჭრა ეგრისის მის თემებთან — ლეჩხუმთან და სვანეთთან და აგრეთვე მნიშვნელოვან ციხესთან — უქიმეონთან, რომელშიაც ეგრისის გარნიზონი იდგა.

552 წელს რომაელებმა და სპარსელებმა ისევ შეჰკრეს ხუთწლიანი ზავი, რომლითაც სპარსელებმა კარგად ისარგებლეს თავისი მდგომარეობის განსამტკიცებლად ეგრისში. ამავე დროს, ეგრისის აზნაურებში კვლავ გაიზარდა მიდრეკილება სპარსელებისადმი. იგივე პროკოპი კესარიელი გვიამბობს, რომ თუმცა გუბაჯ მეფეს რომაელების მხარე ეჭირა, „დანარჩენი ლაზები, რომელნიც რომელი ჯარისკაცებისაგან საშინლად იყვნენ შეწუხებულნი, განსაკუთრებით კი ჯარის სარდლებისაგან იყვნენ შევიწროებულნი, მეტწილად სპარსელების მომხრეობას იჩენდნენ, არა იმიტომ რომ სპარსელობა მოსწონდათ, არამედ რომაელების ბატონობისაგან თავის დაღწევა ჰსურდათ“-ო. მართლაც-და, ეგრისის ხალხი მხოლოდ თავისუფლებას ეძებდა.

ერთმა ეგრისელმა აზნაურმა, სპარსელების მომხრეების რიცხვს რომ ეკუთვნოდა, უქიმეონის ციხე სპარსელებს გადასცა. ეს ციხე სვანეთის გზაზე ბატონობდა და ამრიგად სპარსელებმა ეხლა სვანეთ-ლეჩხუმის თე-

მები უფრო კარგად დაიმორჩილეს. გარდა ამისა მერმეროემ შორაპნის ციხეც გაიმავრა. გუბაზ მეფე და რომაელები ძალიან შევიწროებულ მდგომარეობაში ჩაცვივდნენ, მაგრამ გუბაზს სპარსელებთან შერიგება მაინც არ ჰსურდა და წვრილ-წვრილი თავდასხმებით მათ მოსვენებას არ აძლევდა. 553 წელს გუბაზს რამდენიმე ბრძოლა ჰქონდა სპარსელებთან. ამ ბრძოლებში რომაელები სრულ უდარდებლობასა და სილაჩრეს იჩენდნენ. გუბაზ მეფე მათზე ძალიან გაგულსებული იყო და საჯაროდ ილანძღებოდა, რომაელი სარდლები უჭკუო, უქნარა და მშიშარა ხალხიაო. ამიტომ 554 წელს რომაელმა სარდლებმა შეტყუებით მოჰკლეს ეგრისის მეფე, ვითომც სპარსელებთან კავშირის გამო.

სახალხო კრება ებრისში და გზობა ორიენტაციის საკითხის შესახებ

იმდროინდელი რომელი ისტორიკოსი აგათია გადმოგვცემს რომ გუბაზის ვერაგულად მოკვლამ „ააღელვა ლაზების მთელი ჯარი. ლაზები ისე იყვნენ აღშფოთებულნი რომ გადასწყვიტეს აღარ შეერთებოდნენ რომაელებს და აღარ ეომნათ მათთან ერთად. როცა ლაზებმა გუბაზი დაასაფლავეს თავისი ჩვეულების თანახმად, მათ აღარ მიიღეს მონაწილეობა ბრძოლებში, რადგანაც თავს უკიდურესად შეურაცხყოფილად გრძნობდნენ და ფიქრობდნენ, ჩვენმა სამშობლომ დაჰკარგა თავისი სახელი და დიდებაო“.

თუ რას ნიშნავდა ლაზების ჯარის დახმარება, ეს რომაელებმა მალე დაინახეს ონოგურის ბრძოლაში. აქ სამი ათასმა სპარსელმა სამარცხენოდ დაამარცხა 50.000 რომაელი!

თვითონ ლაზები ამ დროს თავისი ქვეყნის შემდგომ ბედზე ფიქრობდნენ. ხალხის თავ-კაცებმა ერთს ხეობაში დიდი საერო კრება მოიწვიეს. აქ ბევრი სხვადასხვანაირი აზრი გამოითქვა იმის შესახებ, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ შემდეგში. კრების მეთაური აზნაურები ორ ჯგუფად გაიყვნენ. ერთი ჯგუფის სათავეში აიეტი იდგა, რომაელების ძველი მტერი და სპარსელების მომხრე. აიეტი ამტკიცებდა, გუბაზის მოკვლა მხოლოდ დასაწყისია და რომაელებს ჩვენი მოსაზობა აქვთ განზრახულიო, სპარსელები კი უფრო სანდონი არიანო. „გაქრა კოლხების ძველი ღირსება, — ამბობდა აიეტი, — და დღეიდან უკვე ჩვენ სხვებზე ველარ ვიბატონებთ... ჩვენ რომ ეს ბოროტმოქმედება უყურადღებოდ დავტოვოთ, რომაელები აღარ დაგვეზნებიან და კიდევ უფრო მეტად გავგაბახებენ ჩვენი უმოქმედობის წყალობით. რათქმაუნდა, რომაელები იმათ კიდევ უფრო თავხედურად ექცევიან, ვინც მათ ემორჩილება, და, ჩვეულებრივად, ზევიდან ქვევით უყურებენ იმათ, ვინც მათ ემსახურება... მე მინდა რომ კოლხეთის სახელმწიფოს ჰქონდეს თავისი წინანდელი ძლიერება, რომ მას არ სჭიროდეს უცხოელების დახმარება გარედან, რომ როგორც ომის, ისე მშვიდობის დროს იგი მხოლოდ თავის-თავს ეყუდოს. მაგრამ როცა ჩვენ უამთა ვითარების გამო ან ბედის უკუღმართობის წყალობით ანდა ორივე მიზეზით ისე დავუძღვრდით, რომ სხვისი ხელ-ქვეითი გავხდით, ისევ

სჯობია იმის ხელში ვიყოთ, ვინც უფრო კეთილისმსურველია, ვინც დაურღვევლად იცავს კეთილ განწყობილებას თავისიანებთან და მოკავშირეებთან“-ო. აიგეტის სიტყვამ ისე აანთო ხალხი რომ ერთხმად ივრიალეს, სპარსელებს მივემხროთო. მაგრამ მოწინააღმდეგე პარტიის მეთაურმა, ფარტაძმა, რომელსაც დიდი პატივისცემა და გავლენა ჰქონდა კოლხებში მოხვეჭილი, შეაჩერა ხალხი. ფარტაძი ურჩევდა, საქვეყნო საქმის გულისათვის დაევიწყოთ ეს მწუხარება და წყენა და გონების ძალით საუკეთესო გზა ავირჩიოთო. გუბაზის მოკვლა რომაელი სტრატეგოსების საქმეა და კეისარი აქ არაფერ უშაშაიაო. რომაელები მაინც უფრო მისაღებნი არიან, რადგანაც სპარსელები ვერასოდეს ვერ შეურიგდებიან ჩვენ რომ სხვადასხვა სარწმუნოება გვაქვსო. „სასოწარკვეთილებასა და გრძობათა ღელვას კი არ უნდა ავყვეთ და მონებივით კი არ უნდა გავიქცეთ, არამედ უნდა გავიმსჭვალეთ კოლხის თავისუფლების შეგნებით, ვაჟაკტურად უნდა გადავიტანოთ უბედურება და არ ჩავიდინოთ არაფერი უღირსი და მამა-პაპური წესების შემბლაღველი“. შევატყობინოთ კეისარს, რაც მოხდა და ვნახოთ, რა პასუხს მოგვცემს. თუ ჩვენი სამართლიანი მოთხოვნილება უარყოფილი იქნება, მაშინ ვიფიქროთ სპარსელებთან კავშირზეო.

ფარტაძის აზრმა გაიმარჯვა. ჯერ-ერთი, სპარსელების სიავეკარგე ბევრს ჰქონდა გამოცდილი. შემდეგ კიდევ, როგორც ვიცით, ეგრისის აზნაურებს რომაელებთან კავშირი ქონებრივად აინტერესებდათ. ამიტომ შეატყობინეს იუსტინიანე კეისარს მკვლელების დასჯა და სთხოვეს ეგრისის მეფედ გუბაზის ძმის, წათეს დამტკიცება, რომელიც ამ დროს კონსტანტინეპოლში იმყოფებოდა. იუსტინიანეს კარგად ჰქონდა აწონილ-დაწონილი ლაზების მნიშვნელობა იმდროინდელ გარემოებაში და რომ ეგრისის ხალხი მას არ გადასდგომოდა, სასწრაფოდ შეასრულა ლაზების ყველა მოთხოვნა. მკვლელები დაისაჯნენ, ხოლო მეფედ ნაკურთხი წათე II დიდი ზემიითა და დიდებით ჩამოიყვანეს სამშობლოში. წათე შეუდგა ეგრისის მართვას მამა-პაპური წესების თანახმად.

მისიმიელების აჯანყება. სპარსელების საგოლოო დამარცხება ეგრისში

მისიმიელები აფშოილებს ზემოთ ცხოვრობდნენ, მდ. კოდორის სათავეებში. ისინი ეგრისის მეფის ქვეშევრდომები იყვნენ, თუმცა თავისი საკუთარი ენა და ადათები ჰქონდათ. 555 წელს მათს ქვეყანაში მოვიდა რომაელი მოხელე, სოტერიხი, რათა ყოველწლიური ხარკი გადაეცა ალანებისათვის, რომელნიც მაშინ დღევანდელი ყარაჩაის მიწაწყალზე ცხოვრობდნენ და რომაელების მოკავშირეები იყვნენ. სოტერიხის ქცევა მისიმიელებს არ მოეწონა და ეჭვიც გაუჩინა, ჩვენი ციხის გადაცემა ხომ არ უნდა ალანებისათვისო. ამიტომ მისიმიელებმა სოტერიხს მოციქულები მიუგზავნეს და ასე შეუთვალეს: „უსამართლობას გვიპირებ, როგორც ჩანს, სტრატეგო. შენ არც სხვას უნდა მისცე ნება რომ ჩვენი საკუთრება წაიღოს, არც თვითონ უნდა მოისურვო ასეთი რამ. თუ რომ მართლაც

ამგვარი რამე გულში არ გიძევს, წაბარჯდი ეხლავე აქედან, სხვაგან დადექ და სამყოფ სასმელ-საჭმელს ჩვენ მოგიტანთო“. სოტერიხმა ისეთი სიბრიყვე ჩაიდინა, რომ ელჩები ჯოხით აცემინა. მთიელის აზრით ცემა ისეთი 'მეურაცხყოფაა, რომელიც სისხლით უნდა მოირეცხოს. აქ კიდევ ხალხის ღირსება იყო გაქედილი, რაკი მის წარმომადგენლებს მოექცნენ ეგრე უდიერად. ამიტომ იმავე ღამეს მისიმიელები თავს დაესხნენ რომაელებს და მუსრი გაავლეს, თვითონ კი სპარსელების მხარეს გადავიდნენ. შემდეგ, როცა რომაელები კვლავ მოვიდნენ აქ, ისეთი გამხეცებულნი იყვნენ, რომ ბავშვებსაც არ ინდობდნენ — ზოგს კლდიდან ძირს ისროდნენ, ზოგს კი შუბის წვერზე აცემევდნენ. მაგრამ თავისუფლების სიყვარულმა იმდენი ქნა რომ ამ პატარა ტომმა სამარცხვინოდ გააქცია თავი პირ დაღეწილი რომაელები. ბოლოს საქმე შერიგებით გათავდა: მისიმიელებმა რომაელებს ზარალი აუნაზღაურეს, სამაგიეროდ თანხმობა მიიღეს ეცხოვრათ თავის ნებაზე ძველებურად, მამა-პაპური ადათების მიხედვით.

ამავე 555 წელს სპარსელმა სარდალმა ნახორაგანმა სამოც-ათასიანი ჯარით იერიში მიიტანა რომაელებზე ციხე-გოჯის მიდამოებში. რომაელების საქმე შეიძლებოდა ცუდად წასულიყო, მაგრამ ისინი ერთი ლაზის გმირობამ გადაარჩინა. ეს კაცი სპარსელებს დაექირათ, გზა გვირგვინეო. მეგზურმა იმდენი მოახერხა რომ რომაელებს შეატყობინა მტრის მოძრაობა და სპარსელები ხაფანგში შეიტყუეს. რომაელებისა და მათი მოკავშირეების უეცარი თავდასხმის გამო სპარსელები შედრკნენ და გაიქცნენ დიდად დაზარალებულნი. ამის შემდეგ ნახორაგანმა ქალ. ფაზისზე გაილაშქრა, მაგრამ აქ კიდევ უფრო საშინელი დამარცხება განიცადა. სპარსელებმა 12.000 კაცამდე დაჰკარგეს და სასწრაფოდ უკან დაიხიეს. თვითონ ნახორაგანი ქართლში გადავიდა. აქედან იგი ხოსრომ სპარსეთში დაიბარა და ფოთთან დამარცხების გამო ცოცხალს ტყავი გააძრო.

ამის შემდეგ შაჰმა, ჩანს, ეგრისში თავისი საქმე წაგებულად ჩასთვალა და ჯერ დროებითი ზავი შესთავაზა რომაელებს. შემდეგ კი 562 წელს, ქალაქ დარაში, უფრო ხანგრძლივი ხელშეკრულებაც დაუდო.

562 წლის ზავი. სვანეთის საკითხი

ქალაქ დარაში დადებული ზავის პირობით სპარსელები უარს ამბობდნენ ეგრისზე, მაგრამ სადაოდ მიაჩნდათ სვანეთი, ეგ კუთხე ჩვენი იყო და ჩვენ უნდა დავგვრჩესო.

სვანებიც ძველთაგანვე ეგრისის მეფის ვასალები იყვნენ. ეგრისის მეფე ამტკიცებდა სვანეთის მთავარს თვით სვანების წრიდანვე. გარდა ამისა, ეგრისის მეფე სვანებისგან ძღვნად იღებდა თაფლს, ცვილს, ტყავებს და სხვა ამგვარ საგნებს, თვითონ სამაგიეროდ პურს უგზავნიდა, რომელიც სვანებს აკლდათ. სპარსელებთან ომის დროს კი მათ შორის უთანხმოება ჩამოვარდა. სვანები იმასაც აბრალებდნენ ეგრისელებს, რომ პური აღარ მოგვაწოდესო. ამიტომ სვანებიც ერთი პირობა სპარსელების მხარეს გადასულან. უეჭველია, რომ სვანებიც, ისევე როგორც საქართველოს სხვა

ტომებიც, ამ შემთხვევაში თავის სახალხო თავისუფლებაზე ფიქრობდნენ და იმას არჩევდნენ, ვინც იმ არეულსა და შფოთიან დროში ნაკლებად სახიფათო მოკავშირე ჩანდა. ეხლა კი სპარსელები სევანეთიდან დაძვრას აღარ აპირებდნენ. მართლაც, სევანეთის საუღელტეხილო გზებს მათთვის მნიშვნელობა ჰქონდა. შემდეგ, თუ ისინი სევანეთში გამაგრებას მოახერხებდნენ, ეგრისი მუდამ საფრთხის ქვეშ იქნებოდა. ამიტომ არც რომაელები სთმობდნენ სევანეთს. ეს დავა დიდხანს გაგრძელდა, ვიდრე 575 წლის მახლობლად რომაელები სევანეთში არ შეიჭრნენ და სევანეთის მთავარი ტყვედ არ წაიყვანეს. ამის შემდეგ სპარსელების გავლენა დას. საქართველოში ძირიანად ამოვარდა.

ქართლი მემკვიდრე საუკუნის მეორე ნახევარში. ქართლის სამხრეთის მთავრობის დაარსება

როგორც ვიცით, ქართლის ხალხი და სპარსელები თავიდანვე ექვიტა და უნდობლად უყურებდნენ ერთმანეთს. ჯერ კიდევ მეექვსე საუკუნის შუაწლებში წერდა პროკოპი კესარიელი რომ „იბერები ნებაყოფლობით არ ემორჩილებიან სპარსელებს... ცხადია, რომ იბერებს ილაჯი გაწყვეტილი აქვთ და ისინი აპირებენ აჯანყებას უახლოეს მომავალში, თუ მოხერხებულ დროს შეურჩევენ“-ო. ეს, ცხადია, ხალხზე ნათქვამი. ხალხი იყო რომ ყველაზე მეტად იტანჯებოდა სპარსელების ხარკის, სამხედრო ბეგრისა და მოხელეების თავგასულობა-უსამართლობისაგან. მთავრები და დიდი აზნაურები, როგორც ვიცით, პირველად კავშირში იმყოფებოდნენ სპარსელებთან, მაგრამ თანდათან სპარსელებს აზნაურებიც გადაუდგნენ: ჯერ ერთი, სპარსული უღლის სიმძიმე ნელ-ნელა აზნაურობასაც სწვდებოდა. შემდეგ კიდევ, როცა დიდი სახალხო მოძრაობა დაიწყო სპარსელების წინააღმდეგ, აზნაურები და მთავრები შეშინდნენ, ჩვენ მთლად განზე არ გავირიყოთო, თვითონაც ამ ბრძოლაში გაერივნენ და მის მეთაურობასაც კი ჩემულობდნენ. წარჩინებულებს უნდოდათ ეს მოძრაობა თავისთვის გამოეყენებინათ და მოახერხეს კიდევაც.

სპარსელების განდევნა ქართლიდან მეექვსე საუკუნის სამოციანი წლების დამლევადან იწყება. ამ დროს სპარსელების საქმე უკან იყო წასული მარტო ეგრისში კი არა, სხვაგანაც. ქართლში კიდევ ძალა და შეძლება სპარსელებთან საბრძოლველად ბლომად მოიპოვებოდა.

მიუხედავად იმისა, რომ სპარსელების ბატონობა აფერხებდა ქვეყნის განვითარებას, ქართლი მაინც სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა და ძლიერდებოდა. ამ დროს ქართლი მდიდარ ქვეყნად ითვლებოდა. იმდროინდელი რომაელი ისტორიკოსი მენანდრე გვიამბობს რომ, როცა 576-7 წელს საზავო მოლაპარაკება წარმოებდა სპარსელებსა და რომაელებს შორის, „კეისარი მზად იყო დაეთმო სპარსელებისათვის პერს-არმენია და იბერია, რადგანაც კარგად იცოდა რომ სპარსელები არავითარ შემთხვევაში უარს არ იტყვიან ამ ქვეყანაზე, თუნდაც სპარსელების საქმეები მთლად აწეწილიყო და დალუპულიყო... სპარსეთის მეფე კი მოხარული იყო, რომ რომაელები უარს ამბობდნენ პერს-არმენიასა და იბერიაზე...

ეს ქვეყნები ხომ ძალიან ნაყოფიერი იყო და დიდ შემოსავალსაც იძლეოდა“-ო. მართლაც, ქართლში ამ დროს კარგად განვითარებული იყო მიწისმოქმედება და, კერძოდ, მევენახეობაც. პურს იმდენს იწვედნენ, რომ საზღვარგარეთაც კი გაჰქონდათ. პროკოპი კესარიელი ამბობს, მაგალითად, მესხების შესახებ, რომ „ისინი ძველთაგანვე იბერების ქვეშევრდომები არიან და მთებში ცხოვრობენ. მესხეთის მთები მწირი და უნაყოფო კი არ არის, არამედ სავსეა ყოველგვარი სიკეთით, იმიტომ რომ მესხები დახელოვნებული მიწისმოქმედნი არიან და მათ ვენახებიც აქვთ“-ო. მიწისმოქმედებაში დახელოვნებას, ესე იგი ხანგრძლივს სახალხო სამეურნეო გამოცდილებას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა სამეურნეო განვითარებისათვის და, მართლაც, ქართლის ბარის თემები უფრო დაწინაურებული იყო ამ დროს, ვიდრე მესხეთის მთები. მიწის დაბუშაგების საქმეებისათვის ბარში დიდსა და გრძელ არხებსაც აკეთებდნენ უწყლო საყანეების მოსარწყავად. იმ დროს ეკუთვნის, მაგალითად, რუსთავის არხი, თბილისს ქვემოთ.

განვითარებული იყო ქართლში ამ დროს ხელოვნობა, ვაჭრობა და ქალაქები. ყველაზე მნიშვნელოვანი ქალაქები ქართლში, მეექვსე საუკუნეში, იყო თბილისი, უჯარმა, ბოლნისი, მანგლისი, რუსთავი. ვაჭრობას ქართლი აწარმოებდა სომხეთთან, სპარსეთთან, სირიასთან, დასავლეთის ქვეყნებთან, ეგვიპტესთან და სხვებთან.

ქვეყნის კიდევ უფრო სწრაფ ზრდას ბოჭავდა სპარსელების ბატონობა, რომლის მოცილება ეხლა ხალხის მთავარი ნატვრა და სურვილი იყო. 572 წელს სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებამ ერთდროულად იფეთქა ქართლსა და სომხეთში. ქართველების წინამძღოლი ამ დროს გურგენი ყოფილა. აჯანყებას მოჰყვა რომაელ-სპარსელების ომი, რომელიც, ხანგამოშვებით, საზავო მოლაპარაკებათა ჩართვითა და ცვალებადი წარმატებით, თითქმის ოცი წელიწადი გაგრძელდა. ამ ომში გამოირკვა, რომ სპარსელები განსაკუთრებით საქულველი იყვნენ ამიერ-კავკასიის ხალხებისათვის. სპარსელების მიერ დაკავებულ ადგილებიდან მოსახლეობა მთლიანად გარბოდა. საყურადღებოა ისიც, რომ საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლაში ეს ხალხები ერთად იყვნენ და ერთმანეთს ეხმარებოდნენ. 573 წელს, მაგალითად, სპარსელების წინააღმდეგ აჯანყებულ სომხებს ეხმარებოდნენ ეგრისელები და აბაზგები.

576-7 წელს დაიწყეს საზავო მოლაპარაკება რომაელებსა და სპარსელებს შორის. სპარსელები დაუინებით მოითხოვდნენ, რათა რომაელებს დაეცალათ პერს-არმენია და იბერია და აქაური ლტოლვილები, რომელნიც რომაელთა სამფლობელოში იყვნენ შეხიზნულნი, გაეცათ. იუსტინიანე კეისარი მზად იყო, როგორც ვიცით, დაეკმაყოფილებინა პირველი მოთხოვნა, რადგანაც კარგად იცოდა თუ რა მნიშვნელობას აძლევდნენ სპარსელები ქართლსა და სომხეთს, ამ ქვეყნების სიმდიდრის გამო, მეორე მოთხოვნის შესრულებაზე კი უარს ამბობდა. მაშინ მოხუცებულმა შაჰმა ხოსრომ მისცა თანხმობა კეისარს, რომ ის ქართველები და სომხები, რამელნიც არ მოისურვებდნენ სამშობლოში დაბრუნებას, დარჩენი-

ლიყენენ აღმოსავლეთ რომის იმპერიის მიწაწყალზე. იმდროინდელი რომელი ისტორიკოსი მენანდრე ამტკიცებს: შაჰი ასე მოიქცა, რადგანაც იცოდა „რომ მცირეოდენ მმართველი პირების გარდა, რომელნიც ხელმძღვანელობდნენ აჯანყებას, არც ერთი პერს-არმენიელი და იბერი არ წავიდოდა უცხო ქვეყანაში სამშობლოსადმი სიყვარულის გამო, რომელიც ჩანერგილია ადამიანებში“, ესე იგი, ხალხს იმდენად უყვარდა თავისი მშობლიური მიწა-წყალი, რომ მისი სამუდამოდ მიტოვება არ შეეძლო.

საბოლოოდ მაინც შაჰი და კეისარი ვერ შეთანხმდნენ. ასევე უნაყოფო გამოდგა 579 და 580 წლების საზავო მოლაპარაკებანი. ამავე დროს სპარსელების გავლენა ამიერ-კავკასიაში სულ უფროდაუფრო სუსტდებოდა, რასაც ხელს უწყობდა შინაური შფოთი სპარსეთის სამეფოში. სარდალმა ბაჰრამ ჩუბინმა მოჰკლა შაჰი, რის გამოც სპარსეთის ტახტის მემკვიდრე, ხოსრო ფარვიზი, კეისართან გაიქცა, დახმარების სათხოვნელად. კეისარმა მავრიკემ მართლაც ჯარით უშველა ხოსრო ფარვიზს მისეული ტახტის დაბრუნებაში, რისთვისაც საზღაურად სპარსეთის ახალი მეფისაგან მიიღო სომხეთის უმეტესი ნაწილი და ქართლი თბილისამდე. ეს მოხდა 591 წელს. ეს შეთანხმება მხოლოდ იმას ნიშნავდა, რომ სპარსეთი უარს ამბობდა თავის მოთხოვნილებებზე ამ ქვეყნების მიმართ. ნამდვილად, ქართლის დიდმა ნაწილმა მეექვსე საუკუნის დამლევისათვის უკვე გადაიგდო სპარსელების ბატონობის უღელი და არც რომაელებს ემორჩილებოდა. სპარსელები ჯერ კიდევ მხოლოდ თბილისის ციხეში იყვნენ გამაგრებულნი.

განთავისუფლებული ქართლი, საიდანაც სპარსელები აჯანყებული ხალხის რისხვამ გააძევა, ეხლა თავისი საკუთარი მართვა-გამგეობის წესზე ეწყობოდა. უძველესი ქართული მატყანე, „მოქცევაი ქართლისაი“, ამბობს ამ დროის შესახებ: „ნელად-რე შეკრბა ქართლი და განაჩინეს ერისთავად გუარამ“-იო. ქართლის მმართველობის სათავეში ერისმთავარი დააყენეს. ეს ერისმთავარი თვითონაც დიდი აზნაური იყო და დიდი აზნაურების, სეფე-წულებისა და მთავრების, წარმომადგენელიც, რომელთაც იგი აირჩიეს ქვეყნის მმართველად. თუმცა თავისუფლება ხალხმა მოიპოვა, მაგრამ მისი ნაყოფი წარჩინებულებმა ჩაიგდეს ხელში. მალე ქართლის ერისმთავრის ძალა-უფლება გაიზარდა და გაძლიერდა. ასე წარმოიშვა ქართლში ფეოდალური მართვა-გამგეობის ორგანიზაცია, ფეოდალური სახელმწიფო, რომელმაც ძველი მონათმფლობელური სახელმწიფოს ადგილი დაიჭირა. ქართლის ერისმთავრებმა მალე საკუთარი ფულის მოჭრაც დაიწყეს ქართული წარწერით. საკუთარი მონეტა-ფული სახელმწიფოს დამახასიათებელი თვისებაა.

უძველესი ფულები ქართული წარწერით.

საქართველოს კულტურა და იდეოლოგია V — VI საუკუნეებში

ისე როგორც ყველა სხვა ქვეყანაში, საქართველოშიაც თავდაპირველად კულტურა და იდეოლოგია უპირატესად სარწმუნოების გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. ეს გასაგებია, რადგანაც რაც უფრო სუსტი იყო ადამიანი გარემო ბუნებასთან ბრძოლაში ტექნიკისა და მეცნიერების სუსტი განვითარების გამო, მით უფრო ცრუ-მორწმუნე იყო იგი.

მას შემდეგ, რაც ქართლში ქრისტიანობა სახელმწიფო სარწმუნოებად იქცა, კულტურასა და იდეოლოგიასაც საეკლესიო-ქრისტიანული ელფერი ელო მეტ-ნაკლებად. ასეთი იყო, მაგ., მწერლობა. ქრისტიანობამ ძველი ქართული წარმართული მწერლობა მოსპო, თვითონ-კი თარგმანებით დაიწყო. როგორც სხვა ქრისტიანულ ქვეყნებში, საქართველოშიაც უძველესი ნათარგმნი საქრისტიანო წიგნები სხარება და დაბადება იყო. სთარგმნიდნენ ბერძნული, სირიული და სომხური ენებიდან. მალე ორიგინალური მწერლობაც გაჩნდა, ჰაგიოგრაფიული ხასიათისა. ჰაგიოგრაფიულ ნაწარმოებებში მოთხრობილი იყო ისეთი პირების ბიოგრაფია, რომლებმაც ღვაწლი დასდეს ქრისტიანობას, ან თავიც კი შესწირეს მას. უძველესი ქართული ჰაგიოგრაფიული თხზულება არის „შუშანიკის მარტვილობა ანუ წამება“, დაწერილი იაკობ ცურტაველის მიერ მეხუთე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში. აქ აღწერილია თუ როგორ აწამა ვარსკენ ქართლის პიტიახშმა თავისი ცოლი შუშანიკი იმის გამო, რომ შუშანიკმა არ შეასრულა ვარსკენის მოთხოვნა და ცეცხლისმსახურება არ მიიღო. დაწერილია ეს ძველი მოქნილი, მომჭირნე, მდიდარი და მხატვრული ენით. იგი ამავე დროს ძვირფასია, როგორც ისტორიული წყარო, იმიტომ რომ მასში კარგად არის ასახული ქართლის საზოგადოება და მისი ყოფა-ცხოვრება მეხუთე საუკუნის მეორე ნახევარში. ასეთივე კარგი ისტორიული წყაროა „ესტატე მცხეთელის წამება“, რომელიც უცნობ ავტორს დაუწერია მეექვსე საუკუნის შუაწლებში და რომელშიაც აწერილია ქართლის ვითარება მარზპანობის დროს.

საეკლესიო მიზნების გარდა, მწერლობა მაშინ სხვა მიზნებსაც ემსახურებოდა, რათქმაუნდა, როგორც, მაგალითად, სახელმწიფოებრივსა და კერძო სამოქალაქო საქმისწარმოებას. წარწერებს აკეთებდნენ, როგორც ვნახეთ. ფულეზუნდაც. შენახულია, გარდა ამისა, ერთი წარწერა, ახალციხის მხარის სოფ. წყისეში ნაპოვნი. ეს წარწერა მეექვსე საუკუნის დამლევს თუ მეშვიდე საუკუნის დამდეგს ამოუჭრევენებია ქვის ჯვარზე ვინმე კონსტანტის იმის ნიშნად, რომ მიწა, სადაც აღმართული იყო ეს ქვა-ჯვარი, ნაყიდი მამული იყო.

წყისეს წარწერა.

მწერლობას ხმარობდნენ აგრეთვე უცხო სახელმწიფოებთან ურთიერთობის დროს. ეგრისის სამეფო არქივში ძალიან ძველი დოკუმენტებიც ჰქონდათ დაცული. ასევე იყო, რათქმაუნდა, ქართლშიაც.

უფრო სუსტი იყო, საეკლესიოსთან შედარებით, როგორც ჩანს, პოეტური და ფილოსოფიური მწერლობა თუმცა ამ დარგის უცხო ლიტერატურას კარგად იცნობდნენ. მეოთხე საუკუნეში ეგრისელებს თურმე არა ერთჯერ უსახელებიათ თავი მჭევრმეტყველებით ბერძნების სადღესასწაულო კრებებზე, ბერძნები კი რიტორიკის უდიდესი ოსტატები იყვნენ. ეს ფაქტი იმის ნიშანია რომ კოლხეთში გავრცელებული იყო ბერძნული განათლება, ძველი ბერძნული ფილოსოფიისა და პოეზიის ცოდნა. როგორც ქართლში, ისე ეგრისში, ჩანს, იცნობდნენ სპარსულ მწერლობასაც.

მწერლობა გამოყენებული იყო საზოგადოებრივსა და პოლიტიკურ ბრძოლაშიაც. როცა სპარსელები იძულებული გახდნენ უარი ეთქვათ მახდიანობის გავრცელებაზე ამიერ-კავკასიაში და, სამაგიეროდ მონოფიზიტურ ქრისტიანობის მფარველებად გამოაცხადეს თავისი თავი, მათ საეკლესიო მწერლობას დაავალეს მონოფიზიტური იდეები და სპარსეთთან განუყრელი კავშირის აუცილებლობა ექადაგა. ამ მიზნით სპარსეთის მეფის აგენტებმა შეთხზეს ლეგენდები, ვითომც ქრისტიანობა სომხეთსა, ქართლსა და ალბანეთში ერთი პირის მიერ არის დანერგული, ვითომც ქართული, სომხური და ალბანური ანბანები აგრეთვე ერთი პირის მიერ არის შეთხზული და რომ ეს „განმანათლებელი“ იმავე დროს სპარსეთთან იყვნენ დაკავშირებულნი. მონოფიზიტები შეუბრალებლად სპობდნენ დიოფიზიტების ანუ ქალკედონიტების მწერლობას. დროგამოშვებით გავლენას იხვეჭდნენ სხვა მიმართულებებიც, მაგალითად, მანიქველობა, რომელიც სპარსული მიდრეკილებისა იყო. სპარსეთის მთავრობა აგრეთვე სხვა საშუალებებსაც მიმართავდა ამ იდეოლოგიური კავშირის განსამტკიცებლად. მას ლურდა, მაგალითად, სომხეთის, ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების გაერთიანება, რომ უფრო ადვილი ყოფილიყო მათი მართვა სპარსელი მოხელეებისათვის. ამიტომ, მოჰკლეს თუ არა ვახტანგ გორგასალი, სპარსელების მთავარი მტერი და მოწინააღმდეგე ამიერ-კავკასიაში, მაშინვე, 506 წელს, სპარსელებმა სომხეთის დედაქალაქ დვინში მოიწვიეს სომხეთის, ქართლისა და ალბანეთის ეკლესიების საერთო კრება. ამ კრებამ, სპარსელებისავე კარნახით, შეაჩვენა ქალკედონის აღსარება და ერთადერთ ჭეშმარიტ ქრისტიანობად მონოფიზიტური სარწმუნოება აღიარა. ამის შემდეგ ეკლესია სპარსელების მთავარი დასაყრდენი გახდა.

მაგრამ, როგორც კი სპარსელების გავლენამ შესუსტება იწყო, მაშინვე თავი წამოაჩვენეს ქალკედონიტებმა. მათ უკვე 574 წელს. გურგენის აჯანყებისთანავე, ძალა ჰქონიათ მოპოვებული ქართლში. მეექვსე საუკუნის დამლევისათვის კი მონოფიზიტები აქ საბოლოოდ დამარცხებული იყვნენ. რადგანაც სომხეთში, რომელიც სპარსეთთან უფრო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, მონოფიზიტებმა უფრო დიდხანს გაძლეს, ამიტომ სომხეთის და ქართლის ეკლესიებს შორის განხეთქილება მოხდა (607 წ.). ესლა ქალკედონიტებმა დაუწყეს მონოფიზიტებსა და მათს მწერლობას უწყა-

ლო დევნა. ამიტომ არის ძველი ქართული მწერლობა ასეთი დაზიანებული სახით ჩვენ დრომდე მოღწეული.

სულიერი კულტურის სფეროში დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო ამ დროს ქართლისა და ეგრისის თანდათან დაახლოება. არც მეგრულ, არც სვანურ. არც აფხაზურ ენაზე მწერლობა არ ყოფილა. როცა ქრისტიანობა შემოვიდა ეგრისში. იგი ბერძნული მწერლობის სახით იყო წარმოდგენილი. მაგრამ ბერძნული ენა გაუგებარი იყო ადგილობრივი მოსახლეობისათვის. ამავე დროს არგვეთიდან (დღევანდელი ზემო-იმერეთი), რომელიც ყოველთვის ქართლის სამეფოს საზღვრებში შედიოდა, ეგრისში ადვილად ვრცელდებოდა ქართული ენა, რომელიც უფრო ადვილად შესათვისებელი იყო მოძმე ქართველ ტომებისათვის. ქართულ ენასთან ერთად ვრცელდებოდა ძველი და მდიდარი ქართული მწერლობაც. ქართულმა მწიგნობრობამ ადრე დაიჭირა ეგრისში ბერძნულის ადგილი. ქართული კულტურის ერთი ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი ცენტრთაგანი დასავლეთ საქართველოში იყო ქალ. ქუთათისი (ქუთაისი). კულტურულ დაახლოებას თან მისდევდა მოძმე ტომთა ერთობის შეგნების ზრდა.

ნივთიერი კულტურის სფეროშიაც ამ ხანიდან მრავალი ძვირფასი ძეგლია შემონახული. უმეტეს წილად გადარჩენილია საეკლესიო ხუროთმოძღვრების ძეგლები, უფრო მცირე რაოდენობით მოღწეულია საერო არქიტექტურის ნაშთებიც. უკანასკნელს ეკუთვნის, მაგ., უჯარმის ციხე.

უჯარმის ციხის კედლის დეტალი.

იმდროინდელი საეკლესიო არქიტექტურა ორი მთავარი რიგისაა. უფრო ძველი შენობები მონათმფლობელური ხანის არქიტექტურას უახლოვდება და ეგრეთწოდებულ „ბ ა ზ ი ლ ი კ ა“-ს ანუ უგუმბათო ნაგებობას წარმოადგენს. ასეთია მეხუთე საუკუნის დიდებული ძეგლები — ბოლნისისა და ურბნისის ტაძრები და სხვები.

ბოლნისისა და ურბნისის ტაძრები. სამკაულები ბოლნისის ტაძრიდან.

მეექვსე საუკუნიდან უკვე სხვა რიგის ეკლესიებს აშენებდნენ. ეს იყო ჯვრის ტიპის გუმბათიანი ნაგებობა. რომელიც უფრო შეეფერებოდა ფეოდალურ ხანასა და გემოვნებას. ჯვრის ტიპის ტაძარია მცხეთის ჯვარის საყდარი, რომელიც არაგვის შესართავთან მაღალ კლდეზეა აგებული მეექვსე-მეშვიდე საუკუნეების მიჯნაზე. ეს შენობა ხუროთმოძღვრების გენიალური ნაწარმოებია.

ჯვარის ტაძარი და მისი დეტალები.

V — VI საუკუნეების ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლების შესწავლა ამტკიცებს, რომ საამშენებლო ხელოვნება იმდროინდელ საქართველოში მაღალ საფეხურზე იდგა.

საქართველოს მეზობლები VII საუკუნეში

საქართველოს გარშემო მდებარე ქვეყნებში განვლილ პერიოდში დიდი ცვლილებები მოხდა. გამოიცვალა მოსახლეობა. საზოგადოებრივი ყოფა, სახელმწიფო წყობილება. ისტორიის სარბიელიდან ჩამოვიდა ზოგი ძველი ტომი, მათ ადგილას კი ახალი ხალხები მოვიდნენ.

დიდი ცვლილება გამოიარა რომის სახელმწიფომ. 395 წელს მომაკედამა კეისარმა თეოდოსიმ რომის იმპერია თავის ორ ვაჟს გაუყო. ამის შემდეგ სახელმწიფო თუმცა კიდევ ერთ ხანს ერთიანად ითვლებოდა, მაგრამ ფაქტიურად ამ ორი ნაწილიდან თითოეული საკუთარი გზით ვითარდებოდა. აღმოსავლეთი ნაწილის დედაქალაქად უკვე მეოთხე საუკუნის დამდეგიდან კონსტანტინოპოლი იყო. დასავლეთი ნაწილის პოლიტიკური არსებობა შესწყდა მეხუთე საუკუნის დამლევს.

აღმოსავლეთ რომის იმპერია ამის შემდეგ მარტო განაგრძობს განვითარებას. მეშვიდე საუკუნიდან ჩვენ მას ბიზანტიას ვუწოდებთ. თუ ძველი რომი მონათმფლობელური სახელმწიფო იყო, ბიზანტია უკვე ფეოდალური ქვეყანაა. გარდა ამისა, ბიზანტიაში ბერძნულმა ენამ საბოლოოდ განდევნა ლათინური ენა მწერლობიდან, ეკლესიიდან და სამეფო კანცელარიიდან. კულტურულადაც, მაშასადამე, ბიზანტია თვალსაჩინოდ განსხვავდება რომისაგან.

ჩრდილოეთ კავკასიაშიაც ბევრი ახალი ამბავი მოხდა. მეოთხე საუკუნიდან აქ ჰუნები ბატონობენ, რომელნიც განსაკუთრებით V — VI საუკუნეებში მძლავრობენ. ჰუნები მრავალ სხვადასხვა ტომად იყოფოდნენ. მეცნიერები ფიქრობენ, რომ ერთერთი ჰუნური ტომი მეექვსე საუკუნის დამლევებიდან ხაზარების სახელით გახდა ცნობილი. მართლაც, ხაზარებმა მეექვსე საუკუნის დამლევებიდან მოიპოვეს გავლენა ჩრდილოეთ-კავკასიაში. მალე აქ მათ მეტად ძლიერი სამეფო შექმნეს, რომელიც მდ. ვოლგიდან აზოვის ზღვამდე იყო გადაქიმული. ხაზართა სამეფოს მეთაური ხაკანის ტიტულს ატარებდა. მისი სატახტო ქალაქი შემდგომ საუკუნეებში იყო სარილ-შარი ანუ იტილი, დღევანდელ ასტრახანის მახლობლად.

მაგრამ განსაკუთრებით დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ჩვენი ქვეყნისათვის არაბების გამოჩენას მსოფლიო ისტორიის ასპარეზზე.

არაბები სემიტურ მოდემას ეკუთვნიან, ისევე, როგორც ებრაელები, არამეველები, ასურელები და სხვები. მათი სამშობლო არაბეთის ნახევარკუნძულია. არაბეთის ნახევარკუნძული შემდეგ მთავარ რაიონებად იყოფა: 1) ნეჯდი, შუა რაიონი, 2) ჰიჯაზი, მეწამული ზღვის ნაპირზე მდებარე ზოლი და 3) იამანი, რომელსაც ნახევარკუნძულის სამხრეთ-დასავლეთი სანაპირო უჭირავს. ჰიჯაზში და იამანში უძველესი დროიდანვე განვითარდა მიწისმოქმედება და ვაჭრობა. ჰიჯაზში იყო მნიშვნელოვანი სავაჭრო ქალაქები—მაქა და იასრიბი. ჰიჯაზისა და იამანის არაბები ბინადარ ცხოვრებას ეწეოდნენ, მიწისმოქმედებისა და ვაჭრობის წყალობით. შინაგანი რაიონები კი ბედუინების სახელით ცნობილ მომთაბარე არაბებს ეჭირათ. მეექვსე საუკუნეში ცალკეული

არაბი ტომები საკმაოდ დიდ როლს თამაშობდნენ აღმოსავლეთ რომის იმპერიისა და ერანის ცხოვრებაში, რომელთა მეზობლებიც ისინი იყვნენ. მაგრამ განსაკუთრებით გაიზარდა მათი მნიშვნელობა მეშვიდე საუკუნის პირველი ნახევრიდან, როცა მოხდა არაბთა ყველა ტომის გაერთიანება. არაბთა გამაერთიანებელი იყო მუჰამადი, რომელიც მაქელი იყო, კურეიშის თემის ჰიშამის გვარის შვილი. მუჰამადმა ამავე დროს არაბებში ახალი სარწმუნოებაც გაავრცელა.

მანამდე თითოეული არაბი ტომი საკუთარ ღმერთებს სცემდა თაყვანს. ეს ხელს უშლიდა არაბთა გაერთიანებასა და დაკავშირებას, კერძოდ—სავაჭრო ურთიერთობის განვითარებას მათში. მუჰამადმა ერთი ალაჰის ანუ ღმერთის სარწმუნოება წამოაყენა, რომელსაც მან „ისლამი“ უწოდა, რაც „მინდობას“ ნიშნავს. ისლამის მიმდევარს „მუსლიმს“ ანუ „მინდობილს“ ეძახიან. აქედან არის წარმომდგარი დამახინჯებული „მუსლიმანი“ ანუ „მუსულმანი“. მუსლიმებს მაჰმადიანებასაც ეძახიან, მუჰამადის ანუ მაჰმადის სახელის მიხედვით.

თავისი სარწმუნოების ქადაგება მუჰამადმა მაქაში დაიწყო. რადგანაც თავდაპირველად იგი მონებასა და ლარიბებს მიმართავდა, ამიტომ მდიდრებმა და მონათმფლობელებმა მას ბრძოლა გამოუცხადეს. მუჰამადი იძულებული გახდა გაქცეულიყო ქალ. იასრიბში, რომელმაც შემდეგში „მადინას“ (ე. ი. „ქალაქის“) სახელწოდება მიიღო. ეს გაქცევა ანუ არაბულად „ჰიჯრა“ (აქედან — „მუჰაჯირი“, რაც „გაქცეულს“ ნიშნავს) მოხდა 622 წლის ივლისის 16-ს. ამ „ჰიჯრიდან“ აწარმოებენ მაჰმადიანი ხალხები თავიანთ წელთაღრიცხვას, რომელიც მთვარის წელიწადზეა დამყარებული (უნდა ვიცოდეთ რომ მთვარის წელიწადი ჩვენს, მზის წელიწადთან შედარებით უფრო მოკლეა). 630 წელს მუჰამადმა აიღო მაქა და თანდათანობით მოახერხა არა მარტო შერიგება თავის მტრებთან, არამედ მათთან მკვიდრო კავშირის დამყარებაც. ისლამი არაბი მდიდარი მონათმფლობელების სარწმუნოებად გადაიქცა. მუჰამადის ქადაგებანი შემდეგში ჩასწერეს ცალკე წიგნში, რომელიც „ყურანის“ (არაბულად ნიშნავს „საკითხავს“) სახელით არის ცნობილი.

ამრიგად, საფუძველი ჩაეყარა ახალ არაბულ სახელმწიფოს. ამ სახელმწიფოს მეთაური შემდეგში იწოდება ხალიფად, რაც ნიშნავს „მოადგილეს“. ამიტომ ამ სახელმწიფოსაც ხალიფატს ანუ სახალიფოს ეძახიან. ხალიფები იყვნენ არა მარტო სახელმწიფოს მეთაურები, არამედ სარწმუნოებისაც. ამიტომ ისინი ატარებდნენ, „ხალიფას“ გარდა, „ამირ-ალ-მუმინინას“ ანუ „მართლმორწმუნეთა მბრძანებლის“ ტიტულსაც.

ხალიფები იმთავითვე ძალიან ენერგიულად შეუდგნენ სხვა ქვეყნების დაპყრობას. უკვე მეორე ხალიფას, ომარის, დროს (634 — 644) არაბებმა დაიპყრეს სირია, პალესტინა და ერანი. ერანის შემდეგ ამიერ-კავკასიის ქვეყნების ჯერი იყო. დაპყრობითს ომებში არაბები მიზნად ისახავდნენ მხოლოდ დავლასა და ხარკს, და არა ახალი სარწმუნოების გავრცელებას.

არაბებს ძველ ქართულ მწერლობაში, ამ სახელწოდების გარდა, კიდევ სარკინოზებს, ისმაიტელებსა და აგარიანებს ეძახიან.

საქართველო მეზვიდე საუკუნის პირველ ნახევარში

მართალია, მეზვიდე საუკუნის დასაწყისში სპარსელებს კიდევ ერთხელ გაუღიმა სამხედრო ბედმა და ისინი ღრმად შეიჭრნენ ბიზანტიის ტერიტორიაში (606 — 619 წ.წ.), მაგრამ სამაგიერო მათ მალე და ხუთეცად გადაუხადა ჰერაკლე კეისარმა. ჰერაკლემ სამი დიდი ლაშქრობა ჩაატარა სპარსელების წინააღმდეგ 622 — 629 წლებში. მეორე და მესამე ლაშქრობის დროს (624—628 წ.წ.) ჰერაკლეს ბაზა ამიერ-კავკასია იყო. მისი ყველაზე ძვირფასი მოკავშირეები და თანამოლაშქრეები იყვნენ ქართველები, ეგრისელები და აბაზგები. ქართველ მოკავშირეებს მაინც თავი დამოუკიდებლად ექირათ. ისინი თვითონ უკარნახებდნენ კეისარს ბრძოლის გეგმას და როცა ჰერაკლე ამ გეგმას არ ეთანხმებოდა, საერთოდ უარს ამბობდნენ ლაშქრობაზე.

626 წელს ჰერაკლემ კავშირი გააბა ხაზარებთანაც, რომლებმაც დიდი ჯარი მისცეს ბიზანტიის მფლობელს.

ამ დროს ქართლში ერთი ნაწილი, უმთავრესად—საპიტიახში, ჯერ კიდევ იმყოფებოდა სპარსელების გავლენის ქვეშ. თბილისშიც სპარსელების გარნიზონი იდგა. ბიზანტიელებმა და ხაზარებმა თბილისს ალყა შემოარტყეს, ბევრი ძალა შეაღიეს მის ბრძოლას, მაგრამ ვერას გახდნენ. მეციხოვნე ქართველებმა და სპარსელებმა ჰერაკლე კეისარი და ხაზარების ხაკანი მასხრად აიგდეს: ციხის გალავანზე გადმოდგებოდნენ ხოლმე და ბიზანტიელებს მისძახოდნენ — თქვენს მეფეს თხის წვერი ასხია და ვაცის კისერი აქვსო, ხაზარებს კი დიდ კვახს უჩვენებდნენ, რომელზედაც ადამიანის სახე დაცინვით იყო გამოსახული და უყვიროდნენ, აი, თქვენი ჯიბლუ ხაკანო. კეისარი და ხაზარები მძვინვარებდნენ ამ შეურაცხყოფის გამო, მაგრამ თბილისელებს მაინც ვერაფერი უყვეს და იძულებული შეიქნენ გასცლოდნენ ქართლის დედაქალაქს. მხოლოდ მეორე წელს, როცა კეისარმა სპარსელებს ერანში ახალი დამარცხებები მიაყენა, ხაზარებმა კვლავ ალყა შემოარტყეს თბილისს და ორი თვის სისხლისმღვრელი ბრძოლის შემდეგ ძლივს აიღეს იგი (627 წ.). ხაზარებმა ქალაქი ააოხრეს, მცხოვრებნი შეუბრალებლად გაჟლიტეს და თვითონ კი უთვალავი სიმდიდრე ჩაიგდეს ხელში. ძველი ალბანელი ისტორიკოსი მოსე კალანკატუელი გვიამბობს, რომ როცა ხაზარებმა „გარემოიცივეს ნებიერი. მოვაჭრე, სახელოვანი დიდი ქალაქი თბილისი“, „მათ ხელი მიჰყვეს საგანძურებს. მეომართა მთელი სიმრავლე მიდიოდა თავის ბატონთან მძიმედ დატვირთული და თან მიჰქონდა ნადავლის ზვინები და ხეაგები. იმდენი მოჰყარეს ოგი რომ თვალს წყალი ელეოდა ოქროსა და ვერცხლის ქანქრების უთვალავი რაოდენობის ცქერაში. ენით უთქმელია თვალ-მარგალიტით მოოჭვილი საეკლესიო სამკაულ-სამსახურებელის ამბავი, რომელიც ხაზარებმა წაიღეს“. შემდეგ შიდაც ალბანელი აზნაურები ხედავდნენ ხაზარების

ნადიმებზე თბილისიდან წაღებულს ძვირფასს, მოოქროვილს ვერცხლის თასებსა და სხვაგვარ სასმისებსო.

როგორც ვხედავთ, მეშვიდე საუკუნის დამდეგს თბილისი ძალიან მდიდარი და დიდი სავაჭრო ქალაქი იყო.

ამ დროიდან მოყოლებული საკმაო ხნით (თითქმის ნახევარი საუკუნით), ამიერ-კავკასიაში ბიზანტიის გავლენა დამყარდა. ბიზანტიის მთავრობამ სპარსელებისაგან განსხვავებული პოლიტიკა აიღო. როცა სპარსელები ამიერ-კავკასიის ქვეყნებს იპყრობდნენ, მათ აქ თვითმპყრობელი მეფეები დახვდათ, დამოუკიდებელი ძალაუფლების მქონენი. სპარსელებმა თანდათანობით შეზღუდეს ამ მეფეების დამოუკიდებელი ხელისუფლება და ბოლოს სულ მთლად მოსპეს კიდევაც. ასევე მოიქცნენ ბიზანტიელები ეგრისში, სადაც ჯერ კიდევ აღმოსავლეთ რომის იმპერიის გავლენა თვალსაჩინო იყო. როდესაც ბიზანტიის მთავრობამ ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ამიერ-კავკასიაშიაც ფეხი მოიკიდა, ის შეუდგა ეგრისის მეფის დამოუკიდებლობის შემდგომ შეკვეცას და მეშვიდე საუკუნის დამლევისათვის მოსპო კიდევაც იგი. მეშვიდე საუკუნის დამლევის უკვე „ლაზიკის მეფის“ მაგიერ „ლაზიკის პატრიკიოზი“ იხსენიება. „პატრიკიოზი“ (ლათინური „პატრიციუსი“) დიდი წოდებულება და პატივი იყო კეისრის კარზე, მაგრამ „მეფის“ „პატრიკიოზად“ გადაქცევა, რათქმუნდა, ჩამომცრობას ნიშნავდა. სულ სხვა მდგომარეობა იყო, მეშვიდე საუკუნის დამდეგს, ამიერ-კავკასიის სხვა ქვეყნებში. ქართლში, მაგალითად, ამ დროს ერისმთავარი იჯდა, რომელიც აზნაურების არჩეული წარმომადგენელი იყო, და არა დამოუკიდებელი მფლობელი. კეისარმა ძალა მისცა ამ ერისმთავრებს რომ აზნაურებისაგან უფრო დამოუკიდებელი გამხდარიყვნენ, რაც, კეისრის აზრით, ამტკიცებდა ერისმთავრების დამოკიდებულებას ბიზანტიისაგან. კეისარი ერისმთავრებისაგან მხოლოდ ერთგულებასა და სამხედრო სამსახურს მოითხოვდა, მათ შინაურ საქმეებში-კი არ ერეოდა. ასეთი ვასალური დამოკიდებულების გარეგანი ფორმა იყო ბიზანტიური საკარისკაცი ტიტულები — იგივე „პატრიკიოზი“, „იპატოსი“, შემდეგში განსაკუთრებით — „კუროპალატი“ და სხვები. ახალი მდგომარეობა ერისმთავრისათვის უკვე გაძლიერებას მოასწავებდა. ასევე მოიქცნენ ბიზანტიელები სომხეთსა და ალბანეთშიაც.

პოლიტიკური მდგომარეობის შეცვლას თან მოჰყვა ცვლილებები საეკლესიო-სარწმუნოებრივ სფეროშიაც. უკვე მეშვიდე საუკუნის პირველ წლებში, როგორც ვიცით, ქართლში დიოფიზიტები ანუ ქალკედონიტები ბატონობდნენ. ჰერაკლე კეისარმა, თბილისის აღების შემდეგ, ეს მდგომარეობა კიდევ უფრო გააძლიერა და ყველა „მწვალებელსა“ და ცეცხლის მსახურთ მუსრი გაავლო. უძველესი ქართული მათიანე, „მოქცევაი ქართლისაი“, ამის შესახებ ამბობს: „ამან ჰერაკლე ტფილისს და მცხეთას და უქარმას განავლინა ქადაგნი, რათა ყოველნი ქრისტიანენი, ქალაქთა შინა, ეკლესიათა შინა შემოკრბენ და ყოველნი მოგვნი და ცეცხლისა მსახურნი ანუ მონათლენ ანუ მოისრნენ. ხოლო მათ ნათლისღებაი არა ინებეს. ზაკვით თანა აღერინეს ქრისტიანეთა, ვიდრემდის ყოველთა ზედა

წარმართა მახვილი და ეკლესიათა შინა მდინარენი სისხლისანი დიდო-
დეს“-ო. ესე იგი, ქართლის უდიდესი ქალაქების, თბილისის, მცხეთისა და
უჯარმის ეკლესიებში ჰერაკლეს სისხლის მდინარეები დაუდენია. ცხადია,
რომ ეკლესიებში მარტო ცეცხლის მსახურნი კი არ იყვნენ შეფარებულნი,
არამედ ქრისტიანებიც, მხოლოდ სხვა (მონოფიზიტური) აღსარებისა. და
მართლაც მათიანე ამტკიცებს, რომ ჰერაკლემ „განწმიდა შვეული ქრის-
ტესი და წარვიდა“-ო. ადამიანების მოსპობის გარდა შეუდგნენ მათი კულ-
ტურული ნამოღვაწარის, კერძოდ — მწერლობის განადგურებასაც და
აქაც ბევრი „განწმიდეს“.

მეშვიდე საუკუნეში გაძლიერდა აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართვე-
ლოს ტომების დაახლოება. მჭიდრო ურთიერთობას ეხლა ხელს არ უშ-
ლიდა არც პოლიტიკური და არც საეკლესიო-სარწმუნოებრივი ზღუდეე-
ბი. მეშვიდე საუკუნეში ქართულმა ენამ და მწერლობამ შემდგომი გავრ-
ცელება მოიპოვა დასავლეთ საქართველოში.

უძველესი ქართული წარწერა აფხაზეთში.

არაბების შემოსვლა ქართლში

მას შემდეგ რაც არაბებმა ერანის მეტი ნაწილი დაიპყრეს, მათ გზა გახ-
სნილი ჰქონდათ ამიერ-კავკასიისაკენაც. მართლაც, პირველი არაბული
რაზმი სომხეთში უკვე 640 წელს გაჩნდა. მაგრამ ეს პირველი შემოსვლა
არაბებისა უფრო მარბიელი ჯარის თარეში იყო, ვიდრე ქვეყნის დაპყრობა.

ქართლსაც არაბები პირველად 642-3 წელს მოსდგომიან, მაგრამ
ქართლებს ისინი დაუმარცხებიათ და თავისი საზღვრებიდან გაუდევ-
ნიათ. სხვათა შორის, აქაურ ბუნებასთან შეგუებაც უჭირდათ არაბებს —
ცხელი ქვეყნის შვილები, ისინი სომხეთსა და ქართლში მხოლოდ გაზაფ-
ხულ-ზაფხულ-შემოდგომით მოქმედებდნენ თავისუფლად, ზამთრობით
ლაშქრობას კი თავს არიდებდნენ. მაგრამ თანდათანობით მიანც არაბები
მომაგრდნენ. 653 წლის ზამთარში არაბები სომხეთის დედაქალაქ დვინი-
დან ქართლს მახვილით ემუქრებოდნენ ურჩობისათვის, მაგრამ უნაყო-
ფოდ. 654 წლის დამდევისათვის არაბებს უკვე მთელი სომხეთი ჰქონდათ
დაპყრობილი, ისევე როგორც ვასპურაკანი, სივნიეთი და ალბანეთიც.
იმავე წელს არაბებმა აიღეს ქალ. თეოდოსიოპოლი, დღევანდელი ერზე-
რუმი, ბიზანტიელების მთავარი სიმაგრე ამიერ-კავკასიაში და, დასასრულ,
ქართლისკენ გაემართნენ. ქართლის პატრიკიოზს, ე. ი. ერისმთავარს, გა-
დაუწყვეტია არაბებთან ბრძოლა აღარ ღირსო, მათთვის თავისი ელჩი
შეუგებებია საჩუქრებით და ზავი და მშვიდობა უთხოვნია. არაბთა სარ-
დალს კ ა ბ ბ ს მოეწონა ქართლის ერისმთავრის საქციელი და მისცა მას
ეგრეთწოდებული „დაცვის სიგელი“, რომელშიაც არაბ-ქართველთა ურ-
თიერთობა იყო განსაზღვრული. სიგელის მთავარი მუხლები ასეთი იყო:
1) არაბები ქართლის მოსახლეობის სარწმუნეობას ხელს არ ახლებდნენ,
ხოლო თუ ვინმე ნებაყოფლობით ისლამს მიიღებდა, ის არაბების მხალ
ჩაითვლებოდა, ესე იგი, ხარკს აღარ გადაიხდიდა; 2) ქართველები იხდიდ-

ნენ არაბების სასარგებლოდ ჯიზიათს, პირად გადასახადს, თითო დინარს ანუ დრაჰმას (ოქროს ფული იყო, წონით ერთ მისხლამდე, რაც დაახლოებით ხუთ მანეთს უდრის ოქროთი) კომლის თავზე; 3) ქართველებს არ უნდა შეერთებინათ კომლები, გადასახადის შესამცირებლად, არაბებს კიდევ არ უნდა დაეყოთ კომლები, გადასახადის გასადიდებლად; 4) ქართველებს ევალებოდათ არაბთა ჯარისა და, საერთოდ, მუსლიმებისათვის დახმარება; 5) სამაგიეროდ, არაბები უშიშროებას პირიდებოდნენ ქართლის მოსახლეობას.

მაგრამ ამ ხანად ქართლში არაბებმა სულ ორიოდ წელიწადი თუ გასძლეს. ხალიფატში დიდი შინაური შფოთი იყო (657 — 661 წ. წ.) და არაბებს ამიერ-კავკასიისათვის არ ეცალათ. შემდეგშიაც ქართლში პოლიტიკური მდგომარეობა ცვალებადი იყო. თუ არაბები გამოჩნდებოდნენ ხოლმე, მხოლოდ მოკლე ხნით თუ სძლებდნენ აქ. ხანდახან ბიზანტიაც თავს წამოჰყოფდა ხოლმე და თავის წილს მოითხოვდა. 686 წელს კეისარსა და ხალიფას ზავი შეუკრავთ, კვიპროსის კუნძულის, სომხეთის და ქართლის ქვეყნებიდან შემოსული ხარკი შუაში გავიყოთო. მაგრამ ეს ცოცხალი დათვის გატყავებას ჰგავდა. ამიერ-კავკასიის ხალხები ერთნაირი შეუპოვრობით იბრძოდნენ თავისი დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების დასაცავად, როგორც არაბების, ისე ბიზანტიელების წინააღმდეგ. სამოკდაათიან და ოთხმოციან წლების მიჯნაზე ქართლის ერისმთავარს ნ. ერსეს სასტიკად დაუმარცხებია სომხეთში მდგარი არაბთა სარდალი ბარაბა და მისი ჯარიც გაუფანტავს და გაუქცევია. მეორე მხრით, ჩვენი ხალხები არც ბიზანტიელებს უხრიდნენ ქედს: იმავე 686 წელს კეისარს ლაშქარი გაუფანტია სომხეთ-ქართლ-ალბანეთის დასამორჩილებლად. მაგრამ, ჩანს, ბევრს ვერაფერს გამზდარა. მესამე მტერი, ხაზარების სახით, ჩრდილოეთიდან იყო მომდგარი. შფოთსა, თარეშებსა და ძარცვა-გლეჯაში ხაზარებსაც თავისი წვლილი შეჰქონდათ. 689 წელს ხაზარებს დაურბევიათ სომხეთი და ქართლისა და ალბანეთის მთავრები დაუხოცნიათ.

სამი მხრით ხმლის ქნევამ ხალხი, ცხადია, დაასუსტა, რითაც ყველაზე მეტად არაბებმა ისარგებლეს. მეშვიდე საუკუნის მიწურულში არაბებს ქართლში. ჩანს, ფეხი შედარებით უფრო მკვიდრად ედგათ. იმავე დროს დასავლეთ საქართველოში ძველი ამბავი დატრიალდა: ერთი, უფრო საშიში და თავზე დამდგარი, მტრის წინააღმდეგ მეორე, ნაკლებ საშიშ და უფრო შორეული მტრის გამოყენება სცადეს. 697 წელს ეგრისის პატრიკიოზი სერგი ბიზანტიელების წინააღმდეგ აჯანყებულა და თავისი ქვეყანა არაბებისათვის გადაუცია. მერვე საუკუნის დამდეგსაც არაბების მეცობონენ ჯარი მდგარა ეგრისის დედაქალაქ ციხე-გოჯში (არქეოპოლისში) და მდინარე კოდორის ხეობაში მდებარე ზოგიერთ ციხე-სიმაგრეშიაც. გაუღლისებული კეისარი-კი ცდილობდა მოექართა ალანები, რათა ისინი შესეოდნენ აფხაზეთს, ეგრისსა და ქართლს. და ბიზანტიის მიმართ ურჩობის გამო ეს ქვეყნები აეოხრებინათ.

ქართველებს არც ბიზანტიელები ეხატნენ გულზე და არც არაბები-საჭიროების-და მიხედვით და ხელსაყრელ პირობებში ხალხი პირველ-

თაც ებრძოდა და მეორეთაც. მერვე საუკუნის დამდეგიდან გაძლიერდა ბრძოლა არაბების წინააღმდეგ, იმიტომ რომ არაბებიც ეხლა მეტ თვითნებობას იჩენდნენ და სულ უფროდაუფრო ავიწროებდნენ დაპყრობილი ქვეყნების მოსახლეობას. ამიტომ იყო რომ ქართლში აჯანყებას აჯანყება მოსდევდა და არაბები იძულებული იყვნენ თავისუფლებისმოყვარე ქვეშევრდომების ურჩობის გასატეხად სულ ახალ-ახალი ჯარები ეგზავნათ აქეთკენ. 724-5 წლებში ქართლში მოსულა არაბთა სარდალი ჯარაპი დიდი ჯარით. ჯარაპს განუახლებია ის პირობები, რომლებიც ქართლის მმართველებს ნახევარი საუკუნის წინათ ჰქონდათ დადებული ჰაბიბთან. მაგრამ როცა ქართლიდან ხაზარეთში გადასული ჯარაპი მთელი თავისი ლაშქრით ომში დაიღუპა, ქართველებს, ჩანს, კვლავ უარი უთქვამთ მორჩილებაზე. ამიტომ 728-9 წ. ქართლს არაბთა ახალი ჯარი შემოჰსევია, მასლამას მეთაურობით, რომელსაც მცხოვრებთა ერთი ნაწილი გაუფლევია. მაგრამ ქართველების მოსატეხად არც ეს გამომდგარა საკმარისი და მასლამას მეორეჯერ დაულაშქრავს ქართლი 731-2 წელს. ვერც ეხლა მიუღწევიათ არაბებს თავისი გულის წადილისათვის: ქართლის ხალხი განაგრძობდა დამპყრობელების წინააღმდეგ ბრძოლას და არაბები აქ ფეხს ვერ იკიდებდნენ. ეხლა კი არაბების რისხვას საზღვარი აღარ ჰქონდა, როგორ თუ ამ პატარა ქვეყანას ვერ მოვერიეთ, როცა მთელი მსოფლიო დაპყრობილი გვაქვსო, და ქართველ ხალხს სასტიკი სასჯელი გადაუწყვიტეს. მართლაც, იშვიათად დასტყდომია საქართველოს თავზე ისეთი უბედურება, როგორიც 736-8 წლებში აქ არაბთა სარდალმა მურვანმა დაატრიალა. მურვანი ისედაც სასტიკი და გულქვე ადამიანი იყო. რის გამოც მას ქართველმა ხალხმა „ყრუ“ შეარქვა. ეხლა კიდევ მას ქართველების სამაგალითოდ დასჯა ჰსურდა. კარგად აქვს აღწერილი მურვან ყრუს შემოსვლა იმდროინდელ ქართველ მემკვიდრეს. როცა ეს ჯალათი კავკასიაში შემოვიდაო, „ყოველნი მთავარნი, პატიაზნი, ნათესავნი ერისთავთანი და წარჩინებულთანი შემოიხვეწნეს კავკასიად (ე. ი. კავკასიონის მთებში) და დაიმაღლეს კლდეთა და ღრეთა, და მოვლო ყრუმან ყოველი კავკასია და დაიპყრა კარი დარიალისა და დარუბანდისა. და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და უმრავლესნი ციხენი ყოველთა საზღვართა ქართლისათა. და ვითარ ცნა რამეთუ მეფენი ქართლისანი და ყოველნი ნათესავნი მათნი წარვიდეს ეგრისად და... აფხაზეთად, შეუღდა კვალსა მათსა და შემუსრნა ყოველნი ქალაქნი და სიმაგრენი ეგრისისანიცა. და ციხე-ცა იგი სამ-ზღუდე შემუსრა რომელ არს ციხე-გოჯი. შემუსრა და შევლო ზღუდე იგი საზღვარი კლისურისა... შემუსრა ქალაქი აფშილეთისა ცხუმი და მოადგა ციხესა ანაკოფისასა... და ვერავინ შემძლებელ იყო წყობად ყრუსა, რამეთუ იყვნეს სპანი მისნი უფროს და უმრავლეს ქალაკთა ეგრისისათა“... შემდეგ ავტორი დასძენს: „იქმნა მას ჟამსა განრყენილ ქვეყანა ქართლისა, სომხითისა და რანისა, რამეთუ არღარა იპოვებოდა ნაშენები, არცა საჭამადი კაცთა და პირუტყვთა ყოვლადვე“-ო. მემკვიდრე ამბობს, რომ მურვან ყრუს აურაცხელი ჯარი ჰყავდა და ამიტომ მასთან ბრძოლაში ვერაფერს გახდნენ. მურვანმა მთელი

კავკასია დაიპყრო, დარუბანდიდან აფხაზეთამდე, მაგრამ დაპყრობა არ იკმარა, არამედ უმრავლესობა ქალაქები და ციხეები დაანგრია, მათ შორის ეგრისის სამ-გალავნიანი დედაქალაქი ციხე-გოჯი (ნაქალაქევი), აფხაზეთის დედაქალაქი ცხუმი (სოხუმი) და სხვები. განსაკუთრებით მაინც აღმოსავლეთი ამიერ-კავკასია აოხრებულა — ქართლი, სომხეთი და ალბანეთი: აქ არც ნაშენები რამე დარჩა და არც კაცისა და პირუტყვის საჭმელი. ქართლში მურვანმა დაანგრია ძველი დედაქალაქი არმაზი.

დას. საქართველოში არაბები მაინც ვერ გამაგრდნენ, ქართლი კი მურვანის შემოსევამ კარგა ხნით წელში გასტეხა. ამ დროიდან იწყება არაბების ნამდვილი ბატონობა ქართლში.

კელასურის (კლისურას) ზღუდის ნაშთი აფხაზეთში.

არაბები ქართლში

ესე როგორც სპარსელების დროს მარზანები განაგებდნენ ქართლს, ეხლაც არაბებმა ქვეყნის სათავეში თავიანთი მოხელე დააყენეს, რომელიც ამირას წოდებულებას ატარებდა. ქართლის ამირა თბილისში იჯდა და ერთსადიამავე დროს აქაური არაბი რაზმების სარდალიც იყო, ქვეყნის მმართველიცა და უზენაესი მსაჯულიც. არაბთა მთავარი რაზმი თბილისში იდგა, დანარჩენები — სხვა მნიშვნელოვან ციხე-სიმაგრეებში.

ერისმთავრობა ქართლში არაბებს არ მოუხსიათ, მხოლოდ ერისმთავარი მათ თბილისის ამირას დაუმორჩილეს. ქართლის ერისმთავარი ვალდებული იყო მოეკრიფა საარაბო ხარკი და ჯარი გამოეყვანა, როცა არაბები ამას მოითხოვდნენ. არაბებს სწორედ ეს აინტერესებდათ — ხარკი და სამხედრო სამსახური.

მერვე საუკუნეში ქართლის მოსახლეობა არაბებს უხდოდა არა მარტო ჯიზიათს, პირად გადასახადს, არამედ ხარაჯასაც. ხარაჯა სადგილმამულო გადასახადი იყო, რომელიც შეეფარდებოდა მხოლოდ სივრცეს მამულისას, და არა მის ავკარგიანობას ან ნაყოფიერებას. ორივე გადასახადს ფულად ახდევინებდნენ. თანდათან არაბული ხარკი სულ უფროდაუფრო მძიმე ხდებოდა. ეს იმიტომ, რომ ხალიფების სამფლობელო მეტისმეტად ფაიზარდა და მის მართვა-გამგეობას დიდი შემოსავალი სჭიროდა. ეხლა დაპყრობით ომებს ეს შემოსავალი უკვე აღარ მოჰქონდათ, რადგანაც რისი დაპყრობაც შეეძლოთ, არაბებს უკვე დაპყრობილი ჰქონდათ. მაშასადამე, ხალიფების დაცარიელებული ხაზინა მათსავე ქვეშევრდომებს უნდა შეეცხოთ. ხარკისა და გადასახადის გადიდებას ქვეშევრდომების ურჩობა და ბრძოლა მოსდევდა. ამ ურჩობის დასათრგუნად კიდევ დამატებითი ჯარები და ახალი მოხელეები იყო საჭირო, რაც აგრეთვე ახალ სახსრებს მოითხოვდა. განსაკუთრებით მძიმე შეიქნა არაბთა ბატონობა დაპყრობილ ქვეყნებში ხალიფების ახალი დინასტიის, აბასიდების, დროს, რომლებმაც ხელისუფლება მიიღეს 749 წელს.

ქართლშიაც არაბების მტარვალობა და მყვლეფელობა მერვე საუკუნის მეორე ნახევარში იყო განსაკუთრებით საგრძნობი. ამ საუკუნის დამ-

ლევის ქართველი მწერალი, იოანე საბანისძე, წერს არაბთა წეს-წყობილების შესახებ ქართლში: „ვართ მორწმუნენი მძლავრებასა ქვეშე დამონებულ და ნაკლულევანებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი, ვითარცა რკინითა, ხარკსა ქვეშე მათსა გვემულნი და ქენჯნილნი, ძვირ-ძვირად ზღვეულნი“-ო, ე. ი. ჩვენ, ქართველები, არაბთა მძლავრობის ქვეშ მოქცეულნი, სიღარიბითა და შეუძლოებით ისე ვართ შეკრულნი, როგორც რკინით, რადგანაც საარაბო ხარკისაგან დატანჯულნი და დარბეულნი ვართო.

ჩვენს მეზობელ სომხეთშიაც ამ დროს არაბი მოხელეების გულქვაობისა და გაუმაძღრობისაგან სომეხი ხალხი უკიდურესად შევიწროებული და გაღატაკების პირამდე იყო მისული. ძველი კომლობრივი გადასახადი არაბებმა ეხლა კაცის თავზე გასწერეს და ყველას ტყვიის ბეჭედი შეაბეს კისერზე, დახარკულობის ნიშნად. გადასახადებს მკვდრებზედაც კი ახდევინებდნენ და საერთოდ ხალხს ართმევდნენ ყველაფერს, რისი წართმევაც კი შეიძლებოდა. ვარდა ამისა, ხალხი იძულებით გაჰყავდათ მეტად მძიმე სამუშაოებზე და მეციხოვნე არაბების შენახვასაც სომხებს აკისრებდნენ. ყოველივე ამას ზედ ერთოდა სხვადასხვა სახის საშინელი სასჯელები, ცემა, შეურაცხყოფა. ვისაც შეეძლო, ვარბოდა მიუვალ ადგილებში, ზოგიც ველარ იტანდა ამდენ ტანჯვას და თავს იხრჩობდაო, მოგვითხრობენ ძველი სომეხი მემატიანეები. საფიქრებელია, რომ კომლობრივი გადასახადი სულობრივად აქციეს არაბებმა ქართლშიაც. საერთოდ, ქართლიც ისევე გმინავდა არაბთა უღლის ქვეშ, როგორც სხვა მეზობელი ქვეყნები. გასაგებია ამიტომ, რომ სულ უფროდაუფრო იზრდებოდა ხალხის გულისწყრომა და სიძულვილი უცხოელი დამპყრობელების წინააღმდეგ. სახალხო ბრძოლის მრისხანე ზვირთები თანდათან ზღუდავდა და ავიწროებდა ვათავენდებულ მტერს და ჭართლაც მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრიდან ქართლი არსებითად განთავისუფლდა არაბთა ბატონობისაგან.

ბრძოლა ხანგრძლივი და მსხვერპლით საესე იყო, მიუხედავად იმისა რომ იგი ხელსაყრელ პირობებში წარმოებდა. ჯერ-ერთი, არაბების ძალაუფლება უფრო ცენტრალურ თემებზე ვრცელდებოდა და მთიან რაიონებს ეგრე რიგად ვერა სწვდებოდა. ამით სარგებლობდა ხალხი, ხეობებსა და მთიანეთს თავს აფარებდა და იქიდან თავს ესხმოდა მტერსა. სიცოცხლეს უმწარებდნენ არაბებს ხაზარებიც, რომლებთანაც მუდმივმა ბრძოლამ კავკასიის საზღვარზე დიდად შეუწყო ხელი არაბების დასუსტებას. ხაზარები ხშირად კავკასიონის სამხრეთითაც შემოჭრას ახერხებდნენ და აოხრებდნენ არაბთა სამფლობელოს. 764 წელს ხაზარებს მოკლე ხნით თბილისიც დაუჭერიათ. ძველი ქართველი მემატიანე გვიამბობს: ქართლის ერისმთავარს ჯუანშერს ჰყავდა და შუშანი, სილამაზით განთქმული. ხაზართა ხაკანმა სთხოვა ჯუანშერს, შენი და ცოლად მომეც და არაბების წინააღმდეგ გიშველიო. ჯუანშერს ეს აზრი, ჩანს, ჭკუაში დაუჯდა, მაგრამ შუშანი და მისი დედა უარზე იდგნენ, წარმართის ცოლობა შეგინებად მიაჩნდათ. სწორედ ამ უარით გაგულისებულმა ხაკანმა დაალაშქვრინა ქართლი და შუშანი და ჯუანშერი ტყვედ წააყვანინა,

მაგრამ გულის წადილს მაინც ვერ ეწვია: შუშანს ბეჭდის თვლის ქვეშ სა-
წამლავი ჰქონოდა, მოსწოვა ის და თავი მოიკლაო. დიდი მეფის არასა-
სურველ ცოლობას ქართველმა ქალმა სიკვდილი არჩია. ცხადია რომ ხა-
ზარები მარტო საცოლოებს არ ეძებდნენ ქართლში, არამედ უფრო მე-
ტად საშოვარსა და ნატყვენავს... დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე
პროვინციელი არაბი ამირების ურჩობას ხალიფების მიმართ, რაც მეცხრე
საუკუნის დამდეგიდან იწყება. ბრძოლა ხალიფასა და ამირებს შორის და-
ლიან ხელს უწყობდა არაბების შინაგან დასუსტებას, რითაც დაპყრობი-
ლი ხალხები კარგად სარგებლობდნენ.

ახალი დიდი აჯანყების ცეცხლი, არაბების წინააღმდეგ, უფრო ადრე
სომხეთში დაიწყო, იმიტომ რომ სომხეთში ხალხი კიდევ უფრო გაწამე-
ბული იყო. ქართველები ეხმარებოდნენ სომხებს. დამარცხებული სომეხი
მთაგრები ქართლსა და ეგრისში პოულობდნენ თავშესაფარს. ეს გარემოე-
ბაც ალოზიანებდა არაბებს, რომელნიც ლტოლვილების გაცემას მოით-
ხოვდნენ და მათს მასპინძლებს სასტიკი სასჯელით უმასპინძლებოდნენ
ხოლმე. იქნებ ასეთი მიზეზით დაისაჯა ქართლის ერისმთავარი ნერსე,
რომელიც 772-3 წელს ხალიფა მანსურს თავის სატახტო ქალაქში,
ბაღდადში, დაუბარებია და „ბოროტ კაცთა შესემენით“ საპყრობილე-
ში ჩაუსვაშს. ნერსე სამი წელიწადი მჯდარა ბაღდადის საპატიმროში, სა-
ნამ იგი ახალ ხალიფას, მაჰდისს, არ გაუთავისუფლებია. ნერსე ისევ
ერისმთავრად დაბრუნებულა ქართლში, მაგრამ, ჩანს, არაბებთან შეგუება
მისთვის ძნელი იყო. იოანე საბანისძე ამბობს, „კვალად იყო განრისხე-
ბაი ხელმწიფეთა მათ სარკინოზთაი ნერსე ერისთავსა ზედა“-ო, კვლავ
გაუწყრნენ არაბი მფლობელებიო. ნერსე იძულებული შეიქნა თავისი
ოჯახი და ქონება აფხაზეთში გაეგზავნა, თვითონ კი დიდი ამალით გადა-
ვიდა ჯერ ხაზარეთში და შემდეგ აგრეთვე აფხაზეთში. შემდეგ, მართალია
არაბებმა ნერსე შეირიგეს, მაგრამ ერისთავად უკვე მისი დისწული, სტე-
ფანოზი, დანიშნეს. ეს ამბები მერვე საუკუნის ოთხმოცდანი, წლების
დამდეგს მოხდა.

ამ დროიდან მოყოლებული სომხეთი, ალბანეთი და ქართლი უკვე გა-
მუდმებით აჯანყების ალსადა კვამლშია გახვეული. ამბოხებულია მთე-
ლი ხალხი. მთაგრები, სეფეწულები და დიდი აზნაურებიც, რომელთაც
ერთი ხანობა, თავში, არაბებთან თითქოს საერთო ენა ჰქონდათ გამოწა-
ხული, ეხლა ცდილობენ ხალხს არ ჩამორჩნენ მტრის წინააღმდეგ ბრძო-
ლაში. ხალიფები ჯარს ჯარზე გზავნიან, ერთიმეორეზე უფრო სასტიკ
ამირების მეთაურობით, და შეუბრალებლად უსწორდებიან აჯანყებუ-
ლებს, მაგრამ მოძრაობა სულ უფროდაუფრო ფართოვდება და ძლიერ-
დება.

ამ დიდ სახალხო მოძრაობას ქართლში თავისი მომღერალი და ავითა-
ტორი გამოუჩნდა. ეს იყო მერვე საუკუნის მწერალი იოანე საბანისძე.
საბანისძემ ასწერა ერთი ჭაბუკი არაბის, აბოოს, ცხოვრება. აბო ქართლის
ერისმთავრის ნერსეს შსახური იყო. მან ისლამს თავი დაანება და ქრის-
ტიანობა მიიღო. 786 წლის 6 იანვარს ქართლის ამირამ აბო სიკვდილით

დასაჯა; რადგანაც აბომ უარი სთქვა ისევ ისლამს დაბრუნებოდა, რასაც მისგან არაბები მოითხოვდნენ.

საბანისძემ გამოიყენა აბოს წამების ამბავი, რათა თავის თანამემამულეებში ეროვნული სიამაყის შეგნება გაედევნებინა: აი, როგორია ჩვენი ჩუგული, ჩვენი წესი და ქვეყანა, რომ გაბატონებული ხალხის შვილი ჩვენსკენ ვადმოდის და თავსაც კი სდებს ახალი სამშობლოსათვისო. საბანისძე მიზნად ისახავდა გაემხნევებინა მერყევენი და სუსტნი, რომელნიც „შიშითა განილევთან და ირყევიან, ვითარცა ლერწამნი ქართავან ძლიერთა“, არაბების ძალმომრეობის გამო. საბანისძეს ჰსურდა, კვლავ მშობლიურ კერას დაპრუნებოდნენ ისინი, ვინც არაბებმა უკვე „შეაცთუნეს და გარდადრიკნეს გზისაგან სიმართლისა“ დაშინებით, ვერაგობითა და მოსყიდვით, „სასტიკებისაგან და სივერაგისა მანქანებითა მით საცთურებისაითა ზედამდგომელთა ამით ჩვენთა, მფლობელთა ამის უამისათა“, „რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუებით, რომელნიმე სიყრმესა შინა უმეტრებით, რომელნიმე მზაკვარებით და სხვანი“ კიდევ მათი სიღარიბისა და უძლურების გამო. ლამის ჩვენი საკუთარი სახე დაგვეკარგოს და უცხო ხალხში გავითქვიფოთო, მრისხანე გულისწუხილით მოსთქვამდა საბანისძე: „აღვერიენით ერსა უცხოისა... ნათესავსა (ე. ი. ტომს) საწუთროისა ამის მოყვარესა... სარწმუნოებისა ჩვენისა მაგინებელთა“-ო.

იოანე საბანისძისა და მისი მსგავსი მქადაგებლების მოწოდება ამტკიცებდა სახალხო თვითშეგნებას, აკაყებდა მებრძოლთა სულისკვეთებას ეროვნული განთავისუფლებისათვის.

განსაკუთრებით გამწვავდა ბრძოლა დამპყრობელებსა და დაპყრობილებს შორის მერვე საუკუნის მიწურულსა და მეცხრე საუკუნის დამდეგს. ყველაზე დაუნდობელი იყო ბრძოლა ქართლის შუა-გულ თემებში და, საერთოდ, ბარის ცენტრალურ რაიონებში, სადაც არაბები თავს უფრო ძლიერად გრძობდნენ. მეცხრე საუკუნის დამდეგისათვის აქ არაბებმა მოსპეს ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლება და ძველი ქართველი არისტოკრატია, სეფეწულები და დიდ-დიდი აზნაურები, თითქმის მთლიანად გაჟლიტეს. ამ რაიონებში, განსაკუთრებით მტკვრის გაყოლიება, საერთოდ მოსახლეობა ძალიან დაზარალდა. მაგრამ ბრძოლა მაინც გრძელდებოდა განაპირა თემებში, სადაც ქართველები, — როგორც ადგილობრივი მკვიდრნი, ისე სხვა კუთხეებიდან შემოხიზნულნი, — ჩვეულებრივად მწარედ ამარცხებდნენ უცხოელ მოძალადეებს.

ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოშობა საქართველოში

ამრიგად, თუმცა არაბებმა საბოლოოდ დაანგრიეს ქართლის საერისმთავრო, რომელმაც ორი საუკუნე იარსება, მაგრამ ხალხმა მაინც მოახერხა თავისი დამოუკიდებლობის შენარჩუნება ქართლის განაპირა თემებში. მათ შორის ყველაზე უფრო ადრე გაძლიერდა კახეთი, რომელიც მდინარე არაგვიდან იწყებოდა. კახეთში სხვადასხვა ტომები მოსახლეობდნენ — კახნი ანუ კახელები, რომელთა შორის გარდა-

მაგრამ გულის წადილს მაინც ვერ ეწვია: შუშანს ბექდის თვლის ქვეშა-
წამლავი ჰქონოდა, მოსწოვა ის და თავი მოიკლაო. დიდი მეფის არასა-
სურველ ცოლობას ქართველმა ქალმა სიკვდილი არჩია. ცხადია რომ ხა-
ზარები მარტო საცოლოებს არ ეძებდნენ ქართლში, არამედ უფრო მე-
ტად საშოვარსა და ნატყვენავს... დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა აგრეთვე
პროვინციელი არაბი ამირების ურჩობას ხალიფების მიმართ, რაც მეცხრე
საუკუნის დამდეგიდან იწყება. ბრძოლა ხალიფასა და ამირებს შორის ძა-
ლიან ხელს უწყობდა არაბების შინაგან დასუსტებას, რითაც დაპყრობი-
ლი ხალხები კარგად სარგებლობდნენ.

ახალი დიდი აჯანყების ცეცხლი, არაბების წინააღმდეგ, უფრო ადრე
სომხეთში დაიწყო, იმიტომ რომ სომხეთში ხალხი კიდევ უფრო გაწამე-
ბული იყო. ქართველები ეხმარებოდნენ სომხებს. დამარცხებული სომეხი
მთავერები ქართლსა და ეგრისში პოულობდნენ თავშესაფარს. ეს გარემოე-
ბაც აღიზიანებდა არაბებს, რომელნიც ლტოლვილების გაცემას მოით-
ხოვდნენ და მათს მასპინძლებს სასტიკი სასჯელით უმასპინძლდებოდნენ
ხოლმე. იქნებ ასეთი მიზეზით დაისაჯა ქართლის ერისმთავარი ნერსე,
რომელიც 772-3 წელს ხალიფა მანსურს თავის სატახტო ქალაქში,
ბაღდადში, დაუბარებია და „ბოროტ კაცთა შესმენით“ საპყრობილე-
ში ჩაუსვამს. ნერსე სამი წელიწადი მჯდარა ბაღდადის საპატიმროში, სა-
ნამ იგი ახალ ხალიფას, მაჰდისს, არ გაუთავისუფლებია. ნერსე ისევ
ერისმთავრად დაბრუნებულა ქართლში, მაგრამ, ჩანს, არაბებთან შეგუება
მისთვის ძნელი იყო. იოანე საბანისძე ამბობს, „კვალად იყო განრისხე-
ბაი ხელმწიფეთა მათ სარკინოზთაი ნერსე ერისთავსა ზედა-“ო, კვლავ
გაუწყრნენ არაბი მფლობელებიო. ნერსე იძულებული შეიქნა თავისი
ოჯახი და ქონება აფხაზეთში გაეგზავნა, თვითონ კი დიდი ამალით გადა-
ვიდა ჯერ ხაზარეთში და შემდეგ აგრეთვე აფხაზეთში. შემდეგ, მართალია
არაბებმა ნერსე შეირიგეს, მაგრამ ერისთავად უკვე მისი დისწული, სტე-
ფანოზი, დანიშნეს. ეს ამბები მერვე საუკუნის ოთხმოციანი, წლების
დამდეგს მოხდა.

ამ დროიდან მოყოლებული სომხეთი, ალბანეთი და ქართლი უკვე გა-
მუდმებით აჯანყების ალსა და კვამლშია გახვეული. ამბოხებულია მთე-
ლი ხალხი. მთავერები, სეფეწულები და დიდი აზნაურებიც, რომელთაც
ერთი ხანობა, თავში, არაბებთან თითქოს საერთო ენა ჰქონდათ გამონა-
ხული, ეხლა ცდილობენ ხალხს არ ჩამორჩნენ მტრის წინააღმდეგ ბრძო-
ლაში. ხალიფები ჯარს ჯარზე გზავნიან, ერთიმეორეზე უფრო სასტიკ
ამირების მეთაურობით, და შეუბრალებლად უსწორდებიან აჯანყებუ-
ლებს, მაგრამ მოძრაობა სულ უფროდაუფრო ფართოვდება და ძლიერ-
დება.

ამ დიდ სახალხო მოძრაობას ქართლში თავისი მომღერალი და აგიტა-
ტორი გამოუჩნდა. ეს იყო მერვე საუკუნის მწერალი იოანე საბანისძე.
საბანისძემ ასწერა ერთი ჭაბუკი არაბის, აბოოს, ცხოვრება. აბო ქართლის
ერისმთავრის ნერსეს შსახური იყო. მან ისლამს თავი დაანება და ქრის-
ტიანობა მიიღო. 786 წლის 6 იანვარს ქართლის ამირამ აბო სიკვდილით

დასაჯა, რადგანაც აბომ უარი სთქვა ისევე ისლამს დაბრუნებოდა, რასაც მისგან არაბები მოითხოვდნენ.

საბანისძემ გამოიყენა აბოს წამების ამბავი, რათა თავის თანამემამულეებში ეროვნული სიამაყის შეგნება გაეღვივებინა: აი, როგორია ჩვენი რჯული, ჩვენი წესი და ქვეყანა, რომ გაბატონებული ხალხის შვილი ჩვენსკენ გადმოდის და თავსაც კი სდებს ახალი სამშობლოსათვისო. საბანისძე მიზნად ისახავდა გაემხნეებინა მერყევი და სუსტნი, რომელნიც „შიშითა განილევინ და ირყევიან, ვითარცა ლერწამნი ქართავან ძლიერთა“, არაბების ძალმომრეობის გამო. საბანისძეს ჰსურდა, კვლავ მშობლიურ კერას დაპბრუნებოდნენ ისინი, ვინც არაბებმა უკვე „შეაცთუნეს და გარდადრიკნეს გზისაგან სიმართლისა“ დაშინებით, ვერაგობითა და მოსყიდვით, „სასტიკებისაგან და სივერაგისა მანქანებითა მით საცთურებისაითა ზედამდგომელთა ამათ ჩვენთა, მფლობელთა ამის ჟამისათა“, „რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუვილით, რომელნიმე სიყრმესა შინა უმეცრებით, რომელნიმე მზაკვარებით და სხვანი“ კიდევ მათი სიღარიბისა და უძლურების გამო. ლამის ჩვენი საკუთარი სახე დაგვეკარგოს და უცხო ხალხში ვავითქვიფოთო, მრისხანე გულისწუხილით მოსთქვამდა საბანისძე: „აღვერიენით ერსა უცხოასა, ... ნათესავსა (ე. ი. ტომს) საწუთროლისა ამის მოყვარესა... სარწმუნოებისა ჩვენისა მაგინებელთა“-ო.

იოანე საბანისძისა და მისი მსგავსი მქადაგებლების მოწოდება ამტკიცებდა სახალხო თვითშეგნებას, აკაჟებდა მებრძოლთა სულისკვეთებას ეროვნული განთავისუფლებისათვის.

განსაკუთრებით გამწვავდა ბრძოლა დამპყრობელებსა და დაპყრობილებს შორის მერვე საუკუნის მიწურულსა და მეცხრე საუკუნის დამდეგს. ყველაზე დაუნდობელი იყო ბრძოლა ქართლის შუა-გულ თემებში და, საერთოდ, ბარის ცენტრალურ რაიონებში, სადაც არაბები თავს უფრო ძლიერად გრძობდნენ. მეცხრე საუკუნის დამდეგისათვის აქ არაბებმა მოსპეს ქართლის ერისმთავრის ხელისუფლება და ძველი ქართველი არისტოკრატია, სეფეწულები და დიდ-დიდი აზნაურები, თითქმის მთლიანად გაჟლიტეს. ამ რაიონებში, განსაკუთრებით მტკვრის ვაკეობება, საერთოდ მოსახლეობა ძალიან დაზარალდა. მაგრამ ბრძოლა მაინც გრძელდებოდა განაპირა თემებში, სადაც ქართველები, — როგორც ადგილობრივი მკვიდრნი, ისე სხვა კუთხეებიდან შემოხიზნულნი, — ჩვეულებრივად მწარედ ამარცხებდნენ უცხოელ მოძალადეებს.

ახალი ფეოდალური სამთავროების წარმოშობა საქართველოში

ამრიგად, თუმცა არაბებმა საბოლოოდ დაანგრიეს ქართლის საერისმთავრო, რომელმაც ორი საუკუნე იარსება, მაგრამ ხალხმა მაინც მოახერხა თავისი დამოუკიდებლობის შენარჩუნება ქართლის განაპირა თემებში. მათ შორის ყველაზე უფრო ადრე გაძლიერდა კახეთი, რომელიც მდინარე არაგვიდან იწყებოდა. კახეთში სხვადასხვა ტომები მოსახლეობდნენ — კ ა ხ ნ ი ა ნ უ კ ა ზ ე ლ ე ბ ი, რომელთა შორის გ ა რ დ ა-

ბ ა ნ ე ლ ი კ ა ხ ე ბ ი გამოირჩეოდნენ, თუ შეები, წანარები და სხვები. ივრისა და ალაზნის ნოყიერ ხეობებში, განსაკუთრებით ამ ხეობების ზემოთა ნაწილში, ხალხი თავს უფრო გულ-შშვიდად გრძნობდა, თავისუფლად ცხოვრობდა და შრომობდა. მერვე საუკუნის მეორე ნახევარისათვის ხალხი ძალიან მომრავლებული და მდიდარი იყო. მისდევდნენ კახელები მიწისმოქმედებას, კერძოდ — მევენახეობას და მესაქონლეობას ფართოდ. კახელები საუცხოო ცხენსა და ცხვარს აშენებდნენ და მრავლარიცხოვანი ჯოგ-ფარების პატრონები იყვნენ. ხარბ დამპყრობელებს კახელების სიმდიდრე ძალიან იზიდავდა ზოლმე, მაგრამ საკმარისი იყო კახეთის ხეობებში არაბები გამოჩენილიყვნენ რომ უშიშარი და ამაყი მთიელები მათ თავს ესხმოდნენ და მუსრს ავლებდნენ გათავებდებულ მტერსა. მერვე საუკუნის შუა-წლებიდან კახეთი, ჩანს, აინუნშიაც არ ავდებდა არაბებს. კახეთში ამ დროს წანართა ტომი მეთაურობდა და ამიტომ არაბებმაც კახეთს ს ა ნ ა რ ი ა, ე. ი., წ ა ნ ა რ ე თ ი უწოდეს. არაბულივე ცნობებით. ეს წ ა ნ ა რ ე ბ ი ანუ კახელები ამ დროს ყველაზე საშიში მტერი იყვნენ არაბებისათვის ამიერ-კავკასიაში. ხალიფა აბუ-ჯაფარის (754 — 775 წ.წ.) მიერ ქართლის მმართველად დანიშნულმა ალ-ჰასანმა ომი აუტეხა კახელებს, მაგრამ ვერაფერი დააკლო. ეს რომ ხალიფამ შეიტყო. ოცი ათასი ახალი მეომარი გამოუგზავნა ალ-ჰასანს. ეხლა ომი რამდენიმე დღე გაგრძელდა და კახელების დამარცხებით გათავდა. არაბები ამტკიცებდნენ, თექვსმეტი ათასი კახელი დავხოცეთ და ბევრიც ტყვედ წაიყვანეთო. მაგრამ რომ კახელები მორჩილებას მაინც არ აპირებდნენ. ეს იქიდან ჩანს რომ არაბებმა მათ მღვეარი გამოუყენეს. ალბათ ამ ბრძოლის უნაყოფოობით იყო გაცოფებული არაბთა სარდალი, რომელმაც საზარელი საქციელი ჩაიდინა და ტყვე კახელები ამოულიტა. მეორე მმართველმა ხუზაიმამ, ხალიფა ჰ ა რ უ ნ ა რ - რ ა შ ი დ ი ს დროს (786—809 წ. წ.), რომელმაც პატრიკიოზებსა და სეფე-წულებს თავები დასჭრა, ლაშქარი შეუსია კახეთსაც. მაგრამ კახელებმა მუსრი გააღლეს არაბებს. ასევე უმასპინძლებოდნენ კახელები მოძალადეებს შემდეგშიაც. მერვე საუკუნის დამლევისათვის კახელებმა უკვე საკუთარი მთავარიც გაიჩინეს და საკუთარი მართვა-გამგეობა მოაწყვეს.

დიდი ცვლილებები მოხდა ამ დროისათვის დასავლეთ საქართველოშიაც. როგორც ვიცით, მეექვსე საუკუნის დამდეგიდან აბაზგების სამთავრო ეგრისის სამეფოდან გამოყოფილი იყო და ბიზანტიის კეისარს ემორჩილებოდა უშუალოდ. ეს მთავრები შემდეგში კეისარებმა თავის ერისთავებად აქციეს აფხაზეთში. მაგრამ მერვე საუკუნეში აფხაზეთა ერისთავები საკმაოდ დიდი ძალის პატრონები იყვნენ, იმიტომ რომ თვითონ აფხაზეთი ამ დროს მჭიდროდ დასახლებული, ღონიერი და მშვიდობიანობით მოსარგებლე ქვეყანა იყო. ასეთი დაბედა აფხაზეთი არაბებისაგან ლტოლვილს ქართლის ერისმთავარს ნერსესსა და მის ამაღლას.

მერვე საუკუნის დამლევს ბიზანტიაში დიდი შინაური შფოთი და არევიდარევა იყო. ამით ისარგებლა აფხაზეთა ერისთავმა ლეონ მეორემ, მოიერთო ძალა ხაზართა მეფისაგან, რომლის ასულის შვილიც იგი იყო, და

თავი დამოუკიდებლად გამოაცხადა. ლეონმა „ერისთავის“ მაგიერ „აფხაზთა მეფის“ წოდებულება მიიღო. ამ დროს ძველი ეგრისის სამეფო დაუძღურებული იყო. ჯერ ბიზანტიამ გააცალა ეგრისს ძალ-ღონე და მეფობაც მოსპო აქ, როგორც ვიცით. შემდეგ მურვან ყრუს შემოსევასაც უნდა თავისი დალი დაემჩნია ეგრისისათვის. ამიტომ აფხაზთა მეფეებმა ადვილად დაიპყრეს ეგრისი და არგვეთი და მეცხრე საუკუნის დამდეგისათვის ლიხის მთის აღმოსავლეთითაც გადმოაბიჯეს. აფხაზთა მეფეებმა თავის სატახტო ქალაქად ქუთათისი, დღევანდელი ქუთაისი, აირჩიეს: აფხაზთა სამეფოს ვრცელ ტერიტორიას ცენტრად ქუთაისი უფრო შეეფერებოდა, ვიდრე ძველი ციხე-გოჯი. გარდა ამისა, ქუთაისი მნიშვნელოვან გზებზე მდებარეობდა.

ყველაზე გვიან ახალი ქართული ფეოდალური სამთავრო სამხრეთ საქართველოში ჩამოყალიბდა. მისი დამაარსებელი აშოტ ბაგრატიონი იყო. ბაგრატიონების განთქმული საგვარეულო წარმოშობით ქანეთიდან იყო, სპერის პროვინციიდან.

თავისი წინდახედული, მოქნილი მოქმედებით ბაგრატიონებმა დიდი გავლენა მოიპოვეს მეექვსე-მეხრე საუკუნეებში. ერთი მათი შტო სომხეთში დაწინაურდა, მეორე — ქართლში. ორივეგან ბაგრატიონებმა მთავრობას და მეფობას მიიღწიეს, ხოლო საქართველოში სამეფო ხელისუფლება შეინარჩუნეს მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგამდე.

ქართლის ბაგრატიონთა წარმომადგენელი, აშოტი, არაბთა სამსახურში ყოფილა თბილისში, როგორც ჩანს, ერისთავის თანამდებობაზე. მეცხრე საუკუნის დამდეგს. მაგრამ აშოტი ვერ შესწყობია არაბებს და თავისი ოჯახითა და ამალით ქოროხის ხეობაში, შავშეთისა და კლარჯეთის თემებში, გადასულა. რადგანაც ეს ხეობა მაშინ ბიზანტიის საზღვრებში ითვლებოდა, ამიტომ აშოტმა თავისი თავი კეისრის ვასალად აღიარა, კუროპალატის ტიტული მიიღო და სამთავროს ორგანიზაციას შეუდგა. თავის მთავარ საჯდომად აშოტმა ძველი ციხე-ქალაქი არტანუჯი აირჩია, რომელიც თვითონვე განაახლა. აშოტის მიერ დაარსებულ სამთავროს ტაო-კლარჯეთის სამთავროს ეძახიან, იმიტომ რომ მის ძირითად ოლქებს ტაო და კლარჯეთი შეადგენდნენ.

აშოტ კუროპალატი მოჰკლეს 826 წელს.

თბილისის ამირას განდგომა ხალიფასაგან და თბილისის საამიროს დაქინნება

მეცხრე საუკუნის დამდეგისათვის თბილისის ამირებმა, ისევე როგორც სახალიფოს სხვა ადგილობრივმა მმართველებმა განაპირა ქვეყნებში, ხალიფების ურჩობა და განზე წევა დაიწყეს. ეს შედეგი იყო ხალიფატის პოლიტიკური დასუსტებისა. ცენტრალური მთავრობა ვეღარ ახერხებდა პროვინციების საჭიროებათა დაკმაყოფილებას. ხალიფას ხაზინაც სულ უფრო დაუფრო ღარიბი ხდებოდა. ადგილობრივი არაბი ამირები და სარდლები იძულებული იყვნენ თვითონ ეძებნათ სახსრები თავიანთი ხარჯების დასა-

ფარავად. გარდა ამისა, ამ პროვინციების შემდგომი განვითარებისათვის მეტი თავისუფლება და გასაქანი იყო საჭირო. გადასახადების გაუთავებელი გადიდება, ამის გამო მოსახლეობის წინააღმდეგობა და საპასუხოდ ხალიფასაგან გამოგზავნილი დამსჯელი რაზმების თარეში ანიაგებდა ქვეყანას და კიდევ უფრო აქვეითებდა გადასახადების გადახდის უნარს. ამ მდგომარეობას ანგარიშს უწევდნენ ადგილობრივი არაბი მმართველები, რომელნიც უფრო ახლოს იცნობდნენ ადგილობრივ ინტერესებს და რომელთაც უნდოდათ დაპყრობილი ხალხების ყვლეფა უფრო უზრუნველყოფილი და რეგულარული სახით მოეწყოთ. ამიტომ ეს ამირები ყურს აღარ ათხოვებენ ცენტრალური მთავრობის განკარგულებას და ქვეყნიდან მოკარევილ ხარკს ცენტრში კი არ გზავნიან, არამედ თვითონ ითვისებენ.

ხალიფების სახელმწიფო სულ უფროდაუფრო ფეოდალურ ხასიათს იღებს.

ასეთივე მიდრეკილება გაუჩნდათ თბილისის ამირებსაც. უკვე მეცხრე საუკუნის ოციან წლებში გადასდგომია ხალიფას თბილისის ამირა მუჰამადი, რომელსაც მოკავშირეებად კახელები ჰყოლია. მუჰამადმა მის წინააღმდეგ გამოგზავნილი ხალიფას ერთი სარდალი გააქცია და მხოლოდ მეორეს უფრო ძლიერს, დაემორჩილა. მალე ხალიფას თბილისის ახალი ამირაც, საჰაკი, გადაუდგა. საჰაკთან ომში მოკვდა ხალიფას გამოგზავნილი სარდალი, ხალიდი. საჰაკმა დაამარცხა ხალიფას მეორე ჯარიც, რომელსაც ხალიდის შვილი, მოჰმედი, სარდლობდა. თბილისის ამირას ისევ ისე კახელები უმაგრებდნენ ზურგს. საჰაკის უჩრბობა თითქმის თხუთმეტ წლამდე გაგრძელდა. გაუღლისებულმა ხალიფამ საქართველოში 853 წ. დიდი ჯარი გამოგზავნა, ბუღა თურქის მეთაურობით. ბუღამ, ზოგი ადგილობრივი მთავრის დახმარებით, დაამარცხა საჰაკი და მისი მოკავშირეები. 5 აგვისტოს აიღო თბილისი, ცეცხლით დასწვა იგი და მცხოვრებნი გაჟლიტა. სიკვდილით დასჯილ იქნა საჰაკიც. არაბული ცნობებით, ამ ამბების დროს თბილისში 50.000 კაცი დაღუპულა. აქედან ჩანს, თუ რამდენად დიდი ქალაქი ყოფილა მაშინ თბილისი.

ამ ღონისძიებათა მიუხედავად, თბილისის ამირები მეცხრე საუკუნის დამლევიდან უკვე ფაქტიურად აღარ ემორჩილებიან ხალიფას. მორჩილება გარეგნულად მხოლოდ იმაში გამოიხატება, რომ ერთი ხანობა თბილისის ამირები ფულს ხალიფას სახელით სჭრიდნენ, მეათე საუკუნის ორმოციან წლებიდან-კი ისინი ფორმალურადაც თავიანთ თავს დამოუკიდებლად აცხადებენ.

უკანასკნელად ამიერ-კავკასიის დამორჩილება ხალიფამ მეათე საუკუნის დამდეგს სცადა. 914 წელს აქ მოვიდა დიდი ჯარით ხალიფას სარდალი აბულ-კასიმ აბუსაჯის-ძე. მან ჯერ სომეხეთი მოაოხრა და სომეხთა მეფე სუმბატი მოჰკლა, ხოლო შემდეგ საქართველო დალაშქრა. იმავე 914 წელს აიღო კახეთის ციხეები უჯარმა და ბოჭორმა და მოაოხრა სამცხე და ჯავახეთი. აქ, მესხეთში, მან აიღო ყველისციხე და აწამა ციხის ერთი მცველი მეომართაგანი, გობრონი. მიზანი ამ შემოსევისა იგივე იყო: უჩრბების დამორჩილება, ძველი და ახალი ხარკის მოკრეფა, ანუ, როგორც

ამობს იმდროინდელი მწერალი სტეფანე მტუფუარი: „ესე არს ჩვეულებანი მათი: პირველად ხარკნი იგი თანანადებნი ძებნნეს, ძღვენი და ნიჭნი კაცთა მათთათვის, რამეთუ მოხარკე მისსა იყვნეს, მერმე წინა უამისა ბეგარანი სთხოვნეს“-ო. მაგრამ ვერც ამ ლაშქრობამ უშველა ხალიფებს და მათი გავლენა ამიერ-კავკასიაში მეათე საუკუნიდან სრულიად მოისპო. დარჩნენ მხოლოდ ადგილობრივი ამირები, როგორც, მაგალითად, თბილისის ამირა, რომელნიც ეხლა უკვე მკვიდრი მთავრების მსგავს ფეოდალებად იყვნენ გადაქცეულნი.

თბილისის საამიროც ამ დროს მეტად შემცირებულია. თბილისის ამირას გავლენა ქვემო ქართლის ფარგლებს არ სცილდება. საამიროს საზღვრები ვიწროვდებოდა ქართული სამთავროების — კახეთის, ტაო-კლარჯეთისა და აფხაზეთის — შემოტევის წყალობით აღმოსავლეთის, დასავლეთისა და ჩრდილოეთის მხრიდან. მეათე საუკუნის დამლევს ქვემო ქართლის სამხრეთ ნაწილში წარმოიშვა ტაშირის სომხური სამთავრო, რომელიც აგრეთვე სამხრეთიდან აწევა თბილისის საამიროს.

საზოგადოებრივი კლასები და მათი ბრძოლა VII — IX საუკუნეებში

მეშვიდე, მერვე და მეცხრე საუკუნეების სივრცეზე საქართველოს საზოგადოებრივმა წყობილებამ კიდევ უფრო მკაფიო წოდებრივ-ფეოდალური სახე მიიღო. ამ დროისათვის უკვე სავსებით გაბატონებულ კლასად იქცა აზნაურთა წოდება. აზნაურები მრავალრიცხოვან ჯგუფებად იყვნენ დაყოფილნი. იმ პირებს, ვისაც აზნაურობა შთამომავლობით, მამა-პაპით ჰქონდათ მიღებული, „ნათესავეთ აზნაურებს“ ეძახდნენ. მაგრამ აზნაურობა შეიძლებოდა ზოგჯერ მეფის ან მთავრის სამსახურიტაც მოეპოვებინათ. ასეთი მსახურეული აზნაურები იწოდებოდნენ „მეფის აზნაურებად“. ყველაზე მდიდარი და ძლიერი აზნაურები დიდებულ აზნაურებად იწოდებოდნენ. აზნაურებზე დაბლა მსახურნი იდგნენ. ეს ისეთი თავისუფალი ადამიანები იყვნენ, რომელნიც მეფეების ან დიდი აზნაურების სამსახურში იმყოფებოდნენ. მეფის მსახურებს ტაძრეულეებსაც ეძახდნენ.

ზოგი აზნაური სხვა უფრო ძლიერ აზნაურზე იყო დამოკიდებული და „წინაშემდგომელად“ ან „საკუთარად“ იწოდებოდა. მოსახლეობის უმრავლესობას სოფლის მიწის მუშები შეადგენდნენ, რომელნიც „მსოფლიო ერისკაცი“-ს, „კაცი მდაბიო“-სა და „მდაბიორი“-ს სახელით იყვნენ ცნობილნი. ისინი ჩვეულებრივად ამათუიმ მთავარსა და დიდ აზნაურს ემორჩილებოდნენ. ასეთი მთავარი და დიდი აზნაური „მდაბიორების“ „უფალი“ იყო. ამ უფალს ეკუთვნოდა ის დაბა, ე. ი., სოფელი, მთელი თავისი მიწაწყლით, სადაც აღნიშნული მდაბიურნი ცხოვრობდნენ. მდაბიურებზე უფრო დაბლა გლეხები იდგნენ, რომელნიც თავიანთ უფალთა სრულ საკუთრებას შეადგენდნენ

მეათე საუკუნის დამდეგისათვის საქართველოს მოწინავე თემებში მიწების უდიდესი ნაწილი უკვე მთავრებსა და აზნაურებს ჰქონდათ დაჩემებული. მაგრამ ხალხის მიწაწყლის მითვისება, სათემო და კერძო მამულების ფეოდალურ მამულებად გადაქცევა უბრძოლველად არ მომხდარა. ხალხი თავის საკუთრებას გაათვრებით იცავდა როგორც გარეში, ისე შინაური მტრების წინააღმდეგ.

როცა მეექვსე საუკუნეში საქართველოში ფეოდალური სახელმწიფო ჩამოყალიბდა, ე. ი. როცა მთავრებმა და აზნაურებმა მთელი მართვა-გამგეობა ხელში ჩაიგდეს, მათ ეს ძალა იმისთვის გამოიყენეს, რომ ხალხისათვის ადგილ-მამული წაერთმიათ და თავის საკუთრებად გადაექციათ. განსაკუთრებით მწვავე იყო ეს ბრძოლა მერვე და მეცხრე საუკუნეებში. ხალხი მედგრად იცავდა თავის უფლებებს და მამა-პაპეულ მიწა-წყალს უსისხლოდ არავის უთმობდა. მაგრამ უპირატესობა აზნაურების მხარეზე იყო, ისინი უკეთ იყენებდნენ შეიარაღებულნი და დარაზმულნი. ამიტომ ხალხმა თანდათანობით დაპყრობა თავისი სათემო თუ კერძო-სამფლობელო ადგილ-მამული. აზნაურებმა ხალხს ჯერ სახნავ-სათესი მიწები წაართვეს, რომლებსაც ყველაზე მეტი შემოსავალი მოჰქონდა, შემდეგ — სათიბ-საძოვრები და, დაბოლოს, ტყის მიჩემებაც მოინდომეს.

ფეოდალურ ხანაში სიმდიდრის მთავარი წყარო სწორედ მიწა იყო. ვისაც ყველაზე დიდი მამული ჰქონდა, ყველაზე მდიდარი და ძლიერიც ის იყო. ამიტომ მიწის გულისათვის თვითონ აზნაურებიც ებრძოდნენ ერთმანეთს.

ბრძოლა წარმოებდა მთავრებსა და ეკლესიას შორისაც მამულებსა და გულისათვის. ამ დროისათვის ქრისტიანულმა ეკლესიამაც დიდძალი ადგილ-მამული შეაგროვა. მეშვიდე საუკუნის დამდეგს ქართლის ერისმთავრებმა სცადეს წაერთმიათ ეკლესია-მონასტრებისათვის მათი მამულების ნაწილი, რასაც მწვავე ბრძოლა მოჰყვა.

დასასრულ, მას შემდეგ, რაც მერვე საუკუნის დასასრულსა და მეცხრე საუკუნის დამდეგს საქართველოში ახალი ფეოდალური სამთავროები აღმოცენდა, ბრძოლა დაუწყეს ერთმანეთს ქართველმა მთავრებმაც. თითოეული მთავარი ცდილობდა საკუთარი ტერიტორიის, საკუთარი სამფლობელოს გაფართოებას მეზობელი მთავრის ხარჯზე. ეს ბრძოლა გავრძელდა მთელი მეცხრე საუკუნე და მეათე საუკუნის მეტი ხანი და საქართველოს გაერთიანებით დამთავრდა. საქართველოს გაერთიანება უკვე მთელი ქვეყნის განვითარების საჭიროებას უპასუხებდა, და არა მარტო ცალკე მთავრების ინტერესებს.

სამთავროების გაერთიანების ეკონომიური აუცილებლობა

მეცხრე-მეათე საუკუნეებში ჩვენი ქვეყანა გაიზარდა და გაძლიერდა ეკონომიურად. მართალია, არაბთა შემოსევებმა მერვე საუკუნის პირველ ნახევარში, განსაკუთრებით მურვან ყრუს ლაშქრობამ, ასწყვიტა მოსახლეობა და გაანადგურა მისი მეურნეობა ბარის ზოგიერთ რაიონში, მაგრამ ორასი წლის განმავლობაში ხალხმა აქაც მოახერხა ხელახალი დამკვიდრება და მეურნეობის გაჩენა. არაბებისაგან უფრო დაცული განაპი-

რა რაიონები კი წინ მიდიოდა უფრო სწრაფი ნაბიჯით. სიცოცხლისა და თავისუფლების სიყვარული, შრომისმოყვარეობა და ძველისძველი კულტურული ტრადიციები, კერძოდ — სამეურნეო გამოცდილება იყო იმის მიზეზი, რომ ხალხი ამ განაპირა თემებში ფართოდ შლიდა თავის მეურნეობას, აჩაღებდა სამოქალაქო ცხოვრებასა და თავსაც მარჯვედ იცავდა ზანდახან კარზე მომდგარი მტრისაგან. ისიც უნდა ვიცოდეთ, რომ მეცხრემეათე საუკუნეებში, განსაკუთრებით მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევრიდან, დიდი ომები, როგორც იყო, მაგალითად, ბულა თურქის შემოსევა, იშვიათი გახდა. ჩვეულებრივად იმდროინდელი ომები პატარა ცხენოსანი რაზმების ერთი შეტაკებით თავდებოდა ხოლმე. ამგვარი შეტაკება იშვიათად თუ გაგრძელდებოდა ერთ დღეზე დიდხანს. ანაზღიუღად შემოსეული მტერი ასევე ქრებოდა, რადგანაც ყოველთვის მამაცი ხალხის შეუდრეკელ წინააღმდეგობას აწყდებოდა. ამიტომ იყო, რომ მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში და მეათე საუკუნეში ეს ომები ვეღარ აბრკოლებდნენ მოსახლეობის ბუნებრივ განვითარებას, მის სამეურნეო საქმიანობასა და მშენებლობას.

ამრიგად, კახეთი, ტაო-კლარჯეთი, აფხაზეთი გაიზარდნენ და გაშენდნენ მეათე საუკუნისათვის. არაბი ისტორიკოსი იაკუბი მოგვითხრობს, რომ როცა, მეცხრე საუკუნის ოციან წლებში, არაბთა სარდალმა ხალიდმა ზავი დასდო კახელებთან, კახელებმა არაბების მოთხოვნით იკისრეს მიეცათ მათთვის სამი ათასი ფაშატი ცხენი და ოცი ათასი ცხვარი. ეს მოწმობს თუ როგორი დიდი რაოდენობით აშენებდნენ კახელები იმ დროს საქონელს. საყურადღებოა, რომ არაბები სწორედ ფაშატ (დელალ) ცხენებს თხოულობდნენ: ცხადია რომ ეს ცხენები მათ საჯიშედ უნდოდათ, მოსაშენებლად. არაბები კი საუცხოო ცხენის მცოდნეები იყვნენ და არაბული ცხენიც ზომ საუკეთესო ჯიშისა იყო. შემდეგშიაც კახეთი განთქმული იყო თავისი ცხენებითა და თავისი ცხვრით. კახური ჯიშია ეხლანდელი საყოველთაოდ ცნობილი თუშური ცხვარი. კახეთის იმდროინდელი სიმდიდრის უტყვი ნაშთია ხუროთმოძღვრების ძვირფასი ძეგლები, რომლებითაც მოფენილია კახეთის მიწა-წყალი.

თუ როგორ მდგომარეობაში იყო აფხაზეთი, ეს ჩვენ უკვე ვიცით იოანე საბანისძის ცნობებიდან. მეცხრე-მეათე საუკუნეებში აფხაზეთი ყველაზე მყუდროდ დაცული სამთავრო იყო. ხალხის გამრავლებასა და მის ნორმალურ სამოქალაქო ცხოვრებას ხელს არაფერი უშლიდა. იმდროინდელი მატერიალური კულტურის ნაშთია მ ა რ ტ ვ ი ლ ი ს შესანიშნავი ტაძარი ჭყონდიდში, აშენებული აფხაზთა მეფის გ ი ო რ გ ი ს მიერ მეათე საუკუნის პირველ ნახევარში, მოჭვის დიდებული ტაძარი, აშენებული აფხაზთა მეფის ლეონის მიერ მეათე საუკუნის შუა წლებში, და სხვა ძეგლები.

აფხაზეთს წააცილებდა თავისი სიმდიდრით ტაო-კლარჯეთი. აქაური ქართველი ტომი, მესხების სახელით ცნობილი, როგორც ვიცით, უძველეს დროშიაც განთქმული იყო თავისი სამიწისმოქმედო ხელოვნებით. პური, მაგალითად, მესხებს იმდენი მოჰყავდათ, რომ საზღვარგარეთაც გაჰქონ-

დათ, შორეულ თეოდოსიოპოლში (ეხლანდელ ერზერუმში). მისდევდნენ მესხები, როგორც ვიცით, მევენახეობა-მელენიეობასაც და ბლომად აშენებდნენ აგრეთვე შინაურ საქონელსაც. იმდროინდელი ტაო-კლარჯეთის ქონებრივი შეძლებისა და კულტურული განვითარების ცოცხალი მოწმეა ისეთი შესანიშნავი ძეგლები არქიტექტურისა, როგორიცაა ოშკის, იშხანის, შატბერდის, ბანას, ხახულის ტაძრები. რამდენი სახსარი სჭიროდა ასეთი ტაძრების აშენებას, ეს კარგად ჩანს ოშკის ტაძრის წარწერიდან, რომელშიაც აღწერილია ამ ტაძრის მშენებლობის ხარჯები და რომელიც ეკუთვნის მეთავე საუკუნის პირველ ნახევარს. ამ წარწერაში ნათქვამია, რომ კალატოზების, მუშებისა და მუშა-საქონლის ქირა ყოველწლიურად უდრიდა ოცი ათას დრამას. დრამა ვერცხლის ფული იყო და უდრის დაახლოებით 20—25 კაპეიკს ოქროთი. 20.000 დრამა 4.000 მანეთზე მეტია ოქროთი. ამასთან უნდა გვახსოვდეს რომ იმ დროს ფული ბევრად უფრო ძვირი იყო, ვიდრე ახალ ხანაში. გარდა ამ ფულისა, ღვინო დაუხარჯავთ ყოველწლიურად ხუთი ათასი საწყაო, ხორბალი 250 გრივი და რკინა 50 ლიტრა (დაახლოებით, 20 კილოგრამი), შემდეგ წარწერა გვაუწყებს რომ ტაძრის მშენებლობაზე მუდმივად მუშაობდა 70 კალატოზი, ხურო და მჭედელი, ქვისმზიდავი ხარი — 30, ჯორი და სხვა საკიდარი საქონელი — 30 და სხვა მრავალი.

მოსახლეობის გამრავლება და მისი მეურნეობის გაფართოება იწვევდა სხვადასხვა კუთხეების დაახლოების საჭიროებას. ერთი კუთხე ერთი საქონლით იყო მდიდარი, მეორე — სხვა რამით. ზოგან საუკეთესო ჭურჭელს აკეთებდნენ, მეორე ადგილას კარგ შალის ქსოვილებს ქსოვდნენ, მესამეგან — მადანს სთხრიდნენ და იარაღს სჭედდნენ, სხვები კიდევ საშენ მასალას ამზადებდნენ, წისქვილის ქვებს სთლიდნენ და მრავალ სხვა ხელობას მისდევდნენ. განვითარდა ხელოვნური წარმოება. მთიელები ბარში ჩამოდიოდნენ პურისა და ღვინისათვის და სამაგიეროდ მათ თავისი მეურნეობის ნაყოფი ჩაჰქონდათ. მესაქონლეობაც ხელს უწყობდა მოძრაობას: ჯოგებს საზაფხულო საძოვრები ერთ ადგილას ჰქონდათ, საზამთრო კი — მეორეგან. „ნინოს ცხოვრებაში“, რომელიც ამ დროს არის დაწერილი, აღწერილია თუ როგორ აძოვებენ ჯავახეთში თავიანთ ჯოგებს არაგველი მწყემსები. ყოველივე ეს იწვევდა საქართველოს სხვადასხვა თემების ურთიერთობას ერთმანეთში, შინაგან გაცელა-გამოცელასა და აღებშიცემას.

ფართოდ იყო იმ დროს განვითარებული საგარეო ვაჭრობაც. ქართულ სამთავროებს მაშინ სავაჭრო კავშირი ჰქონდათ მრავალ უცხო ქვეყანასთან. ბიზანტიის იმპერატორ კონსტანტინე პორფიროგენეტის ცნობით, მაგალითად, მეთავე საუკუნის პირველ ნახევარში, კლარჯეთის დედაქალაქი არტანუჯი ძალიან ძლიერი სიმაგრე და დიდი ქალაქი იყო. აქ მოაქვთ საქონელი ტრაპეზუნტიდან, იბერიიდან, აბაზგიიდან, მთელი სომხეთიდან და სირიიდანო. არტანუჯი მეტად ფართო ვაჭრობას აწარმოებს ამ საქონლით: თვითონ კლარჯეთიც დიდი და უხვი ქვეყანაა და გასაღებს წარმოადგენს იბერიისა, აბაზგიისა და მესხეთისათვისო.

იმდროინდელ საქართველოს შორეულ სავაჭრო კავშირებს ადასტურებს ისეთი ფაქტი, რომ ქართული ფული, ტაო-კლარჯეთში მოჭრილი მეთე საუკუნეში, ნაპოვნია რუსეთის ჩრდილოეთ რაიონებში და ბალტიკის ზღვის ნაპირებზე.

ასეთი გაცხოველებული საშინაო და საგარეო ურთიერთობისათვის დიდად დაბრკოლება იყო მრავალი სამთავროს არსებობა საქართველოში. ყოველ სამთავროს საკუთარი საზღვრები ჰქონდა, ყოველ მთავარს—თავისი საკუთარი საბაჟო. ამიტომ ვაჭრებს ბაჟი რამდენიმე ადგილას უნდა გადაეხადნათ, ისევე როგორც ხელოსნებს და სოფლის მეურნეებს, რომლებსაც საქონელი, სხვისი თუ საკუთარი ნაწარმოები, ერთი კუთხიდან მეორეში გადაჰქონდათ. მეჯოგეებიც კი, რომელნიც საქართველოს ერთი თემიდან მეორეში გადადიოდნენ საზაფხულო თუ საზამთრო საძოვრების გულისათვის, ასეთსავე მდგომარეობაში იყვნენ.

ამიტომ იყო რომ მრავალი სამთავროს არსებობა ხელს უშლიდა ჩვენი ქვეყნის განვითარებას და უკმაყოფილებას იწვევდა მოსახლეობაში. აუცილებელი იყო ერთიანი სახელმწიფოს შექმნა, რომელიც უფრო კარგად დაიცავდა ქვეყანას გარეშე მტრისაგან, მოსპობდა დაქსაქსულობასა და მეტ წესრიგს დაამყარებდა.

სამთავროების ბრძოლა პირველღობისათვის

სამთავროების ბრძოლა უკვე მეცხრე საუკუნის დამდეგიდანვე დაიწყო. ამ ბრძოლაში საკუთრივ ქართველ მთავრებს გარდა ახლო მონაწილეობას იღებდა თბილისის ამირა და ხშირად ერეოდნენ შიგ აგრეთვე სომეხი მთავრებიც. ჩვეულებრივად, მთავრები ჯგუფ-ჯგუფად ირახმებოდნენ ხოლმე, მაგრამ გუშინდელი მოკავშირე შესაძლებელია ხვალ მტრად გადაქცეულიყო და პირ-უკუ.

დაიწყო ბრძოლა კახეთის მთავარმა გრიგოლმა, რომელმაც მეცხრე საუკუნის დამდეგს ქართლის ერთი ნაწილი დაიპყრო. გრიგოლის მოკავშირე თბილისის ამირა იყო. მაგრამ კლარჯეთის მფლობელმა აშოტ კურაპალატმა, აფხაზთა მეფის თეოდოსის დახმარებით, გააქცია გრიგოლი და ქართლიც თვითონ დაიჩემა. აშოტის სიკვდილის შემდეგ მისი შვირწლოვანი შვილები არაბებმა დაჩაგრეს, ქართლიც წაართვეს და კლარჯეთიც დახარკეს. მდგომარეობა გამოასწორა აშოტის მემკვიდრემ, ბაგრატ კურაპალატმა (826 — 876 წ.წ.), რომელიც დაეხმარა ხალიფას სარდლებს მოჰმედსა და ბულა თურქს გამდგარი თბილისის ამირა საპაქის წინააღმდეგ. საპაქს, თავის მხრივ, კახელები და აფხაზები შეელოდნენ. ამ დახმარებისათვის არაბებმა ბაგრატს კვლავ მისცეს ქართლი. ბაგრატმა იქცეოდა ბაგრატ კურაპალატის უმცროსი ძმა გუარამიც, რომელიც მამფალის ტიტულს ატარებდა და რომელსაც დაუპყრია ჯავახეთი, თრიალეთი, ტაშირი, აბოცი და არტანი.

აშოტ კურაპალატის სიკვდილის შემდეგ აშოტის სამფლობელო ერთმანეთში გაიყვეს მისმა შვილებმა. მარხალია, კლარჯეთის ბაგრატიონთა საგვარეულოს ერთი წარმომადგენელი გვარის უფროსად ითვლებოდა და

კურაპალატის წოდებულებას ატარებდა, მაგრამ სხვა შტოებიც სამთავრო უფლებებით იყვნენ აღჭურვილნი და სათანადო ტიტულებითაც შემკობილნი, ზოგი მამფლად იწოდებოდა, ზოგი ერისთავთ-ერისთავად, ზოგი მაგისტროსად. მეცხრე საუკუნის დამლევეს აზოტის შთამომავლობაშიაც შინაური ბრძოლა გაიშალა ადგილ-მამულისა და ძალა-უფლებისათვის. თავდაპირველად ბრძოლა ატყდა თრიალეთის გამო. მეცხრე საუკუნის მეორე ნახევარში თრიალეთში ჩამოსახლდა ერთი დიდი აზნაური, ლიპარიტი, ბაღვაშთა საგვარეულოს წარმომადგენელი, რომელსაც მამული ჰქონდა არგვეთში, კაცხში. ლიპარიტმა თრიალეთის ქედის უღელტეხილზე, სადაც ქართლიდან ჯავახეთისკენ მნიშვნელოვანი გზა გადადიოდა კლდეში გაჭრილ კარებში, ე. წ. კლდე-კარში, ააშენა მაგარი ციხე და დააარსა შემდეგში კარგად ცნობილი კლდე-კარის საერისთავო. ლიპარიტმა თავის პატრონად გამოაცხადა ბაგრატ კურაპალატის შვილი, დავით კურაპალატი. ეს იწყინეს გუარამ მამფლის შვილებმა, რომელნიც თრიალეთს თავის მამულად სთვლიდნენ და დავით კურაპალატი 881 წელს მოჰკლეს. ამ შფოთსა და არეულობაში. რომელმაც დაასუსტა კლარჯეთის სამთავრო სახლი. ამოწყდა გუარამ მამფლის შთამომავლობა. ბაგრატიონების მოუღწურებით ისარგებლეს აფხაზთა მეფეებმა და ქართლი ჩაიგდეს ხელში. მაგრამ აფხაზთა მეფეების წინსვლას ელობებოდა წინააღმდეგობა აგრეთვე სომეხთა მთავრებისა, რომელნიც სხვებთან ერთად ჩარეული იყვნენ საქართველოს მთავრების ბრძოლაში მეცხრე საუკუნის სამოცდაათიანი წლებიდან. მეცხრე საუკუნის დამლევისათვის სომეხებისა და დავით კურაპალატის მემკვიდრეების კავშირის წყალობით საქართველოში ერთგვარი წონასწორობა დამყარდა. გუარამ მამფლის მამულიც ამ მოკავშირეებმა გაიყვეს. აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ 888 წელს მოკლული დავით კურაპალატის შვილმა ადარნასემ ქართველთა მეფის წოდებულება მიიღო.

ქართლისათვის ბრძოლა კვლავ განახლდა მეათე საუკუნის დამდეგს. ქართლი ამიერ-კავკასიის შუაგული იყო და ამიერ-კავკასიაში გაბატონების მოსურნენი ყველაზე ადრე სწორედ ქართლს უმიზნებდნენ. მეათე საუკუნის პირველ წლებში ქართლი ჯერ აფხაზთა მეფემ კონსტანტინემ დაიჭირა. მას ბრძოლა აუტეხეს ადარნასე ქართველთა მეფემ და სომეხთა მეფემ სუმბატ ტიეზერაკალმა. სუმბატმა უფლისციხეც დაიჭირა, რომელიც იმ დროს ქართლის ცენტრის როლს ასრულებდა. ბოლოს მაინც კონსტანტინე და სუმბატი დაზავდნენ და აფხაზთა მეფემ ქართლი უკან დაიბრუნა.

უფლისციხის საერთო ხედი.

თუმცა არაბების 914 წლის შემოსევამ აბულ-კასიმის მეთაურობით კონსტანტინეს უკან დაახევინა მცირე ხნით, მაგრამ მალე იგი კვლავ შეუდგა ახალი ადგილების დაპყრობას. ეხლა კონსტანტინე კახეთის მთავ-

რებს დაუყვებოდნენ, რომელიც იმეამდ უკვე ქორეპისკოპოსის ტიტულს ატარებდნენ. კონსტანტინემ და კვირიკე ქორეპისკოპოსმა პერეთი დაიპყრეს და გაინაწილეს, ისე რომ ორი წილი კონსტანტინეს ერგო და ერთი წილი კვირიკეს. პერეთს ქართველები ძველი ალბანეთის დასავლეთ ნაწილს ეძახდნენ.

განსაკუთრებით გაძლიერდა აფხაზთა სამეფო კონსტანტინეს შვილის, გიორგის დროს. გიორგიმ აფხაზთა სამეფოს გავლენა კახეთზედაც განავრცო. ჩრდილო-დასავლეთით კიდევ აფხაზთა მეფეს ჯიქეთი ეკუთვნოდა, რომელიც შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარეობდა. გიორგის თაოსნობით მიიღეს ქრისტიანობა ალანებმა. ამით გიორგი მეფეს თავისი გავლენა ჩრდილოეთ კავკასიაშიც გადაჰქონდა. ასევე ძლიერი იყო აფხაზთა სამეფო გიორგის შვილის ლეონის დროსაც. ლეონ მეფის გავლენა უკვე ჯავახეთსაც მოიცავდა და ქვემო ქართლში სამშვილდემდის აღწევდა. მაგრამ ლეონის სიკვდილის შემდეგ მის შვილებს შორის დიდი უთანხმოება და შფოთი ჩამოვარდა. აფხაზთა სამეფო ეხლა ადგილს ტაო-კლარჯეთს უთმობს.

სამშვილდის ციხე.

ტაო-კლარჯეთი მეათე საუკუნეში. მეფე დავით

კურაპალატი

როგორც ვნახეთ, ტაო-კლარჯეთის მფლობელები უკვე მეცხრე საუკუნის შუა წლებიდან იყვნენ აფხაზთა მეფეების მთავარი მეტოქეები. მაგრამ განსაკუთრებით გაძლიერდა ტაო-კლარჯეთი მეათე საუკუნეში. ამ საუკუნის პირველ ნახევარში ტაო-კლარჯეთის სამხრეთი საზღვარი ვრცელდებოდა მდ. არაქსის ზემო წელამდე. სადაც იგი ბიზანტიას ესაზღვრებოდა. თუმცა ამ დროსაც ტაო-კლარჯეთის მფლობელები ღებულობდნენ კურაპალატისა და მაგისტროსის ტიტულებს ბიზანტიის იმპერატორებისაგან, მაგრამ ფაქტიურად ისინი სრულიად დამოუკიდებელი იყვნენ. ასე, მაგალითად, როცა ერთ-ერთმა ბაგრატიონმა, თავისი ნათესავების მტრობით, მეათე საუკუნის ოციან წლებში ფარულად გადასცა ციხე არტანუჯი კეისარს და კეისარის მოხელემ არტანუჯის კედელზე ბიზანტიის დროშა აღმართა, ამან დიდი აღშფოთება გამოიწვია დანარჩენ ბაგრატიონებში, რომელიც ციხეს თავიანთ საგვარეულო საკუთრებად სთვლიდნენ. კეისარმა მაშინვე გადათქვა თავისი მონაწილეობა ამ საქმეში, ყველაფერი ჩემი ბრიყვი მოხელის ბრალიაო და საჩქაროდ გაიყვანა თავისი რაზმი ციხიდან. ტაო-კლარჯეთის ქართველები ამ დროს დიდ როლს თამაშობენ თვითონ ბიზანტიის იმპერიაშიაც. ცნობილი გერმანელი ისტორიკოსი გელცერი ამბობს რომ უკვე მეათე საუკუნის პირველ ნახევარში ქართველები და სომხები „სოფლიო-ისტორიული ვითარების ბატონ-პატრონები იყვნენ. ამ ერების მამაცმა და ჭკვიანმა შვილებმა მიაღწიეს ხელმძღვანელ მდგომარეობას აღმოსავლეთ-რომის

იმპერიის როგორც სარდლობაში, ისე მთავრობაში და ღირსეულადაც ეკი-
რათ იგი“-ო. მეათე საუკუნის მეორე ნახევარში, იმავე გელცერის მტკი-
ცებით, ბიზანტიის იმპერიაში „ყველა უმნიშვნელოვანესი სამხედრო თა-
ნამდებობა გამოუკლებლივ სომხებსა და ქართველებს ეჭირათ“-ო. მარ-
თლაც ამ დროს, და ვ ი თ კ უ რ ა ა პ ა ლ ა ტ ი ს მ ე ფ ო ბ ა შ ი, ტ ა ო - კ ლ ა რ ჯ ე -
თი დიდი და ძლიერი სამეფო გახდა.

დავითი (გარდაიცვალა 1001 წელს) ჭკვიანი, უშიშარი და მხნე კაცი
იყო. მას დიდი სახელი ჰქონდა გავარდნილი მთელ აღმოსავლეთში. დავი-
თის თანამედროვე სომეხი მემატიანე ს ტ ე ფ ა ნ ო ს ტ ა რ ო ნ ე ლ ი წერს:
„დიდი კურაპალატი დავით ჩვენი დროის ყველა ხელმწიფეს აღმატე-
ბოდა თავისი ღმობიერებითა და მშვიდობისმოყვარე გულით. დავითმა
დაამყარა მშვიდობა და კეთილწესიერება ყველა აღმოსავლეთის ქვეყა-
ნაში, განსაკუთრებით კი — სომხეთსა და საქართველოში. მან შესწყვიტა
ომები, რომლებიც გამუდმებით ჩნდებოდა ყოველი მხრიდან, და გაიმარ-
ჯვა ყველა გარშემო მცხოვრებ ხალხზე. ასე რომ ყველა ხელმწიფე ნება-
ყოფლობით დაემორჩილა დავითსა“-ო.

979 წელს დავითმა დიდი დახმარება გაუწია ბიზანტიის იმპერატორს
ბ ა ს ი ლ ს, რომელსაც სარდალი ბ ა რ და ს კ ლ ი ა რ ო ს ი აუჯანყდა.
სკლიაროსმა რამდენიმეჯერ დაამარცხა კეისარი და ტახტიდან ჩამოგდე-
ბასაც უპირებდა მას. დავითმა სასომიხდილ ბასილს, მისი თხოვნით, ჯარი
მიაშველა. თორმეტი ათასმა რჩეულმა ქართველმა ცხენოსანმა თ ო რ -
ნ ი კ ე ე რ ი ს თ ა ვ ი ს, რომელიც იმ დროს უკვე ბერად იყო შემდგარი,
და ჯოჯიკის მეთაურობით გაანადგურა სკლიაროსი და მისი ლაშქარი
და იმპერატორს მისი სამფლობელო დაუბრუნა. მადლიერმა ბასილმა
ამ დახმარების სანაცვლოდ დავითს დიდი მიწაწყალი აჩუქა: კ ა რ ი ნ ი ს
ანუ ერზერუმის ოლქი, მეზობელ ბ ა ს ი ა ნ ი ს ო ლ ქ ი. შემდეგ სომხურ-
რი ოლქები ჰ ა რ ქ ი, აპაჰუნიქი და სხვები. ოთხმოციან წლებში დავითმა
თავისი ვასალი ქართველი ფეოდალები დასვა უფრო სამხრეთით მდებარე
სომხურ ოლქებში. ტ ა რ ო ნ ს ა და დ ე რ ჯ ა ნ შ ი, დაიპყრო ქალ-
მ ა ნ ა ზ კ ე რ ტ ი ვანის ტბის ჩრდილო-დასავლეთით და ანგსო იგი თა-
ვისი ყმებით, სომხებითა და ქართველებით. 997 წელს დავითმა ალყა
შემოარტყა ცნობილს სავაქრო ქალაქს ხ ლ ა თ ს, რომელიც ვ ა ნ ი ს
ტ ბ ი ს ნაპირზე მდებარეობდა. დავითის ასეთი გაძლიერებით დაშინე-
ბულმა აზერბაიჯანის ამირამ ომი აუტეხა მას. იმავე სომეხი მემატიანის
ცნობით, მაჰმადიანების ლაშქარი ასი ათასი მეომრისაგან შესდგებოდა,
მაგრამ დავითმა მწარედ დაამარცხა მტერი და შორს განსდევნა იგი.

დავითის დაპყრობითი ომები სამხრეთში ათავისუფლებდა ქართველსა
და სომეხ მოსახლეობას არაბი მოძალადეებისაგან. ამიტომ არის, კერძოდ,
რომ დავითს დიდი ქებით იხსენიებს ყველა ძველი სომეხი ისტორიკოსი.

ამრიგად, მეათე საუკუნის მეორე ნახევარში ტაო-კლარჯეთის სამეფო
შეიცავდა უზარმაზარ ტერიტორიას, რომლის სამხრეთი საზღვარი ვანის
ტბასა და ქალ. ერზინჯანამდე აღწევდა. იმავე დროს დავითი თავის გავ-
ლენას ავრცელებდა ჩრდილოეთითაც საქართველოში. სამოცდაათიან

წლებში, როცა აფხაზთა სამეფო ტახტზე უძლური თეოდოსი იჯდა, ძმის ვერაგობით თვალ-დამწვარი, დავითმა ისარგებლა აფხაზეთის შინაგანი აშლილობით და თავისი შვილობილი ბაგრატ ბაგრატიონი, თეოდოსის დისწული, ჯერ ქართლში გაამეფა (975 წ.) და შემდეგ აფხაზეთშიაც (978 წ.).

ამით დავითმა საძირკველი ჩაუდგა საქართველოს გაერთიანებას.

საქართველოს კულტურული ვითარება VIII — X ს. ს.

საქართველოს კულტურული ვითარებისათვის მერვე-მეათე საუკუნეებში, უწინარეს ყოვლისა, დამახასიათებელია ქართული ენის მნიშვნელობის შეუჩერებელი ზრდა. უკვე მეცხრე საუკუნეში როგორც ტაო-კლარჯეთში, ისე კახეთში, ქართლში და აფხაზეთში ქართული ენა იყო მწერლობის, სახელმწიფო მართვა-გამგეობისა და სამოქალაქო ურთიერთობის, ეკლესიის ერთადერთი ენა. ქართული ენის ასეთ გავრცელებას ხელს უწყობდა, კერძოდ, ეკლესია. ქრისტიანობისა და ეკლესიის საშუალებით ქართული ენა გადავიდა ჩრდილოეთ კავკასიაშიაც, პირველ რიგში—ჩერქეზებსა და ალანებში. ქართულის ასეთმა გავრცელებამ და ქართული მწერლობის აყვავებამ იმდროინდელ ქართველს კულტურულ მოღვაწეებს ჩაუნერგა დედა-ენის დიდი ღირებულებისა და ღირსების შეგნება. მეათე საუკუნის მწერალმა იოანე ზოსიმემ სპეციალური შესხმა უძღვნა ქართულ ენას — „ქებაი და დიდებაი ქართულისა ენისაი“. ამ ჰიმნში ავტორი ქართულ ენას განსაკუთრებულ როლს აკისრებს მსოფლიოს ენათა შორის.

ქართულმა მწერლობამ მართლაც დიდი აყვავება განიცადა ამ ხანაში. მეცხრე-მეათე საუკუნეებშია დაწერილი ისეთი შესანიშნავი თხზულებები, როგორიცაა „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ ბასილი ზარზმელისა, გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“ და სხვები. ეს ბიოგრაფიული თხზულებები შესანიშნავი ისტორიული წყაროებია, რომელთა საშუალებითაც ჩვენ ვსწავლობთ იმდროინდელ საქართველოს ყოფა-ცხოვრებას, მეურნეობას, საზოგადოებრივ წყობასა და კულტურის დონეს. ამავე დროს ამ ძეგლებში შესანიშნავ განვითარებას მიაღწია ქართულმა სალიტერატურო ენამ. ამ მხრივ პირველ ადგილას დგას მერჩულის ბრწყინვალე ლიტერატურული ნაწარმოები, დაწერილი 951 წელს.

იმდროინდელი ქართული ორიგინალური მწერლობიდან ცალკე აღსანიშნავია სასულიერო პოეზია ანუ ჰიმნოგრაფია, რომლის მთავარი წარმომადგენლები არიან მიქაელ მოდრეკილი, იოანე მინჩხი, იოანე მტბევარი და იოანე ზოსიმე. ეს მწერლები თავიანთ ლექსებს სწერდნენ იამბიკოსა და შაირის საზომებით. შაირის საზომი, როგორც ცნობილია, შემდეგში მწვერვალამდე აიყვანა რუსთაველმა. საყურადღებოა ისიც რომ ამ სასულიერო ლექსებს ზოგჯერ თან ახლავს მუსიკალური ნიშნები ანუ ნოტები.

ორიგინალური მწერლობის გვერდით ვითარდებოდა თარგმნილიც. ამ ხანაში სთარგმნიან უკვე არაბული ენიდანაც.

თარგმნილი მწერლობა მეტად მრავალფეროვანი იყო თავისი შინაარსით. მთარგმნელობის განვითარებას ხელს უწყობდა ის გარემოება რომ ქართველებს ამ დროს თავისი საკუთარი საზღვარგარეთული კულტურული ცენტრები ჰქონდათ. უკვე მეექვსე საუკუნეში ქართული ეკლესიები არსებობდა პალესტინაში, საბაწმინდის განთქმულ ლავრაში. ბევრი იყო ქართველი იმავე საუკუნეში შავ მთაზედაც, ანტიოქიის მახლობლად. მეათე საუკუნეში დაარსდა განთქმული ქართული მონასტერი ათონის მთაზე, საბერძნეთში. თვითონ საქართველოშიაც სამონასტრო მოძრაობა დაიწყო მეექვსე საუკუნეში, მაგრამ განსაკუთრებით გაიშალა იგი მერვე საუკუნის დამლევებიდან. კერძოდ, ტაო-კლარჯეთში ამ ხანიდან ჩნდება ისეთი მნიშვნელოვანი საეკლესიო-კულტურული ცენტრები, როგორიც იყო: ხანძთა, შატბერდი, ოპიზა, იშხანი, ოშკი, წყაროსთავი, ბანა და სხვები. შინაურ ცენტრებს ცხოველი ურთიერთობა ჰქონდათ საზღვარგარეთულ ცენტრებთან.

თარგმნილ მწერლობაში სპეციალურად აღსანიშნავია მეცნიერულ-ფილოსოფიური თხზულებები, როგორც, მაგალითად, ბასილი კესარიელის „კაცისა შესაქმნათის“, რომელიც მოთავსებულია განთქმულს შატბერდის კრებულში მეათე საუკუნისა. ფილოსოფიის ცოდნა იმ დროს უკვე საგაღდებულოდ ითვლებოდა განათლებული კაცისათვის. გრიგოლ ხანძთელს, მაგალითად, რომელიც ცნობილი ნერსე ქართლის ერისთავის კარზე იზრდებოდა მერვე საუკუნის სამოცდაათიან წლებში, ასეთი განათლება მიუღია: „მსწრაფლ ზოლო დაისწავლა დავითი და ხმითა სასწავლელი სწავლაი საეკლესიოი. სამოდღვროი ქართულსა ენასა შინა ყოველი დაისწავლა და მწიგნობრობაიცა ისწავა მრავალთა ენათაი და საღმრთონი წიგნი ზეპირით მოიწვართნა. ზოლო სიბრძნეცა იგი ამის სოფლისა ფილოსოფოსთაი ისწავა კეთილად“—ო, ამბობს მერჩული. მაშასადამე, გრიგოლს ჯერ ზეპირი გზით შეუთვისებია („ხმითა სასწავლელი“, „ზეპირით მოიწვართნა“) ცოდნა, შემდეგ ქართულის გარდა, მრავალ სხვა ენაზედაც უსწავლია მწიგნობრობა და ამრიგად შეუძენია როგორც საეკლესიო, ისე საერო, კერძოდ, ფილოსოფიური, განათლება.

მართლაც, იმდროინდელი მწერლები აშკარად ატარებენ დიდი ლიტერატურული და მეცნიერული, დროის შესაფერისი, მომზადების ნიშნებს.

ასეთი კულტურული განვითარების დონეზე მოცემულ ხანაში წარმოიშვა ისეთი შესანიშნავი ქართული ფილოსოფიური აზროვნების ნაწარმოები, როგორცაა „სიბრძნე ბალავარისა“. „ბალავარის სიბრძნე“ არის ქართველი მწერლის მიერ ფილოსოფიური მიზნით VIII—IX ს. ს. დამუშავებული აღმოსავლური თქმულებები ბუდას შესახებ. ქართული „ბალავარის სიბრძნე“ თავისი ღრმა აზრებისა და წარმტაცი მხატვრული თხრობის წყალობით ცნობილი გახდა მთელი ქრისტიანული სამყაროსათვის. განთქმულმა ქართველმა მოღვაწემ ექვთიმე ათონელმა მე-11 საუკუნეში ეს ნაწარმოები ბერძნულად გადაიღო, ზოლო ბერძნული ენიდან იგი იმავე მე-11 საუკუნის პირველსავე ნახევარში გადათარგმნილ იქნა ლათინურადაც და მთელ ევროპას მოედო. „ბალა-

ვარის სიბრძნე*-მ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ევროპული რომანის წარმოშობის ისტორიაში.

როგორც ჩანს, IX — X საუკუნეებში საქართველოში უკვე არსებობდა საერო მხატვრული მწერლობაც, კერძოდ — თარგმნილი პოეტური ძეგლები, მაგრამ მათგან მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწყვეტებია დარჩენილი. უფრო თვალსაჩინოა ამ საერო მწერლობის გავლენა საისტორიო და საეკლესიო მწერლობაზე. ამგვარი პოეტურ-რომანტიკული ელემენტები ქარბად არის მოცემული, მაგ., შერჩულის თხზულებაში.

შესანიშნავ განვითარებას მიაღწია ამ ხანაში ქართულმა ხელოვნებამაც, კერძოდ—არქიტექტურამ. იმდროინდელი ქართული ხუროთმოძღვრების ძეგლები, როგორცაა ოშკი, იშხანი, ბანა, ხახული და მრავალი სხვა ეხლაც აკვირვებს მნახველს თავისი ფორმების სიდიადითა და სილამაზით.

ეპოქის მატერიალური კულტურის ძეგლები გაბნევით ტექსტში.

ტექრედაქტორი ნ. კაკუშაძე.

გამომშვები. გ. იამანიძე,

კორექტორები: ვ. მახარაძე, ვ. ხუციშვილი.

გადაეცა წარმოებას 15/II-40 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად 11/IV-40 წ. ნაბეჭდ ფორ-
შათა რაოდენობა 6¼. ქაღალდის ზომა 60 X 92. ანაწყობის ზომა 6½ X 11. მთავლი-
ტის რწმუნებული № 2471. შეკვეთის № 409. ტ. 100.

სახელგამის ბეჭდვითი სიტყვის კომბინატი, უორესის ქ. № 5.